

УЧИТЕЉ

**ПЕДАГОШКО-СОЦИЈАЛНИ ЧАСОПИС
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ УЧИТЕЉСКОГ УДРУЖЕЊА**

Главни уредник: МИЛИЋ Р. МАЈСТОРОВИЋ

Pedagoška Jugoslavija

(од 1 decembra 1918 do 1 decembra 1938)

II

Razvitak psihologije u Jugoslaviji

(Od 1918 — 1938 god.)

1. Psihologija u Hrvata, od Salih Ljubunčića (145), —
2. Psihologija i filozofija kod Slovenaca, od д-р Станка Гогале (153) —
3. Psihologija kod Srba, od Драгољуба Бранковића (162) —
4. Psihometrijska ispitivanja u Jugoslaviji, od Максима Агапова (170) —
5. Развој наше етнопсихологије за последње две деценије, од д-р Душана Недељковића (181)

III

Развитак филозофије у Југославији

(Од 1918 — 1938 год.)

1. Филозофија у Срба, од д-р Милана М. Јовановића (192) —
2. Религиозна филозофија код Срба, од З. Јагодића (205) —
3. Filozofija u Hrvata, od А. Муžинића (210).

IV

Развитак социологије у Југославији

(Од 1918 — 1938 год.)

1. Развитак социологије у Slovenaca, од А. Огриса (222) —
2. Социологија код Срба, од д-р Јована Борђевића (227) —
3. Razvitak sociologije kod Hrvata, od д-р Ivana Esiha (232) —
4. Sociologija vaspitanja kod Jugoslovena, od Ferdinanda Maslića (245)

БР. 3-4

**НОВЕМБАР
ДЕЦЕМБАР 1938**

**ГОД. 19 (53)
БЕОГРАД**

БЕОГРАД
КАРАБОРБЕВА 01
ТЕЛЕФОН 20-238

ЧЕК. РАЧУН
ПОШТ. ШТЕД. 54256
ПОШТ. ФАХ. 471

Јеремије Ј. Целебџића

Произматично троугаоне држаље за перо, заштићен модел бр. 1406 од 12 априла 1938 год. код управе за заштиту индустријске својине.

Сама конструкција држаље приморава свакога на правилно намештање прста и држања руке при писању,

Преимућство патентиране држаље је у томе: што је на горњој страни држаље направљено удубљење за кажипрст, на левој страни удубљење за палац, а на десној

страни ваљкасто удубљење за средњи прст.

Циљ је држаље да почетници писања навикну на правилно држање руке и намештање прстију при писању што чини велике олакшице наставницима код почетника у писању.

Поред великог преимућства и одличне техничке израде ово држаље кошта у продаји само 1.50 дин. Поруџбине преко најближе књижаре или издавача.

Код нас се тражи извођење наставе по комплексима, али ми још немамо једно научно дело које подробно објашњава тесну везу између комплексне наставе и активне школе. Да бисмо помогли наставницима да дођу до правилне оријентације у овом питању, штампамо обимну монографију на 144 стр., под натписом:

ПРОФ. М. М. РУБИНШТАЈН

Животни комплекси у радној школи

критичко заснивање комплексне наставе

Садржај: I. ОПШТЕ ОСНОВЕ: 1) Из области историје, 2) Шта савременост захтева од школе, 3) Психолошки основи радне школе, 4) Појам радне школе, 5) О условима конкрет-ног и простог за децу, 6) Садашње схватање комплекса. II. ЖИВОТНО-РАДНИ ЧВОРОВИ-КОМПЛЕКСИ, 7) Пут ка педагошком комплексу, 8) Појам животно-радних чворова-комплекса, 9) О процесу животно-радних комплекса, 10) Педагошко и социјално-животно заснивање животно-радних комплекса, 11) Проблем система, програма и наставних предмета, 12) Практицизам и његове опасности, 13) О карактеру животно радних комплекса, 14) Проблем учитеља. Ко пошаље 15 дин. унапред до 31 децембра добија књигу о нашем трошку Чеков. рачун 54.256

С поштовањем издавачка књижара

Јеремије Ј. Целебџића

БЕОГРАД, пошт. факс 471

УЧИТЕЉ-УЏИТЕЉ

ПЕДАГОШКО-СОЦИЈАЛНИ ЧАСОПИС ЈУГОСЛ. УЧИТЕЉСКОГ УДРУЖЕЊА

НОВЕМБАР-ДЕЦЕМБАР 1938 БЕОГРАД XI 19 (53) ГОД. БР. 3-4

ГЛАВНИ УРЕДНИК МИЛИЋ Р. МАЈСТОРОВИЋ, БОЖЕ ЈАНКОВИЋА БР. 30

Pedagoška Jugoslavija

II

Razvitak psihologije u Jugoslaviji (Od 1918—1938 god.)

Salih Ljubunčić, Zagreb

I. — Psihologija u Hrvata — od 1918 do 1938 god. —

Dok se s pravom može reći da je u Hrvata postojala i prije 1918 obilna pedagojska literatura, te da je taj pedagojski stručni rad dao u vremenu od 1918 do 1938 i dosta imena i još više značajnih književnih radova, ne može se isto reći za psihologiju. Do 1918 postojale su samo dvije Psihologije, pisane za učiteljske škole, i to jedna od Ljudevita Dvornikovića, a druga od Stjepana Basaričeka, obojice profesora na učiteljskim školama,¹⁾ te dva opsežna rada iz eksperimentalne psihologije i pedagogije od Dra P. Radosavljevića, prof. na newyorškom univerzitetu.²⁾ To iznenađuje tim više što se prije 1918 smatrala psihologija ne samo glavnom pomoćnom naukom pedagogije, već što je ona upravo dominirala među drugim pomoćnim naukama, to naročito kad je riječ o valjanom izvođenju obuke.

Međutim poslije 1918 prilike se nekako poboljšavaju, i to najviše u eksperimentalnom pedagojskom studiju. Ali i ovaj studij, pokraj zaista vidljiva interesa, ne daje značajnijih samostalnih radova, već je sve sadržano u dosta brojnim priložima, štampanim od vremena do vremena u pedagojskim književnim revijama, najviše u *Napretku* i *Savremenoj školi*. Uz ovaj eksperimentalni pedagojski studij, namijenjen prvenstveno didaktičkoj problematici, radovi iz opće psihologijske nauke ograničeni su na nekoliko imena, a time i na neznatan broj radova.

¹⁾ Godine 1906 štampao je prof. Ljudevit Dvorniković svoju knjigu *Temelji psihologije* (Zagreb), a obnovio je 1913 (Sarajevo), namijenjenu učiteljskim školama kao udžbenik. Toj je svrsi dugo služila i *Psihologija* Stjepana Basaričeka.

²⁾ Dr. Pajo Radosavljević: *Uvod u eksperimentalnu psihologiju*, I dio (1908) i II dio (1909); *Uvod u eksperimentalnu pedagogiku*, I dio (1910) i II dio (1912), izdanje Hrvatskog pedagoško knjiž. zbora u Zagrebu.

Utvrdivši ovim načinom dva glavna smjera u psihologijskom naučnom radu u Hrvata, uputićemo i naša razmatranja:

- 1) na opću psihologiju i
- 2) na pedopsihologiju, odnosno na eksperimentalnu didaktiku.

Opća psihologija

Od 1918 do 1938 u Hrvata su se najviše bavili općom psihologijskom naukom sveučilišni profesori dr. Ramiro Bujas i dr. Stjepan Zimmermann. Uz ovaj svoj rad prof. R. Bujas bavi se uporedo i pedopsihologijom, i to najviše eksperimentalnim studijem, dok se prof. Stj. Zimmermann zadržao isključivo na studiju opće psihologije. Uz njih se mogu spomenuti profesori dr. D. Trbojević, dr. Stj. Matičević, dr. V. P. Pavlović, dr. Bl. Jurišić i dr. Vlad. Filipović, pošto i od njih postoje pojedini radovi koji se odnose na ovu granu psihologijske nauke.

Dr. R. Bujas, kao dugogodišnji prof. psihologije na zagrebačkom sveučilištu, zastupa prirodoznanstveni smjer u psihologijskoj nauci, pa je u tom smislu izradio svoja skripta za slušače koja, nažalost, do danas nijesu štampana. Njegova naučna istraživanja naročito su zapažena u teoriji osjeta i čuvstvenog (emocionalnog) života, pa je u tom pogledu dao zapaženih priloga u međunarodnoj psihologijskoj suradnji. U svojoj štampanoj radnji *Teorija osjećanja*³⁾ kritizira jednostranost kako teorije pasiviteta (mišljenje da je osjet posljedica samo utjecaja okoline) tako i teorije aktiviteta (da je osjet autonoman čin samog organizma),⁴⁾ pa utvrđuje da tu surađuju oba faktora, ali samo u slučaju adaptacije. Dok između faktora okoline i organizma postoji ravnoteža, nema osjeta. Naprotiv svako poremećenje, naročito od strane organizma, uvjetuje, tj. stvara dispoziciju za postanak osjeta. Prirodoznanstveni smjer njegova psihologijskog rada, koji se oslanja samo na ono što se egzaktnom metodom može u psihologijskom studiju utvrditi, približilo ga je pedopsihologijskom eksperimentu kao i eksperimentalnoj didaktici, pa je u tome pogledu dao znatnih priloga, o čemu će u drugom dijelu ovoga prikaza biti više riječi.

Svakako je u općoj psihologijskoj nauci u Hrvata najviše učinio prof. zagrebačkog teolog. fakulteta dr. Stj. Zimmermann. Po njemu se, prema objavljenim radovima, jedino i može danas mjeriti ova grana psihologije u Hrvata. Do sada je objavio tri svoje knjige: *Temelji psihologije* (1923), *Psihologija za srednje škole* (1927) i *Duševni život*.⁵⁾ Od ovih triju knjiga najvažnija je *Duševni život* (313 stranica velike osmine), pa je u njoj autor unio ne samo osnovne psihologijske pojmove, već i svoje shvaćanje (naziranje) na duševni život uopće. Knjiga uglavnom ima dva dijela: u jednom se tumače i objašnjavaju osnovne psihičke funkcije i psihički doživljaji, a u drugom zahvata u cjelinu

³⁾ Vidi: *Revija za filozofiju i psihologiju*, Zagreb 1927, sveska 1 i 2.

⁴⁾ Radi se dakle o osjetima (sensation, die Empfindung), a ne možda o čuvstvima (sentiment, das Gefühl) kako bi se iz naslova moglo pomisliti.

⁵⁾ *Duševni život* štamala je 1932 Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

duševnog stanja, duševnog jastva, pa nastoji da se s tog stajališta duša shvati. Time su u ovoj psihologiji obuhvaćena sadanja dva glavna psihologijska smjera: prirodonaučni (egzakti) i duhovnoznanstveni. Ovaj posljednji preovladava u knjizi prof. Stj. Zimmermanna, pa, kako je i shvatljivo, ulazi njime, u završnim zaključcima, u filozofijska razmatranja. Inače je knjiga popularno pisana, pa je time, iako podržava strog naučni smjer, pristupačna i onima koji nemaju dovoljnog psihologijskog obrazovanja.

Dr. D. Trbojević napisao je *Nauku o pažnji*,⁶⁾ u kojoj ovu važnu duševnu funkciju obrađuje s biologijskog i sociologijskog gledišta, pa, u vezi time, utvrđuje njezinu veliku važnost u obuci. Iako ovo nije čist psihologijski rad, pošto se u knjizi navodi i pedagozijska primjena pažnje, ipak je sama ova funkcija opsežno i stručno prikazana. O pažnji je, i to također s biologijskog stajališta, pisao i prof. dr. Bl. Jurišić.⁷⁾

Dr. Stj. Matičević i dr. V. P. Pavlović štampali su po jedan rad u kojem se govori o psihologiji mišljenja. Oba autora iznose glavne rezultate ovog specijalnog studija iz duševnog života, o čemu postoje, naročito u Njemačkoj, brojni radovi, pa i posebne škole. Dr. Matičević povezo je ovaj svoj rad s drugom svojom raspravom, namijenjenoj didaktici,⁸⁾ dok prof. V. P. Pavlović, prikazujući Selzovu knjigu *Die Gesetze der produktiven und reproduktiven Geistestätigkeit*, ističe koliko je duhovnoznanstveni smjer u psihologiji podjednaki za shvaćanje organskog od asocijativne psihologije koju Selz, u prikazu procesa mišljenja, napušta.⁹⁾ O psihologiji, u vezi s pedagogijom, objavio je ove godine (1938) i dr. Vlad. Filipović svoj rad pod naslovom *Moderna psihologija u pedagogiji*.¹⁰⁾ Iako ovo nije zaseban psihologijski rad, značajan je ipak i u ovom pogledu, što daje sintetičan prikaz svega važnijeg što je u novije vrijeme učinjeno u psihologijskoj nauci. Osobito treba istaknuti prikaz dvaju glavnih psihologijskih smjerova u psihologiji: prirodnoznanstvenog i duhovnoznanstvenog, čega, nažalost, do danas i nije bilo u Hrvata. Ovom prilikom treba istaknuti da u Hrvata ne postoji obavještajna literatura iz psihologije, što se osjeća kao znatan nedostatak, najviše u pedagozijskim krugovima. U tome su, da spomenem kao primjer, Slovenci (dr. K. Oszwald i dr. St. Gogala) dosta učinili. S tog shvaćanja knjiga dra V. Filipovića dobro je došla.

Pedopsihologija

Eksperimentalna didaktika

Kako je već rečeno, ovom dosta ograničenom radu iz oblasti opće psihologije, javlja se uporedo intenzivniji i obilniji rad u oblasti psihologije djeteta, vezan, stvarno potaknut, velikim interesom za

⁶⁾ Izdala knjižara Gece Kona, Beograd 1932 (ćirilicom).

⁷⁾ Dr. Blaž Jurišić: *Psihologija pažnje*, Zagreb 1923.

⁸⁾ Dr. Stj. Matičević: *Nauka o didaktičkoj artikulaciji i novija psihologija mišljenja*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 224, god. 1921.

⁹⁾ Dr. V. P. Pavlović: *Iz novije psihologije mišljenja*, *Nastavni Vjesnik*, Zagreb, knjiga XXXVI, god. 1928, str. 303.

¹⁰⁾ Izdanje nakladne knjižare *Minerva*, Zagreb, str. 62 male osmine.

didaktička pitanja, čime su se u Hrvata počeli baviti brojni radnici, najviše oni koji su bili u neposrednom dodiru s obukom.

Otvaranjem zagrebačke Više pedagoš. škole 1919, prve naše škole uopće gdje se pedagogija počinje znanstveno obrađivati i gdje naši učitelji dobivaju priliku da svoja pedagoška iskustva naučno provjeravaju i oduhovljavaju (profesori dr. Stj. Matičević i R. Bujas), javlja se ubrzo nekoliko njezinih apsolvenata koji se, uz pedagoške rasprave didaktičkog i metodičkog karaktera, bave i pedološkim pitanjima. Godine 1922 započinje Mijo Filajdić (umro 1935) u zagrebačkom Hrv. učitelju s prijevodom Claparède-ove Dječje psihologije.¹⁾ U zagrebačkom Napretku u god. 1924 izlazi radnja Saliha Ljubunčića pod naslovom Testovi za istraživanje dječjih sposobnosti u kojima prikazuje svoj eksperimentalni rad oko utvrđivanja spoznaja (predočaba), stečenih obukom, i individualnih varijacija u radu učenika.²⁾ Nešto kasnije javiće se Ante Kovačević sa svojim studijama o mladosti, te Mijo Filajdić, Zvonimir Köhler i Josip Demarin. Prvi objavljuje posebnu knjigu pod naslovom: Ideal naše omladine,³⁾ dok Filajdić u više brojeva Napretka, u god. 1930, piše svoju studiju: Eksperimentalno proučavanje školske mladeži.⁴⁾ Z. Köhler, u istom godištu Napretka, javlja se radnjom: Upoznavanje svijesti naših školskih novaka,⁵⁾ dok J. Demarin kao prof. mariborske učitelj. škole ispituje sklonosti učenika k pojedinim naukama i za učiteljski poziv, pa to prikazuje u Savremenoj školi pod naslovom: Moj najmiliji predmet.⁶⁾ U Napretku od 1931 objavljena je Filajdićeva radnja o sličnom predmetu: Neobljubljeni nastavni predmeti.⁷⁾

Svi ovi radovi, koliko i bili početnički i nosili biljeg ugledanja u slične eksperimente na strani, odlikuju se izvornom voljom naših učitelja da se i u nas uspostavi pedološka problematika, da je se razvrsta, studijem i praksom oživi i osjemeni i, na kraju, učini pristupačnom za didaktičku primjenu. Da svi navedeni radovi zagrebačkih apsolvenata Više pedag. škole i nijesu ništa drugo nego lični pokušaji da se život školske mladeži eksperimentalno ispita, već bilo u koju svrhu, utvrđuje samo činjenicu da je tu postojao pedagoški i pedološki studij, da je tu postojala spoznaja o općim zakonima i funkcijama života koji se manifestiraju u životu

¹⁾ Pravi naslov glasi: Dječja psihologija i eksperimentalna pedagogija, a objavljivanje je započelo prvim (1) brojem II godišta. Potpun prijevod nije objavljen, tek znatan dio. Namjeravano objavljivanje ovog prijevoda u posebnoj knjizi nije ostvareno.

²⁾ Vidi: Napredak, Zagreb, god. LXV, sv. 1/2 i 4/5.

³⁾ A. Kovačević: Ideal naše omladine (Savremeni psihološki dokument), Čakovec 1929. God. 1926 objavio je isti autor svoju knjigu Dačko učenje (Zlatar) u kojoj, na temelju vlastitog studija i izvedenih eksperimenata, utvrđuje najpodesniju tehniku savladavanja onoga što se uči.

⁴⁾ Napredak, Zagreb, god. LXXI, sv. 1/2, 3/4, 5/6, 7/8 i 9.

⁵⁾ Napredak, Zagreb, god. LXXI, sv. 3/4, 5/6.

⁶⁾ Savremena škola, Zagreb, god. 1931, br. 7 i 8. O istom problemu pisao je i Josipov brat Mate, također prof. učiteljske škole. Vidi: Napredak, Zagreb, god. LXXI, sv. 5/6.

⁷⁾ Napredak, Zagreb, god. LXXII, sv. 1/2, 3, 4, 6 i 7/8.

škole, te da su naši učitelji pregli da ih pedagojskim instrumentom ispitaju i didaktički učine svojim. Što je vrlo važno, ovi se radovi ističu i svojom idejnom, pa i svojom tehničkom raznolikošću. Dok na jednoj strani imamo čisto didaktičko ispitivanje, namijenjeno upoznavanju dječjeg spoznajnog života, zapravo procesu učenja, odnosno obrazovanja (S. Ljubunčić, A. Kovačević), a na drugoj preovladavaju biološki i sociološki elementi (M. Filajdić i Z. Köhler), kod A. Kovačevića i J. Demarina susrećemo se s vrednosnim ocjenama, socijalnim i etičkim, kako prema životu uopće, tako i prema pojedinim naukama ili samom pozivu za koji se učenici spremaju.

Koliko je na ove radnike i pisce u oblasti pedopsihologije i eksperimentalne didaktike uticao studij na Višoj pedagoškoj školi, najbolji je dokaz što se na istoj ovoj školi osnovao Odbor za ispitivanje sposobnosti dječjih, čiji je osnivač i pročelnik bio prof. R. Bujas. U suradnji sa svojim slušačima izradio je prof. R. Bujas do sada u nas najbolji Psihografski list za školsku djecu,⁸⁾ po kome je svakome učitelju omogućeno da promatra i bilježi bitne osobitosti u duševnom životu dječjem, a sve na osnovu promatranja i utvrđivanja činjenica iz ličnih, društvenih i ekonomskih prilika u kojima djeca žive. Po ugledu na ovaj psihografski list prof. Bujasa izradio je učitelj Josip Presečki svoj Psihologijski plan promatranja individualnih svojstava,⁹⁾ koji se dosta razlikuje od Bujasova, a sastavljen je prema iskustvu, stečenom u ovom pogledu sa školskom djecom.

Ovo promatranje učenika u svrhu olakšanja rada u obuci, a naročito valjana didaktičkog držanja prema individualnostima djece, potaklo je mnoge na utvrđivanje ličnog profila, lične karakteristike pojedinih učenika. To su psihološki imenici što ih naši učitelji i pedagozi, bilo ugledajući se u slične primjere rada, bilo stvarajući ovo važno sredstvo spontano, prema vlastitim pobudama, uvode u svoju školsku praksu, pa o rezultatima svoga rada obavještavaju naše učiteljstvo putem pedagojske publikacije.¹⁰⁾

Ovom uspjelom izvornom studiju naše djece i mladeži, čime je pedologija u nas znatno napredovala, doprinijela su mnogo pedološkom interesovanju i shvaćanju u nas dvojica sarajevskih profesora kada su se odlučili da prevedu u svijetu poznato Binetovo djelo *Les idées modernes sur les enfants* (Moderne misli o djetetu). To su bili prof. Milutin Popović i dr. Matija Lopac. Binet je svakako najzaslužniji i najpoznatiji kada je riječ o početnim koracima egzaktnog ispitivanja dječjih sposobnosti i darovitosti («mjerenje inteligencije»). On je, svakako u Evropi, prvi upozorio na

⁸⁾ Zagreb 1924.

⁹⁾ Krapina 1931.

¹⁰⁾ Vidi: Psihološki imenik od Dušana Vujnovića, Savremena škola, Zagreb, god. IV (1930), br. 1; Iz mog psihološkog imenika od istog autora, Savr. škola, god. IV (1930), br. 3; Iz mog psihološkog imenika od Tomislava Krčmara, Savr. škola, god. IV (1930), br. 6, te List individualnih učeničkih osobina, Napredak 1937, sv. 1/2; O psihološkom imeniku od Josipa Demarina, Savr. škola, god. IV (1930), br. 9/10.

nesrazmjer koji vlada između pedagogijskih (školskih) zahtjeva i mogućnosti dječjih, te nije škrtario s istinama kada je kritički prikazivao kakvo strašno neznanje vlada kod tadašnjih učitelja o djetetu uopće. Prvi dio njegove knjige ima o tome vrlo zanimljivih podataka. Međutim Binet je autor poznate test-metode u svrhu utvrđivanja prosječnog znanja i sposobnosti za pojedino doba od prvih godina do navršene petnaeste, pa je njegova metoda, prilagođena u postupku (revizija) prema prilikama u pojedinim zemljama, primjenjivana jednako u Evropi kao i u Americi, pa tako i kod nas. I danas je ona uglavnom vladajuća u stanicama za savjetovanje pri izboru poziva.¹¹⁾

I ako je ova Binet-ova metoda stvarno i danas vladajuća kad se radi o kvantitativnom mjerenju duševnih sposobnosti (inteligencije), našim radnicima u ovom pogledu poznati su i drugi načini ispitivanja, na pr. Ebbinghausovo, Bobertagovo, Nečajevo, Sternovo i dr. U Hrvata je u tome najviše učinio dr. Franjo Mandić, pa je svoj rad objavio u posebnoj knjizi, u kojoj tumači što je inteligencija i prikazuje sve važnije metode po kojima se ona može »mjeriti«.¹²⁾ Uz dra Mandića dosta se ovim radom bavila dr. Mira Vodvačka-Kočonda, a također i dr. Elza Kučera, pa o tome publicirale i nekoje svoje radove. U svojoj radnji *Psihološka analiza potpunog testa* iznosi M. V. Kočonda rezultate i zaključke svojih eksperimenata, vršenih na temelju Ebbinghausovog kombiniranog testa. Postavivši dva oblika ovog testa, jednog cjelovitog s prazninama i dvaju koji se nadopunjuju, a iz kojih se izvode zajednički zaključci, utvrđuje da se samo kod ovog posljednjeg iziskuje inteligentna radnja, dok kod prvog nije potrebna.¹³⁾ Dr. E. Kučera bavi se u jednoj svojoj radnji o pedagogijskoj primjeni rezultata u ispitivanju inteligencije.¹⁴⁾

Kako je ovaj rad od važnosti za one koji se spremaju za učiteljsko zvanje, to prof. Josip Demarin piše posebnu raspravu ističući da bi pedopsihologiji i eksperimentalnoj didaktici trebalo više pažnje pokloniti na učiteljskim školama.¹⁵⁾

Svakako pod utjecajem ovog eksperimentalnog pedagogijskog rada u svrhu da se ispitaju sposobnosti i darovitosti djece, da ih se, prema »inteligenciji« tipizira, rasporedi, a također i ugledanjem na

¹¹⁾ Naslov prijevoda glasi: *Savremene misli o školi i djetetu*, Sarajevo 1927 (I sv.), 1928 (II i III).

¹²⁾ Dr. Fr. Mandić: *Ispitivanje inteligencije*, Zagreb, 1928.

¹³⁾ M. Vodvarka - Kočonda: *Psihološka analiza potpunog testa* (Prilog k objašnjenju pojma inteligencije), Zagreb 1929 (njemački). Vidi još od M. V. Kočonde: *Teoretski rezultati jednog testa za inteligenciju*, *Revija za filozofiju i psihologiju*, Zagreb 1927, sv. 1/2, str. 60.

¹⁴⁾ Zbornik za pučku prosvjetu, Zagreb, god. II (1924), str. 80—82.

¹⁵⁾ *Deječja i pedagoška psihologija na učiteljskim školama*, *Napredak i Savremena škola*, Zagreb 1932, sv. 1/2 i 3. Ovom prilikom treba istaknuti da se u nas prof. J. Demarin najviše bavio problematikom pedagog. psihologije, što dokazuju i ova tri njegova rada: *Psihologija razredne zajednice*, *Napredak i Savr. škola*, god. 1932, br. 6—7—8 i 9/10, *Istraživanje dječje duševnosti kod jezične nastave*, *Napredak i Savr. škola*, god. 1932, br. 1/2, te *Psihologija učitelja*, *Napredak*, god. 1935, br. 2.

svestranu primjenu psihotehnike u raznim životnim oblastima, kako se to počelo praktimirati na strani, započelo se i kod nas ozbiljnije pomišljati na otvaranje posebnih stanica za psihometriju. Dakle uza već postojeću praksu slobodnog i instrumentalnog mjerenja inteligencije u našim školama, najviše u učiteljskim u vezi s predavanjima iz psihologije, iskrsava evo želja da se psihometrija prenese i u druge oblasti života, u prvom redu kod mladeži koja se sprema za razna tehnička i obrtna zvanja. I zaista ubrzo se uspostavlja u Zagrebu Stanica za savjetovanja pri izboru zvanja koju je 1931 osnovala Trgovačko-industrijska komora, a vodi je dr. Zl. Pregrad.

Posljednjih godina mnogo se bavi ispitivanjem inteligencije, a u vezi time i načinom rada školskih polaznika prof. R. Bujas. U ovu svrhu izrađeni su posebni testovi, prema kojima prof. Bujas, u zajednici sa svojim slušačima, provodi brojna ispitivanja u zagrebačkim školama, a najviše u srednjim. U tu svrhu je osnovan i Psihologijski institut na zagrebačkom sveučilištu, pa su o njegovu radu već izašle neke publikacije. Tako Zoran Bujas i Nikola Toth, učenici (slušači) prof. Bujasa, prikazuju kakve vrste misli postoje kod pokušanika (učenika) i kakvi se prema tome misaoni tipovi mogu kod njih razlikovati.¹⁶⁾

Uz ova čisto psihička mjerenja (psihometrija) u Zagrebu je pokrenuta akcija i u svrhu antropometrijskog mjerenja naših učenika. Tim povodom osnovana je Antropološka sekcija Sociološkog društva, koju vodi sveučilišni prof. dr. B. Zarnik, a najviše i najpožrtvovanije pri tom učestvuje g-đa Klotilda Junek-Kučera, bivša učiteljica.

Vrlo je simpatična akcija mladih učitelja-ica, okupljenih u Zadrugi »Ivan Filipović«, koji su, poučeni teškim iskustvom, preglu da se posebno pozabave pitanjem naše mladeži, da to ispituju prema socijalnim, gospodarskim i duhovnim prilikama, u kojima žive školska djeca, pa da na taj način pripreme ne samo reformu svoga učiteljskog rada, već i organiziranu socijalnu pomoć. I ako je ta akcija novijeg datuma (1937), ona se odlikuje odlučnom voljom ovog mladog učiteljskog pokreta, a manifestira se u čestim radnim sastancima, priređivanju predavanja, pa i anketa. Tako je u mjesecu decembru 1937 priređen Dječji tjedan¹⁷⁾ u Zagrebu i ubrzo iza toga pokrenuta Anketa o našoj školi. Zadatak je ankete da učitelji suradnici u svom službenom kraju ispituju stanje školskih zgrada, higijenski i socijalni život svojih učenika, pa da o tome, prema posebno za to izrađenim arcima, podnesu svoje izvještaje. Sve to nosi, kako je rečeno, karakter materijalne i duhovne obnove našega sela i našega naroda. Svoja shvaćanja kao i svoje osnovne

¹⁶⁾ Vidi: Vrste misli i tipovi mišljenja, Napredak, god. 1936, sv. 4 i 6.

¹⁷⁾ Najviše zasluga oko toga imaju: Franjo Marinić, pretsjednik Sekcije jugosl. učitelj. udruženja za Savsku banovinu, Branko Skendžić, učitelj u Zagrebu i prof. K. Brössler. Vidi: Hrvatski učitelj. dom od 12-VI-1938, br. 19.

težnje objavio je ovaj »Učiteljski pokret« u posebnoj knjizi¹⁸⁾, dok o svom raznovrsnom i svakako korisnom radu redovito obavještava čitaoce u staleškom listu Hrv. učiteljski dom.¹⁹⁾ Od brojnih priloga, štampanih u ovu svrhu, svakako se ističe rad Kako ću naučno a lako ispitati ishranjenost svoje školske djece od Kamila Brösslera, prof. i vrlo agilna radnika oko socijalne skrbi sirotne i siromašne mladeži naše.²⁰⁾

U ovaj smjer zanimanja oko shvaćanja mladeži, u sklopu socijalnih prilika, od interesa su i radovi Branka Sučevića i Ljube Šikić.²¹⁾

Ovaj prikaz psihologije u Hrvata mogli bi završiti radovima koji daju opće poglede na dijete, a u vezi s pedagozijskom akcijom. Tako Ljubica Godler piše vrlo informativno o bitnim psihičkim i duhovnim funkcijama dječjim na temelju opsežne literature,²²⁾ te o bitnim organskim i duhovnim pokretima u doba tjelesnog i duševnog sazrijevanja.²³⁾ Josip Demarin raspravlja u posebnoj radnji o obrazovnom dobru s psihologijskog i pedologijskog gledišta,²⁴⁾ a Luka Ivanković ističe značaj strukturne psihologije i dječje individualnosti u uzgojnom radu.²⁵⁾ Život današnjeg djeteta prikazala je u presjeku socijalnih prilika Vera Stein Ehrlich primjenjujući pri ovome najviše rezultate individualne psihologije dra Alfreda Adlera,²⁶⁾ dok dr. Ivan Esih prikazuje karakterologiju ili tipologiju kako je današnja psihologija tumači, pa pri tome upozoruje na provedbu ovakve distinkcije u djelu dra V. P. Pavlovića Ličnost i odgoj.²⁷⁾

U posebnoj raspravi, pisanoj za inozemstvo, prikazao je prof. Stj. Matičević što se u nas do sad učinilo u ispitivanju mladeži. Rasprava je štampana 1935 u listu Zeitschrift für Jugendkunde, a naslov joj glasi: Jugendliches Streben und Forschen in Jugoslawien²⁸⁾.

¹⁸⁾ Učiteljstvo i narod, izd. Zadruga »Ivan Filipović«, Zagreb 1937.

¹⁹⁾ Hrvatski učitelj. dom izlazio je prije 1918 kao prilog Napretku, a sada ga je obnovila učitelj. sekcija za Savsku banovinu, čiji je predsjednik Franjo Marinić.

²⁰⁾ Vidi brojeve 14 i 15 u Hrv. učitelj. domu, god. 1938.

²¹⁾ Vidi: Kako djeluje polaženje škole na život seoskog djeteta u pasivnim krajevima od Br. Sučevića, Napredak 1937, sv. 9/10; O djeci koja teško uče od Lj. Šikić, Napredak 1937, sv. 5.

²²⁾ Inventar pretškolskog djeteta i problem odgoja, Napredak 1935, sv. 7 i 8/9.

²³⁾ Inventar predpuberteta i puberteta, Napredak 1937, sveska 7/8.

²⁴⁾ O psihologiji obrazovnog dobra, Napredak 1938, sv. 6.

²⁵⁾ Napredak 1935, sv. 3.

²⁶⁾ Današnje dijete, Zagreb 1935.

²⁷⁾ Tipologija od d-ra Ivana Esiha, Savr. škola, Zagreb 1935, sv. 5/6.

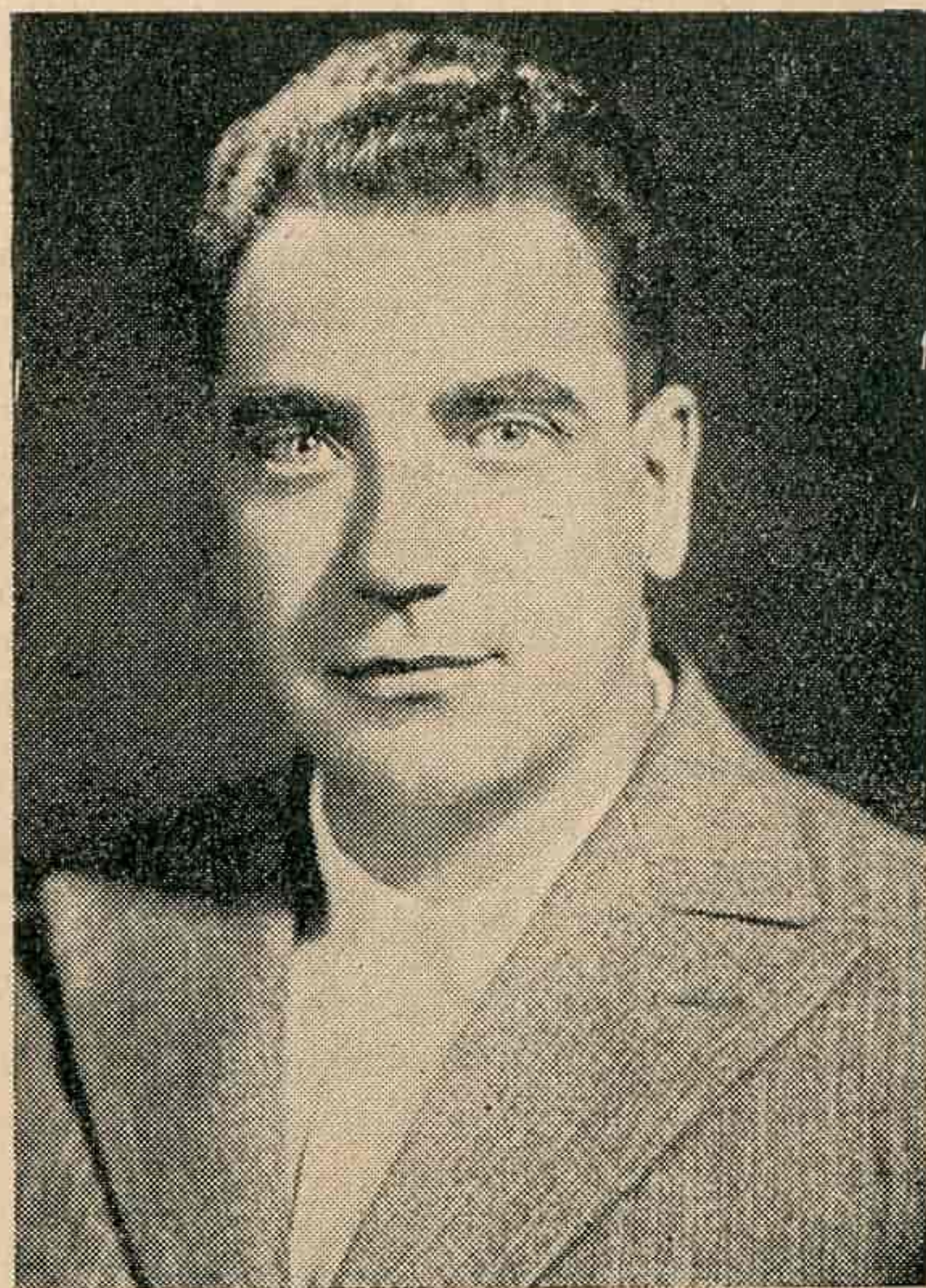
²⁸⁾ Ta je rasprava objavljena, u prijevodu, u Učitelju, Beograd, god. 1936. Separat je objavljen u izdanju knjižarnice Jer. J. Dželebdžića u Beogradu (ćiril.).

Д-р Станко Гогала, Љубљана

II. — Психологија и филозофија код Словенаца

— Од 1918 до 1938 год —

За карактеристику појединаца и народа значајна је и особитост да једни само констатују чињенице, пре свега животне, и продужују мирно мимо њих напред, док се други заустављају пред њима, анализирају их, хоће да их разумеју, да их оцењују са гледишта норме и правичности, па хоће да добију поглед у сву заплетеност међусобних односа у животним догађајима. Код обадве врсте људи се испољава своје врсте филозофски правац, само је он код друге врсте јаснији. Ако бисмо хтели са тога видика само површно да означимо словеначког човека, мислим да више спада у другу врсту и да је с те стране продубљен. Зато му је и живот некако „тежак“ те је у

њему доста интересовања за основна питања филозофије, премда је у речима више пута против њихових заступника. Код многих словеначких литерарних твораца је видна филозофска „жилица“ која им не да да остану при епском описивању догађаја него их присиљава у анализирање, у тражење разлога, правилних норми, видика и т. д. Зато има и наша уметност на себи нечег продубљеног и тешког.

Такође у стручној филозофији Словенци нису оскудни. Код нас се филозофија као струка, т.ј. филозофија као најуниверзалнија наука, која се почела специфицирати у логику, теорију сазнања, етику, естетику, психологију, социологију, метафизику и у још подробније дисциплине, развија по истраживањима D. Sodnikove од 13. столећа, преко деловања scotista и језуитске високе школе код нас па до најновијег времена. Сва та, рекао бих, историјска и хабитуелна припрема за филозофирање, најбоље се показала код нас у факту, што је наша филозофска и психолошка научна литература по културној самосталности, по установљењу словеначког универзитета и по неограниченом праву да се научно упосле словеначки филозофи — огромно нарасла. Ко је пратио развој словеначке филозофије и психологије од г. 1918 па до данас, има утисак да је престала нека спољашња сметња и да се као усов са огромном силом зачала испољавати словеначка филозофска и психолошка акција. Премда се тај рад ослањао на раменима неколицине, како је то уопште својствено за наше јавно и културно дело, ипак је остварено дело за кратко доба од двадесет година зацело врло богато. Добили смо темељита,

опширна и научно фундирана дела скоро на свима подручјима филозофије, од метафизике па до стварне теорије и логике.

Ако се обазремо унапред на развој најважнијег филозофског подручја, које већ постоје самостално, на психологију, морамо навести поред опширних дела о општој психологији још и систематска дела о омладинској психологији, што је за словеначку психолошку литературу новост. Између већих дела о општој психологији морамо споменути сва три: Веберово „Аналитичко психологијо” и њену допуну „Оčrt психологије”; Ушеничничково „Uvod v filozofijo”, „Nauk o človeku” и Ozvaldovo „Osnovno психологијо”. Сва три дела су систематски приказ човековог доживљавања и појединих елемената наше душевности, премда се по суштини и методу доста разликују.

Веберова метода одговара школи из које је он изашао (Meinong), и она је за словеначку психолошку литературу новост која нам је донела много нових видика. Аналитична психологија (1924) не приказује све могуће конкретне трзаје човечје душе, већ хоће да отвори очи за оне душевне елементе, које називамо врстама доживљавања и на њима још за појединачне компоненте, које нису само логичним путем задобивене, него су и душевно реалне и имају важан уплив на целину доживљавања и посебно још на међусобну свезу између појединих доживљаја. С аналитичном психологијом смо приступили код нас једној научно подробној методи истраживања човечје душевности, која се не задовољава само с комплексом доживљавања и с разумевањем за целину доживљаја, већ иде по методи тражење битних елемената до коначног рашчлањавања доживљаја. То рашчлањавање пак хтело је показати код нас нов и научно припремљен пут за разумевање целине, јер се аналитична психологија није хтела ослонити само на интуицију која гледа на целину. Она је хтела да се ослони на аналитичну методу, која с подробним елементарним психолошким делом пружа подлогу за стварно и објективно разумевање целине. То је велика одлика аналитичне методе, која се дакле не уставља при анализи елемената ради анализе, већ употребљава ради разумевања доживљавања само аналитичну методу.

Осим методе аналитична психологија нам је још отворила пут ка непосредном сазнању тога, што именујемо душевним. Помоћу сасвим тачних разлика између физичких и психичких појава, иако Вебер на жалост није поставио и разлику између душевних и духовних, дошли смо дакако преко индиректних аргумената ипак до сазнања што је уште суштина душевности. Сазнали смо да је психичко заиста навезано на физички свет, да је психологија ипак независна од физиологије, осим при најелементарнијим доживљајима, који су на граници између оба реална света. Тај директни поглед на свет доживљавања и на свет душевних елемената био је за поратни словеначки психолошки смер врло значајан, јер је сам одлучио проблем о односу између тела и душевности и пренео код нас проблематику сасвим на страну душевности саме, чиме смо дошли бар до првих зачетака дубљег домања у богатство и разноликост човечје душевности. Тако је аналитичка психологија, која је показала за сада само структурне елементе душевности, по својој методи и по својим успесима по нужди дошла до подробнијег и конкретнијег са-

знања саме душе. Као што је штета што се аналитичка психологија није подробније обрнула проучавању потсвести и човечјих потстицаја, тако је за развој словеначке психологије особито важно, што је та психологија дала означење рационално познатог дела човечје душевности и оштро разликовање те душевности од нагонског доживљавања, које је у својој битности динамични део душевности. За нашу психологију било је важно што смо дошли до сазнања о животној и радној важности осећања и свих облика човекове воље.

Треба још на две ствари да упозорим у вези са тим. Прва је велики нагласак који је аналитична психологија дала томе, да су свима доживљајима приређени у објективном свету посебни предмети или предочници. То сазнање је било пре свега важно за појмање осећања и воље, што су осећања наједном изгубила своју субјективистичну ноту и добила вредност посебних акта за познавање, који упознају посебан свет вредности, и што се на тај начин показала сасвим тесна предметна и психолошка веза између осећања и воље. Помоћу аналитичне психологије смо сазнали да имамо заиста два начина сазнања, како је то тврдио још Паскал, и да постоји поред света истине још и посебан свет вредности, којег није могуће адекватно упознати разумом. Ко се удубио у тај факат, видео је у њему разлог за посебну аутономију воље, која није везана само за акцију разума и логично расуђивање, већ и за осећајно сазнање вредности саме.

Веберова аналитична психологија дала нам је у целини сасвим једноставан поглед на човекову душевност, у којој смо сазнали вредност и важности појединих доживљаја, а такође међусобну повезаност и зависност доживљаја између себе као и однос између доживљаја и субјекта.

Алеш Ушеничник је издао своју психологију као посебан одељак у уводу у филозофију (1923). Та свеска обухвата метафизички део, и значајно је да Ушеничник расправљање о душевности назива метафизиком душе, чиме хоће изразити да је сазнање о душевности само део онога што спада у сазнање битности ствари и расуђивање о њиховим узроцима. За његову психологију је дакле значајно, да није само емпирична и апостериорна, јер је схвата као саставни део филозофије и хоће зато да истражује и психичким појавама почетке и узроке. Зато назива своју психологију и рационалном, што би означавао само метод а не можда и најважнији део материје из ње. Ушеничничкова психологија има у супротности с Веберовом физиолошки део као увод и даје најважније чињенице и из физиолошке психологије. У смислу схоластичне психологије узима као основу три душевне елемента: сазнање, осећања и тежње, које дели у осећаје, представе и мисли, осећања нижег и вишег реда и у тежње, жеље и вољу. Ипак пристаје коначно само на основне разлике између сазнања и тежње, премда и осећања разликује од тежњи.

Ушеничничкова психологија је за нашу психолошку литературу важна са више гледишта. Најпре бисмо могли рећи о њој да је дескриптивна, јер не остаје само при кратким, премда правилним дефиницијама о душевним појавама и елементима, него поједине душевне покрете очигледно и фино описује и с тим даје основу, по

којој лако може сваки да загледа у своју душевност и упозна у њој најразличнија богатства, било по садржини, било по гипкости и покретљивости. Ушеничник развија такође цео систем психологије по проблемима, приказује уједно увек мишљења најразличнијих савремених и старијих психолога, тако да је његово излагање и историјски веома информативно, премда није никаква историја психологије. Скоро увек налазимо и Ушеничникову личну критичку мисао и његов нарочито, стварно утемељени суд. За Ушеничникову психологију је значајно и то, да се није дотакао само елемената душевности, већ је хтео разложити и комплексност човековог доживљавања. У вези с тим је значајно његово тумачење, на пр. естетског доживљавања, осетљивости, активног хтења и стваралачког мишљења. Латио се и психолошког разлагања једноставних и духовних тековина, и добро информира о психичким особинама које налазе премало простора у осталим психологијама. За његову рационалну психологију пак су посебно значајна поглавља, у којима расправља о проблему слободе у душевности, о души и о односу између душе и тела.

Као последње опширно психолошко дело добили смо год. 1932 при Словенској школској матици *Озвалдову Основну психологију*. У поплави чланака и књига о најновијим психолошким струјама, које описују већином само изванредне, необичне и патолошке душевне појаве, та је психологија добродошла, јер је указала опет на нормални развој човекове душевности, која је заједничка скоро свима појединцима и по којима се тек указују разне особености. Озвалд нам је хтео дати својом књигом пут до онога „човечанског“ елемента, кога имамо сви у себи, и зато је то дело уједно израз његовог педагошког правца, који би хтео неговати хуманост у поједином човеку. То иначе није педагошка психологија која би се обазирала на педагошки рад школе, дома и јавности, него је из педагошког духа рођена психологија, која треба да буде основа и за практични педагошки рад. Хоћемо, дакле, да модерна педагогика буде психолошка а не само нормативно управљена и утемељена. Своју психологију назива Озвалд, по М. Шелеру, споразумном психологијом, чиме је означио циљ свога дела, да би било основа за међусобно споразумевање између појединаца и друштва у конкретном живљењу, као и за споразумевање између учитеља и ученика. Зато смемо ову психологију назвати такође емпиричном и практичном. Емпиричном зато, јер јој није основа нека филозофска доктрина, а практичном стога јер јој није стало само до вредности сазнања о човечјој душевности, већ и до животних важности сазнања своје и туђе душевности у стварности живота.

Озвалд не узма за основу своје психологије доживљаје онако као Вебер и Ушеничник, већ почиње одмах с целином човечјег душевног бића, тј. са субјектом и са човеком. То је сасвим у складу с његовом тежњом за убрзањем споразумевања међу људима, пошто разумемо управо увек целину, тј. човека, и појединачно његово доживљавање тек у целокупности читавог човека. То је гледиште у нашој психологији ново. Озвалд познаје четири стране човечје душевности: нагонску, осећајну, мисаону и вољну, те би могао приказати и четири типа човечја: нагонски, осећајни, мисаони и вољни

човек. Али познаје само три последња типа и узима нагонски део човекове душевности као заједнички свим трима типовима, премда би била занимљива карактеристика преовлађивања нагонске стране и премда су такође остале три стране душевности нормално заједничке свима типовима.

У појединостима је за његову психологију значајно, што посебно говори о важности потсвести, о посебном психолошком тумачењу које није увек исто као тумачење стварности и објективности; што говори о условима за човечји душевни узраст, при чему је штета што није извео разлике између душевног и духовног узраста човека, и што није посебно развио и психолошке основе за духовни и културни развој човека. Везу са модерним психолошким струјама је остварио аутор тако, што подробно и јасно расправља о нагону, о врстама нагона и свим процесима који су с тим у вези. Такође његово појимање осећања је у складу с модерном психологијом, јер признаје осећањима и вредност у погледу сазнања, премда наглашава и реактивни значај осећања. Његова анализа мисаоног човека има много важних подробности, којих не налазимо у другим нашим психологијама. При анализи вољнога човека опет је велики нагласак на вредност утемељености воље. Као код других одељака и овде је упознао читаоце са Шпрангеровим типовима културног човека.

Такође је и наша омладинска психологија обogaћена са две књиге: са Озвалдовом »*Duševna rast otroka in mladostnik a*« и Јерајевом »*Duševna rodoba mladosti*« (обе 1930). Озвалдово дело треба да буде систематски приказ развојне психологије, који је за нас важан, јер аутор употребљава осим туђе литературе још и изворни психолошки материјал, који је добио при проучавању свога синчића. За наше прилике има ова књига значаја у томе, што је подробно и стварно учврстила уверење, да је дете нешто друго него одрасли човек и да морамо уважавати посебност њеове душевне структуре, јер му иначе чинимо неправду и лако ометамо његов нормални развој. Значајно је даље, да су психолошка разлагања, која би иначе била врло тешка и само теоријска, скоро свуда објашњена конкретним примерима, тако да сваки може лако посматрати и бележити развојни степен свога детета помоћу психолошке шеме тако, да му та шема постане жива и стварна. Прве године, од прве до четврте, и она од седме до дванаесте, обрађена су доста детаљно, али је штета што је аутор само додирнуо најважнији део омладинске психологије, пубертет и малолетност.

Озвалдова психологија добила је своју допуну у Јерајевој омладинској психологији. Ова је књига опширнија и бави се изрично само с пубертетом и са годинама дозревања, премда се понегде у тексту осврће и на дечје доба. Јерајево дело се и иначе у много чему разликује од Озвалдовога, те га можемо уопште назвати рационалном или филозофски заснованом психологијом док је Озвалдова систематична, дакле емпиријска омладинска психологија. Озвалд је узео за основу свога дела развој детета, па је тај развој психолошки описао, а Јерају је основа сама психологија, односно то су му разне врсте доживљавања, па описује само начине тих доживљавања у пубертетно доба. Ко је прочитао обе књиге, утолико ће боље разумети Озвалдово наглашавање, да је његова психологија развојна или генетичка. Осим тога је за Јерајево дело значајно следеће: његов

је извор аристотелско-томистична психологија и филозофија. Аутор је хтео у своме делу да изради модерну структурну психологију у оквиру неке Аристотелове психологије. У вези с том намером су унети у кратки филозофски уводи који хоће да пруже јасност појмова у наредним поглављима о психолошким особеностима доживљавања младићевог. Јерајева психологија се не осврће само на туђу литературу, већ има сабраног много нашег словеначког психолошког материјала, који је аутор добио као катихета и вођа омладине. Аутор је покушао још и да анализује нашу словеначку и савремену литературу по резултатима структурне психологије. У његовој књизи има много сасвим конкретних животних ситуација, које ће свакоме отворити очи за тешкоће и потребе младога човека. Јерајева омладинска психологија такође има културни смер и пружа се на подручје културне педагогике и модерног васпитања. Уопште је дакле особеност ове психологије у томе, што покушава показати синтезу између схоластичне филозофије и структурне психологије и у схоластичном гледању на човека.

Наша омладинска психологија је бар *de facto* обогата научно најважнијим делом, које је написао за свој докторат веома способни почивши Фрањо Чибеј. Та књига досада није могла изићи, само јој је Озвалд посветио своју омладинску психологију. Спис, који има назив „Педагошка психологија“, хтео је Чибеј употребити као хабилитацијско дело. Обухвата 490 страна писаних на машини и има два дела: у првом је говор о дечјој и омладинској психологији, а у другом о проблему културне психологије. Нешто из првог дела, особито о појму педагогике психологије, о методи и изворима омладинске психологије и о историји омладинске психологије, објавио је Чибеј већ раније. И њему је извор свега психа у целини, и он такође даје занимљиву слику генетичко-психичких структура. Као веома важан принцип душевног развоја он узима статичност и генетичност, начела која се провлаче кроз сву његову психологију, чинећи је јединственом и дајући јој оригиналну научну вредност. Чибеј познаје два правца и три степена човекове душевности, те хоће да здружи „бехавиоризам“, Фројдов и модеран психолошки правац. Занимљиви су посебно структурни пресеци одојчета, четворомесечног и једногодишњег детета, при чему се нарочито обзирао на развој говора и на стварање појмова. Претшколско доба дели у више струпњева између којих је најбоље обрађен занимљиви ступањ дечје кризе. Најбољи део списа је прелаз од претшколског до школског доба. Чибеј је радио с огромним познавањем савремене психологије и то веома критички. Његов је спис уопште први код нас и био је написан пре Озвалдове и Јерајеве књиге.

Између самосталних књига из подручја психологије споменућу: Озвалдова »Prirodoslovna in duhoslovna smer psihologije s pedagoškega vidika« (1934); А. Шеркова »О psihoanalizi« (1934); Ступанова »Teško zgojiljivi otroci« (1936); Војчева »Strukturna psihologija in pedagogika« и Е. Дајсингера »Deška predpubertetna doba«, као посебни сепарат из »Slovenskega učitelja« (1937 и 1934-35-36) затим Волца »Otrok«, д-р Драгаша »Otrok v šolski dobi« (1937) и најзад Гогалов спис »О pedagoških vrednotah mladinskega gibanja (1931).

Даље хоћу да споменем и неке значајне чланке, који се баве општом и омладинском психологијом, Чибеј је написао: »Iz moder-

nega mladinoslovja» (Čas XX), »O otroški in mladinski psihologiji pri Ivanu Cankarju (Popotnik 1926), »Nekaj o zgodovini mladinske psihologije« (Popotnik, 1927—1928), »Erotika in seksualnost mladostnika« (Popotnik, 1925) и »Metoda in viri mladinske psihologije« (Pedag. zbornik, 1928). Д-р Топлак је описао о одојчету (Pedagoški zbornik, 1926), Озвалд о дечјој души у претшколско доба (Pedag. zbornik, 1926), затим »Nove psihološke smeri in pedagoška vprašanja« (Pedag. zbornik, 1933), »Pedagoški pogled na mladostnika ki je zapadel kaznenskemu paragrafu« (Pedagoški zbornik, 1936) и »Psihološki donesek za tehnično hotenje« (Popotnik, 1929-30). Д-р Жгеч је писао: »O razvoju otroka v šolski dobi« (Pedag. zbornik, 1926) и »V zagovor mladine« (Ped. zbornik 1928). Осим тога је издао још »Psihološke popisnice«. Г. Шилих је описао »Mladeniško doba« (Ped. zbornik, 1926), »O pomenu sodobne psihologije za pedagogiko in za vzgojno delo« (Ped. zbornik, 1929), као и »O kritičnem razdoblju v otrokovem razvoju« (Popotnik, 1932-33). Јерај је писао: »O psihologiji kmečkega in delavskega mladostnika« (Pedag. zbornik, 1929). Senkovič је писао: »O otroku in knjigi« (Ped. zbor. 1934). Stupanova је написала две расправе: »O vzornem otroku« (Popotnik, 1935-36), Јуранчић је објавио чланак: »K raznavanju kmečke mladine« (Ped. zbornik, 1935). Владо Шмит је писао »O bistvu in nalogah psihotehnike« и »O psihotehniku in šolstvu« (Ped. zbornik, 1936—1937), Достал »O nervoznosti v otroški dobi« (Popotnik, 1919), Гобец Регина »O psihologiji čuvstva in psihofizičnem procesu« (Popotnik, 1921) и »O psihološki spoznavi otrok kot pomoč pri izbiri poklica« (Popotnik, 1925), Skala је писао »Iz življenja duševno zaostalih otrok« (Popotnik, 1928-29). Спрејиц је дао »Donesek k psihologiji učiteljstva« (Popotnik, 1928-29). Drušković Antonija је писала »O vplivu osnovne šole na duševni razvoj slabomisljenega otroka« (Popotnik, 1934-35), Менцеј »O trmastom učencu« (Popotnik, 1935—1936). Ротовник »V psihoanalitični teoriji otroške igre« (Popotnik, 1936-37), Čadež »O mladikovcih v vihravi dobi« (Slovenski učitelj, 1921), Лебарјева »O pomožnošolskem otroku« (Slovenski učitelj, 1923), Финк »O psihologiji kmetskega otroka« (Slovenski učitelj, 1926), Хорн »O miselnosti in značaju ter o volji« (Slovenski učitelj, 1927 и 1924), Теуршух »O pojavih histerije pri otrocih« и »O pubertetni dobi in njenih motnjah v luči moderne vzgoje« (Slovenski učitelj, 1930), Виндишар »O mladinstvu« (Slov. učitelj, 1932), Лужар »O doživetju volje« (Slov. učitelj, 1934), Дејсингер »O begavosti misli pri odraslih« (Slov. učitelj, 1935), Чичек »O sodobni vzgoji z ozirom na psihoanalizo in individualno psihologijo« (Slov. učitelj, 1936), Бојц »O stiski sodobne mladine« (Slov. učitelj) и најзад Гогала »O duhovnem obrazu sodobne mladine« (Ped. zbornik, 1935), »O tipih sodobne mladine« (Popotnik, 1931-32) и »Psihološki donesek k problemu aktivnosti včencev v šoli« (Popotnik, 1934-35).

Укратко ћемо још да осмотримо развој осталих филозофских дисциплина од године 1918 до 1938. Тих година смо добили од најплоднијег филозофског писца *Фр. Вебера* филозофски одлична и научно аутономна дела скоро из свих подручја филозофије: *Uvod v filozofijo* (1921), *Sistem filozofije* (1921), *Znanost in vera* (1923), *Elementarne enačbe človeške pozornosti* (1923), *Etika* (1923), *Este-*

tika (1925), Idejni temelji slovanskega agrarizma (1927), Problem predstavne produkcije (1928), Filozofija, načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu (1930), Augustin (1931), Knjiga o Bogu (1936) и још много других расправа. Веберов филозофски развој могли бисмо означити као развој од снажног уважења доживљаја и њихових узрока па до сазнања; да је за филозофију веома важан и однос између доживљаја и субјекта, што је дало ново гледање на теорију сазнања, етику, естетику и на религиозно доживљавање. Занимљиво је такође да је Вебер и проблем правилности и погрешности поставио као психолошки проблем, који се решава по конститутивности или особености личности.

За развој словеначке филозофије је веома важно и дело *Алеша Ушеничника*, највиднијега заступника неотомизма. Превише би било набрајати све његове филозофске чланке, зато ћу се ограничити само на самостална дела. Године 1921 до 1924 издао је три опсежне књиге: »Uvod v filozofijo« г. 1929; ново издање, »Knjige o življenju« и у последње време много мањих књига у збирци »Mlada pota« (Knjiga o načelih итд.). За његово филозофско дело је значајно, да је дао јединствен филозофски систем, у коме је јасно, да здружује томизам са модерним научним проналасцима на свима подручјима. У своме Уводу даје најпре критички део сазнања, затим метафизички и најзад онтолошки део.

У вези с тим да споменем и мариборског филозофа *Фр. Ковачича*, који је издао год. 1930 »Metafiziko ali ontologijo in Kritiko ali poetiko. Сада се пак посветио сасвим историјском делу.

За словеначку филозофску мисао је веома значајан такође на реду код нас Рус *Евген Спекторски*, који је осим многобројних чланака на нашем и туђим језицима написао и важно дело »Zgodovina socialne filozofije I in II del (1932 и 1933). Његова дела показују изванредну ширину и прегледност филозофске културе и веома су информативна. То су дела која здружују филозофску проблематику са историјским развојем филозофске мисли.

Проучавањем најстарије и савремене историје филозофије код Словенаца бави се *Алма Содникова*. Написала је осим многих чланака — (O sodobnem prvenstvenem pojmovanju likovnega problema, Čas 1931, O Vebrovem sistemu estetike, O filozofiji Jožefa Mišleja, Čas 1934, Osnova Masarykove filozofije, Sodobnost, 1937, Descartes, Sodobnost, 1937, Ob sedemdesetletnici Aleša Ušeničnika, Čas 1937-38 итд. — Zgodovinski razvoj estetskih problemov (1938), који показује интересантан нов начин приказивања историје филозофије по појединим проблемима. Написала је такође кратак преглед о историји словеначке филозофије приликом филозофског конгреса у Прагу. Тренутно се бави филозофијом »scotistov« код Словенаца.

Између филозофских дела К. Озвалда споменућу још »Logiko, Uvod v znanstveno mišljenje« 1920, и »T. G. Masaryk« (Ped. zbornik, 1930).

За филозофску мисао је заслужан код нас и *Фр. Дерганц*, који има у филозофији оригиналне мисли о непрекидном развоју духовности, о истини итд. Своју теорију назива конотуризмом теорије сазнања, а његова је метода развојно-колективна. Познат је по своме филозофском речнику, који је први оригинални словеначки

филозофски речник. Осим многих расправа написао је и дела: »Vorba zapada in vzhoda« (1932) и »Svetozor« (1936).

У филозофију су зашли и правници *Леонид Питамиц* и *Борис Фурлан*. Први је написао осим многих чланака на словеначком и туђим језицима познату књигу »Država« (1928), а други је осим продубљених чланака написао најпре увод у Цанкаров превод двеју Кантових расправа (Immanuel Kant, 1937) и важно дело »Problem pravne kavzalnosti« (1938).

Између словеначких филозофа који раде међу Чесима, треба особено да споменем *Ивана Жмавца* који се запослио на подручју социологије, па је написао после 1918 год. много важних расправа на чешком и немачком језику (пре свега о природословним и енергетичним основама социологије и социотехнике), и *М. Ростохара*, који издаје ревију »Psychologie« у Брну, па је издао осим педагошких дела и много филозофских расправа (на пр. о теорији хипотетичног суђења, о психологији народности, о развојној психологији, о развоју претставе, о развоју појмова, о дечјој фантазији, о структури у душевном животу, о психолошком појимању претстава итд.).

Филозофски проблем обрађује и *Милан Видмар*, који је осим интересантне расправе о теорији релативитета (Ljubljanski Zvon 1930) издао опширне књиге: »Moј pogled na svet« (1935), »Oslovski most« (1936) и »Med Evropo in Ameriko« (1937).

Између мањих филозофских дела, која су изашла већином као расправе, споменућу *Фр. Чибеја* (»Doneski k utemeljitvi sociologije umetnosti«, Dom in Svet, I, 38; »Funkcije pesništva«, Ljubljanski Zvon, I, 46; »Sociologija religije«, Dom in Svet, 1927); *А. Лајвса*, који је писао много есеја о естетским, социалним, општекултурним проблемима, који имају филозофску основу; поч. *Ангелика Томинца*, који је писао о филозофско-социалним питањима; *д-р Јераја*, који обрађује пре свега социјалне, педагошке и психолошке проблеме; *Кл. Југа*, који је оставио за собом много расправа, од којих је била објављена у »Odmevi« 1930 расправа о евиденцији и сазнавању; Југ је радио највише на материјалној етици. Даље спомињем још *Ив. Грахарја*, који је писао о словеначкој културној филозофији и о социолошком изједначењу садашњости; *Јанжековића* и *Трстењака*, који се много јављају у »Čas-u«, »Vogoslovnem Vesniku« и »Domu in Svetu«, и *Гогалу*, који је написао неколико чланака (о интинуитивном сазнавању, о душевном и духовном формирању, о социалности и етичности, о култури и културности, о духовном извору економије, о религиозности и конфесионалности, о животној и вредносној лествици вредности итд.).

Од филозофске литературе, којој је основа историјски материјализам, споменућу пре свега преводе, које је објавио »Glas svobode«.

На крају да споменем још неке словеначке филозофе који су се бавили критиком филозофских дела. То су били: *А. Ушеничник*, *Фр. Вебер*, *А. Шерко*, *Е. Спекторски*, *С. Долар*, *М. Рибич*, *В. Бартол*, *Ј. Локар*, *А. Трстењак*, *Ј. Јанжековић* и *Ст. Гогала*, чије критике обухватају више пута читаве расправе.

III. — Психологија код Срба

— Од 1918 до 1938 год. —

Југословени (Срби, Хрвати и Словенци) савесно говорећи не могу се много похвалити оригиналним радовима на научној психологији: како радовима на генералној психологији, тако и у радовима на дечјој и омладинској психологији. Ми овде не убрајамо у оригиналне радове реферате о извесним проблемима, нити пак монографије рађене на основу стране литературе, иако су донекле оригинални; но они су ипак нека врста компилације или прости реферати. Сви ови радови имају чисто информативни карактер: они имају отисак репродуктивности а готово нимало продуктивну ознаку. Сав досадањи рад на психологији може

се окарактерисати као увод за самосталан рад на психолошкој науци. Према ономе што се пише и ради излази јасно да психологија код нас није још изишла потпуно испод крова философије: она се још канда посматра као један део философије, јер свако ко је студирао теоријску философију као главни предмет, још увек сматра себе квалификованим да говори стручно и о психологији, и ако се ова млада наука већ три деценије на западу сматра самосталном науком, јер она ради са посебним чињеницама, посебном материјом, с којом не ради философија. Још се, нажалост, сматра психологија за науку која се може измишљати: колико философа, толико — психологија! Али упркос свему овоме психологија полагаано корача и код нас Југословена ка самосталности.

Појава неколико главних праваца у научној психологији на западу, нарочито у Немачкој где се рељефно искористило неколико праваца, створило је помало код недовољно упућених сумњу да ли је психологија заиста самостална наука; или је пак она део философије. Почело се погрешно говорити чак и о „кризи“ психологије и уопште о њеној проблематичности због тога што постоје разни правци и разна гледишта. Сва та сумњања потребна су за напредак једне науке, јер у томе баш предвиђају се сви начини посматрања и узимају се већи број чињеница и уопште се проширује њена област испитивања. Али с друге стране самим тим окуражени су недовољно стручни да могу с већим правом да расправљају психолошке проблеме. А један наш педагог, окуражен „кризом“ психологије залетео се толико јако у свом делу, да је рекао да психологија стоји онамо где је била за време Аристотела и Платона, јер, вели, није од класичног доба никакав напредак учинила!... Но и

Његови критичари приказујући његово дело нису се индигнирали за овакву тврдњу која претставља научну срамоту, што значи као један доказ колико се недовољно познаје ова наука кад они који треба да је познају у детаљима, знају је у толико колико је има у ђачким уџбеницима. Но сви овакви педагози мисле да је за педагогику основна наука — не психологија, него — философија!

Морам у низу мисли да констатујем да су психолошки уџбеници за средње и стручне школе врло бедни у погледу садржине: они не претстављају одсјај ове дивне и fine науке, они су скуп неколико празних дефиниција са мало или нимало навођења психолошких чињеница, они су без сочности. Психолошки уџбеници, упооређени са уџбеницима других наука за средње школе, врло јако изаостају, нису одраз науке у свету. Узмите који хоћете одобрени психолошки уџбеник, па ћете се одмах уверити! Они су без чињеница, без атракције, те и ово чини да психологија није код нас за лајке популарна наука. Ученици гимназија и учитељских школа нису могли да понесу лепо мишљење о психологији као науци, да би се и доцније као зрели људи могли интересовати, а доцније нарочито будући учитељи нису из свих ових штурих психологија могли да увиде какве везе психологија има са васпитањем и педагогом, јер у свима психолошким уџбеницима ништа се не може наћи што би помогло боље разумевање педагогике. У њима се налазе по какве празне дефиниције о памћењу, мишљењу, фантазији, пажњи, без навођења јаких чињеница, што све доказује будућем учитељу да је психологија непотребна васпитању и квалификованом васпитачу. Овакве „психологије“ нису могле ни у којем случају да популаришу научну психологију, те и код књижарских издавача није могла да постане привлачан артикал:... Зато се издавачи тешко прихватају да издају по које психолошко дело, јер га тешко могу продати.

Али код нас је била научна психологија несрећна и с друге стране. На Београдском универзитету она је била третирана до пре неколико година само као део философије. После Љубомира Недића на катедру философије дошао је Бранислав Петронијевић, који није имао много симпатија за психологију, јер ју је сматрао стално у својим предавањима као део теоријске философије.

Тако је и своје ученике упућивао, те су је ови по средњим школама предавали, мешајући је с философијом. Ученици у средњим школама добијали су утисак да је то наука без веза са животом, пуна непроверених рефлексија и зановетања, које не могу никоме у животу користити. Самим тим што је Бранислав Петронијевић неоспорно једна велика интелигенција у философији, а с друге стране што је мало ценио па онда и недовољно познавао праву научну психологију, учинио је нехотично да се код нас психологија задржи у напредовању. Са овим у вези његова Психологија, издана под именом „Основи емпиријске психологије“ пре свих ратова, није могла ни садржином, а ни стилем, да привуче, јер то је психологија која је помешана са гносеологијом и уопште са метафизичким рефлексијама, непровереним мислима, без везе са животом, пуна зановетања. Његова психологија као таква одбијала је недовољно стручна лица. Она није могла да привуче ни учитељски свет који

треба да има највише интереса за психологију, јер у њој српски учитељи нису могли да нађу много везе са васпитањем. Али ни друге професије нису могле наћи одговоре на њихове проблеме, као: јуристе, криминалисти, журналисти, професори разних струка итд. А кад је и после рата издао друго издање у три свеске, онда се видело, иако је Петронијевић философ, да га велико струјање у психологији и њена тзв. „криза“ нису нимало захватили: остао је онамо где је био пре свих ратова, непознат са свима разним правцима у психологији и нееластична да прихвати врло многа нова тврђења. Таквом својом Психологијом створио је појам понова као и пре ратова да је то замршена и запетљана наука, коју могу још само чисти стручњаци да прате, и да од ње нико живи не може да види ма какву корист. А кад се већ такав утисак створио, онда се може мислити да је тој дивној науци готово и затворен пун напредовању, јер ново дело психолошко не може да нађе прођу на књи-жарском тржишту. И онда није чудо што психологија код нас може се издати још једино као школски уџбеник. После ратова изашла су свега два психолошка систематска дела: Психологија од Бори-слава Лоренца и Психологија на експериментално-биолошкој основи од писца овога реферата у издању Рајковића и Ђуковића.

Још пре свих ратова и пре првога издања Петронијевићеве Психологије добили смо на српском у преводу две мале Психологије и то: Рафову Психологију у преводу Стевана Окановића и Јерузалемову Психологију у преводу Светислава Матића. Обе ове штуре Психологије могле су још одмах да убију интерес за научну психологију. Ко је пре 37—38 година имао ове књиге у рукама, могао је увидети да у њима нема никакве науке. Уз ово такође пре ратова долази и Физиолошка психологија од Цијена у преводу Јована Ђ. Јовановића, која је много научнија од оних двеју књижица, али је непотпуна и једнострано обрађена. Она је, као што се зна, врло мало захитила од психолошке стварности и резултата.

Кад се узме целокупан развитак психологије још пре рата, а нарочито како је она третирана на Универзитету у Београду, па затим узму у обзир психолошки уџбеници после Светског рата, онда је сасвим разумљиво зашто психологија није могла да изазове интерес и код књижевне публике која би по природи саме ствари требало да се интересује психолошким проблемима. Она је тако рећи до данас правила утисак науке која је пуна зановетања и суб-јективних рефлексија, да на крају она не може никога користити. А све је ово утицало да су психолошке расправе тешко налазиле купца: 1000 купаца није се налазило без наметања књиге. Учитељи су још једини купци; друге струке врло ретко. Колико стоји психологија код нас, довољно је још да укажем на жалостан факат да ми немамо још ни један специјални часопис ни за генералну психологију а ни за дечју психологију. И да не постоји „Учитељ“, као орган Учи-тељског удружења, психолошки радови не би имали где да се штам-пају. Можда ово није згодно говорити, али ја говорим истину.

Превођењем дела два психолошка противника, Фројда и Адлера на наш језик, иако је њихов долазак прилично задоцнио, почео се осећати по мало интерес и за психологију. Почело се осећати да психологија није бескорисна наука, јер се у њој може наћи

пуно проблема који нас дубоко интересују и да се права научна психологија не састоји у оним штурим и бескорисним дефиницијама, већ у проналажењу дубљих факата која нам откривају да схватамо наше биће. Уз то и превођење философских дела која имају везе са психолошким проблемима полагано буде интерес код наше публике за психологију. Поред тога и превођењем великих педагошких дела као што су Џон Дујева „Педагогика и демократија“ у преводу Д. Иконића, „Основи педагогике“ од Хесена у преводу Милића Мајсторовића, Феријерова „Активна школа“ у преводу Илије Опачића, учиниле су узгред да се код нас полагано улази у значај и смисао психологије, бар у учитељском реду, и запажа се да учитељи већ осећају да постоји једна права научна психологија сасвим другачија од оне коју су учили и која се састојала у штурим дефиницијама.

Савесно служећи научној истини, морам рећи да ми немамо на нашем језику ниједну темељну монографију из психологије памћења, мишљења, фантазије, воље, па немамо чак ни превод. Имамо Психологију пажње од Рибоа у преводу Марка Симоновића. Психологију интелигенције имамо нешто од Вићентија Ракића, Борисава Стефановића и Бранислава Крстића. Ова последња двојица вршили су и експериментална испитивања над децом. Али њихове студије о интелигенцији нису темељна као она Мојманова велика студија »Intelligenz und Wille« или на француском La naissance de l'intelligence (Постанак интелигенције) од Georges Bohn, или La genese des instincts од Р. Dacht Sauplet (Постанак инстинката), или L'inconscient (Несвесно) од Georges Dwelshauvers итд. итд.

Такође немамо ни психологију уметности. Имамо ситних расправица о естетским емоцијама, али оне нису ни дубоко захваћене, нити пак опширне.

Због неразвијености и непродубљености психологије као науке код нас није чудо што на пр. немамо педагогику на бази југословенске душе, него на бази немачке душе. Преврните коју хоћете педагошку расправу, па ћете наћи цитиране највише Немце а онда мало Французе, као да је душа југословенског детета иста што и душа немачког и француског детета. Немамо југословенску дечју психологију. Нико од наших психолога и педагога није стигао да проучи нашу дивну народну књижевност, него уколико је познају, знају је преко студија књижевних историчара који дубоко не залазе у суштину наше традиционалне књижевности. Ми имамо у нашој народној поезији толико материјала да можемо лако да створимо слику типова народне душе; уколико недостају типови треба извршити систематска психолошка испитивања. Писац овог реферата започео је дубоко психолошко изучавање народне поезије, те не говори овде напамет и не наслања се на рад књижевних историчара. Наша права научна психологија има да поникне кроз два посла: кроз изучавање традиционалне књижевности и кроз опширна психолошка испитивања, а на основу ове две врсте испитивања има да се изгради и југословенска педагогика, која сад стварно и не постоји.

Код нас се из научне психологије раде углавном реферати и компилације на основу стране психолошке литературе, као што сам већ рекао, што се све може сматрати као почетни стадиј за право

и темељно изграђивање наше психолошке науке. Мало је правих научних психолошких истраживача: мало је њих који експериментишу и сабирају психолошка факта и изводе самосталне закључке. Из дечје психологије чињени су покушаји још пре ратова: „Психолошки гласник“, уредник Сима Јеврић, а после ратова „Прилози за дечју психологију“ коју је почео уређивати Бранислав Крстић. И један и други часопис престали су убрзо да излазе: први је трајао дуже времена, па је и он из напред наведених узрока престао да излази, јер, видели смо, психологија није постала угледна наука код наших школованих људи.

На дечјој психологији код нас није рађено, а уколико је рађено, то је испитивање интелигенције. На омладинској психологији ради највише Слободан Поповић уз помоћ својих бивших ученика из Алексиначке учитељске школе и то је оригиналан рад, југословенски самосталан. Имамо и једну „Психологију детета“ од Василија Зјењковског, руског професора из Париза, који је после рата био неко време хонорарни професор на Београдском универзитету. То је књига више информативног карактера из дечје психологије, више један велики реферат и путоказ у дечјем испитивању, јер су примери узети из стране књижевности, а нису истраживања ни о југословенском, а ни о руском детету. Књига носи сем тога више субјективан печат, чисто ауторово гледиште, које није до краја познато у западној књижевности. Зато је после 13 година и заборављено. Писац овога реферата приказао је у „Учитељу“ 1925 год. и дао је негативну оцену.

Од страних дела из дечје психологије преведен је *Корнилов* 1933 год. (пок. Милица Цветковић) и *Штерн*: Психологија раног детињства, у преводу брачног пара М. и Р. Вучић (1938 год.) Ово друго дело врло велика је добит за нашу психолошку науку, јер на основу њега наши школски радници моћи ће да нађу упутства за истраживање дечјег живота.

У „Учитељу“ (1911). Борислав Лоренц критиковао је темељно Психологију Петронијевићеву и привукао је озбиљну пажњу на себе и подигао углед психологији као науци. Његовом критиком сазнало се да постоји уопште и друга разумљива наука о души сем Петронијевићеве психологије, да Петронијевићева Психологија не представља стање науке у свету. Лоренчева критика је стварно прва критика о научној психологији у Србији, а имала је јаку импресију на читаоце, јер је то за нестручњака донекле било мерење снаге са Петронијевићем и ударање на ауторитет једног већ угледног и даровитог философа као што је Бранислав Петронијевић. Лоренц је добио тако рећи аплауз.

Међутим критиковати Петронијевићеву Психологију није било тешко човеку који је познавао ма и најмање тадање стање психолошке науке на Западу. Петронијевић као философ по струци није се могао отети од Метафизике и уопште философије и није могао да разграничи Психологију од Философије, иако су служио многим капиталним али не и свим делима из западне књижевности. Ту и лежи сва његова погрешка и „незнање“. Најбоље је било да се Петронијевић није ни прихватио једног посла за који није имао спреме а ни љубави за чисту психолошку науку. Па и после Светског

рата Петронијевић, издајући ново издање своје Емпириске психологије, није могао да да праву Психологију, већ нешто репродуцирано, али основно остао је апсолутно на истом месту. И овде је потврдио да не познаје разне правце који су се нарочито развијали почетком XX века до данас. Таквога „психолога“ није било тешко критиковати, стицати углед и правити каријеру у доба кад се код нас није још знало за праву Психологију као науку а не философију. Но у основним мислима Лоренца при издању његове велике Психологије и Увод у Психологију 1925 год. није се у савременом смислу много уздигао изнад Петронијевића, иако је много бољи познавалац психолошке литературе од овога. Пре свега Лоренц признаје и доказује тачност посебног бића душе, а није могао показати како ће се у том дуализму саобраћати две различите супстанце: тело и душа. Није узео у обзир на пр. факат зашто недостатак тироидне жлезде даје идиотизам и неспособност не само у духовном погледу, него и у физичком, јер такво биће не само што не може да говори и мисли већ не може ни да седи, ни да иде, нити уме да се храни. Питање је: зашто ту душа није могла да компензира недостатак анатомије и физиологије, кад је она самостално биће? Зашто овај хормон има толики утицај на душу која је друге супстанције од тела, и како је то могућно кад је душа посебна материја? А има још много факата која овде не можемо да ређамо, јер би то значило писати нову студију. И Лоренц као и Петронијевић не могу лако да се ослободе философије и то обојици врло јако смета. Лоренц зна за савремену литературу и зна да је употреби, али гледа, то се врло јако осећа, да не дође у сукоб с религијом. Ово последње највише га омета у научном испитивању. Многи философи и психолози мисле да ће доћи у сукоб с религијом ако души одрекну посебну супстанцу, што је сасвим заблуда, о чему такође не можемо овде да расправљамо.

Треће систематско психолошко дело јесте Психологија на експериментално-биолошкој основи 1930 год. од писца овога реферата. Дело је према изради требало да обухвати све правце у савременој психологији, али је од тога изишао само експериментално-биолошки део, а други део остао је да сачека боље време за штампање психолошких дела.

У овом отштампаном делу насупрот овој двојници, Петронијевићу и Лоренцу, заступљено је монистичко гледиште једна је супстанца а две су функције, физиолошка и психолошка, испоређујући је са ракетом која претставља једну материју, а даје две појаве: ватру и геометријски лик (лук) преко неба. Носилац душевних процеса није просто биће без садржине, већ сложено, али при том ипак постоји јединство свести и целе душе. Петронијевић сматра да је овај носилац психичких процеса *просто биће без садржине*, а од тога не разликује се ни схватање Лоренчево, јер он узима засебну душевну супстанцу поред материјалне, њу узима за носиоца свих психичких процеса. Овај метафизички део није потребан за психологију: психологија као самостална наука треба да врши испитивања без обзира на дуализам и монизам, без обзира на две главне теорије: узајамног утицања између душе и тела, или психофизички паралелизам. Она заиста не треба да прелази с оне

стране физике, од прилике онако као што физичар испитује појаве електрицитета и његову примену, а не пашти се да каже шта је електрицитет: или чисти биолог који испитује биолошке појаве код животиња и биљака, али не прелази с оне стране материје, задржавајући се само на *појави*, не питајући за »Ding an sich«. Но ја сам хтео, овом приликом, да окарактеришем са каквим се поставкама полази у ова три систематична дела. Код прва два аутора код душевних процеса седи *неко* који пази мисли, памти, радује се, тугује, и то увек ван психичке садржине, оно је нешто посебно од садржине а у Психологији Бранковића „Ја“ се састоји у самим психичким садржајима, *на њима и у њима*, оно не постоји ван психичких садржаја. Пажња на пр. код Бранковића значи психофизичку енергију која се концентрише код једног психичког садржаја више него код других психичких садржаја, те он зато више засветли у нашој души, а не постоји неко спиритуелно биће ван тога које би подвлачило курзивом неке психичке садржине на штету других садржаја. Код ове двојице диригира пажљивост чист субјект, бар је у основи такво њихово схватање. У Бранковићевој психологији постоји извештан механизам који иде сам од себе, а не регулише га неко посебно биће *sui generis*. Кретање психичких садржаја и функција условљено је самим квалитетом и квантитетом тих појава, те нема потреба за егзистенцијом неког метафизичког субјекта који помиче целу игру психичких садржаја неким волшебним Мојсијевим штапићем. Пажњу карактерише *нехотичност* а не хотимичност која би онда била у ствари *вољни процес*. Фантазија је на пр. психичка функција која се дешава у највише случајева у свакодневном животу *нехотимично*, па је према томе сан и сањање-нехотимична фантазија. Комбинација нових целина врши се од познатих делова нехотимично а може и да придође — воља.

Гранична линија између психички нормалног и ненормалног није пронађена у научној психологији и систематска научна психолошка дела избегавају да о томе расправљају. Оно што је у физици пронађена гранична линија на термометру између плус и минус топлоте, то није психологија успела и ко зна да ли ће икад пронаћи. Између психички здравог и психички болесног *течна је граница*, о чему смо расправљали у „Гласу недужних“. Зато Адлерова индивидуална психологија расправља и о оним појавама о којима је до сада расправљала психопатологија: она расправља о свима врстама нервозе, о психози, о параноји, о садизму итд. Где психички почиње и завршава се здравље, а где опет почиње домен психопатије и докле она траје, психолошка наука апсолутно не зна. Зато савремена психологија уноси у домен свога рада и психопатолошке појаве, којима се досада бавила једино психопатологија.

У овом правцу, захваљујући Вељку Рамадановићу, управнику Дома слепих „Краљ Александар I“ у Земуну, и његовим сарадницима, учинило се много. Један велики број расправа у посебним издањима, са чешког највише, немачког а и пољског језика, из педопатологије преведено је на наш језик са сврхом да се наставници дефектне деце упознају са свима дечјим дефектностима: салабомисленим, глуво-немим, слепим, криминалним, за које код нас постоје школе, заводи и домови. Удружење наставника дефектне деце издаје после рата часопис за педопатологију „Глас недужних“, којем је уредник по-

знати педагошки писац за васпитање дефектних Миодраг Матић. У тој сврси писац овога реферата штампао је 1932 год. „Општу педагогику лечења са психопатологијом“, у којој је расправљено о свима врстама психофизичке дефектности. А 1920 год. Павле Љотић је издао „Душевно слаба деца и њихово васпитање“. Дело је велико али је штета што је несређено, уређено је по параграфима као такав законик, без натписа појединих одељака. Затим је писано необичним стилем, често и нејасним. Стога у њему се тешко снаћи.

Психотехника, којој је предмет избор позива за омладину према урођеним способностима нашла је примене бар неко време (1931—1932). Бранислав Крстић створио је уз помоћ Поглаварства града Београда *Психотехнички институт* за избор позива, али који се бавио и испитивањем дечје интелигенције. Доцније Поглаварство је ускратило издржавање Института и овај је затворен. Штета је, да је ова научна установа због неразумевања убрзо пропала, а могла је бити од користи народу, јер се у њему на егзактан начин испитују способности за разне професије. Нису на пр. сви људи способни за возаре (трамвајције, шофере, кочијаше) итд. и то треба научно утврдити, па ће бити мање несрећних случајева итд.

Писац овога реферата покушао је да психолошки метод унесе у процењивање књижевних вредности, да се не процењују књижевна дела субјективним мерилем, као до сада. Због тога је дао две студије о Његошу: „Психологија у Горском вијенцу“ и „Психологија у Лучи микрокозма“ (1936 год.) у издању Геце Кона и под написом: „Психолошки огледи о нашим песницима: Мажуранићу, Бранку и Змају“ (1937 год.) у издању Ј. Целебџића.

На Западу, нарочито у Немачкој, има врло много праваца у научној психологији. Они сви нису познати код нас. Код нас у главном познат је правац асоциациони (тзв. психологија елемената) и Фројдова психоанализа, и у последње време помиње се духовно-научна психологија (структурна); али овај правац није довољно расправљен, па је може се рећи и непознат. Он је код нас познат у неколико реченица: да елементи не играју никакву улогу, да они чак и не постоје, него да *целина* постоји и да је она од значаја. Нарочито у педагогици код нас постало је популарно говорити о структурној психологији, о тзв. целосној психологији; али је мало њих који разумеју суштину те психологије. Постало је популарно викати противу асоцијативно-механичке психологије, као да се она може лако одбацити, а овамо не знамо у чему се састоји та духовно-научна психологија. Нарочито педагози парадирају овом психологијом, а овамо кад почну да говоре или пишу о васпитању, они се одмах служе свима душевним појавама које је утврдила тзв. елементарна, асоцијативна психологија, као о памћењу, фантазији, мишљењу, пажњи, емоцијама, осећајима, вољним поступцима. Говоре о психичкој целини, а не могу потез да повуку без тзв. „психологије елемената“... У хемији вреде обе хемије: и аналитичка и синтетичка, једна другу потврђују. Испитују се хемијска једињења на основу аналитичке хемије, и не могу се апстрахирати делови од целине. Слично, ако не идентично, мора се поступати и у психологији. Структурна психологија је аспект у посматрању, али је њој потребна и експериментална психологија, и асоцијативна психологија, и ре-

флексологија, и психоаналитичка психологија Фројдова, и Адлерова индивидуална психологија, и ејдетичка, и персоналистичка психологија, као и сви други правци, јер сви они употпуњавају човечије биће. Уједињени сви ови различити правци даће целог човека, јер један није довољан да обухвати целог човека.

Фројдову психоанализу пре 8 година развија код нас Никола Поповић, који је целу Фројдову теорију усвојио сем материјалистичко гледиште, које је одбацио. Њу доказује као тачну на штету Адлерове индивидуалне психологије, која међутим више је уважена на Западу од пансексуализма Фројдовога.

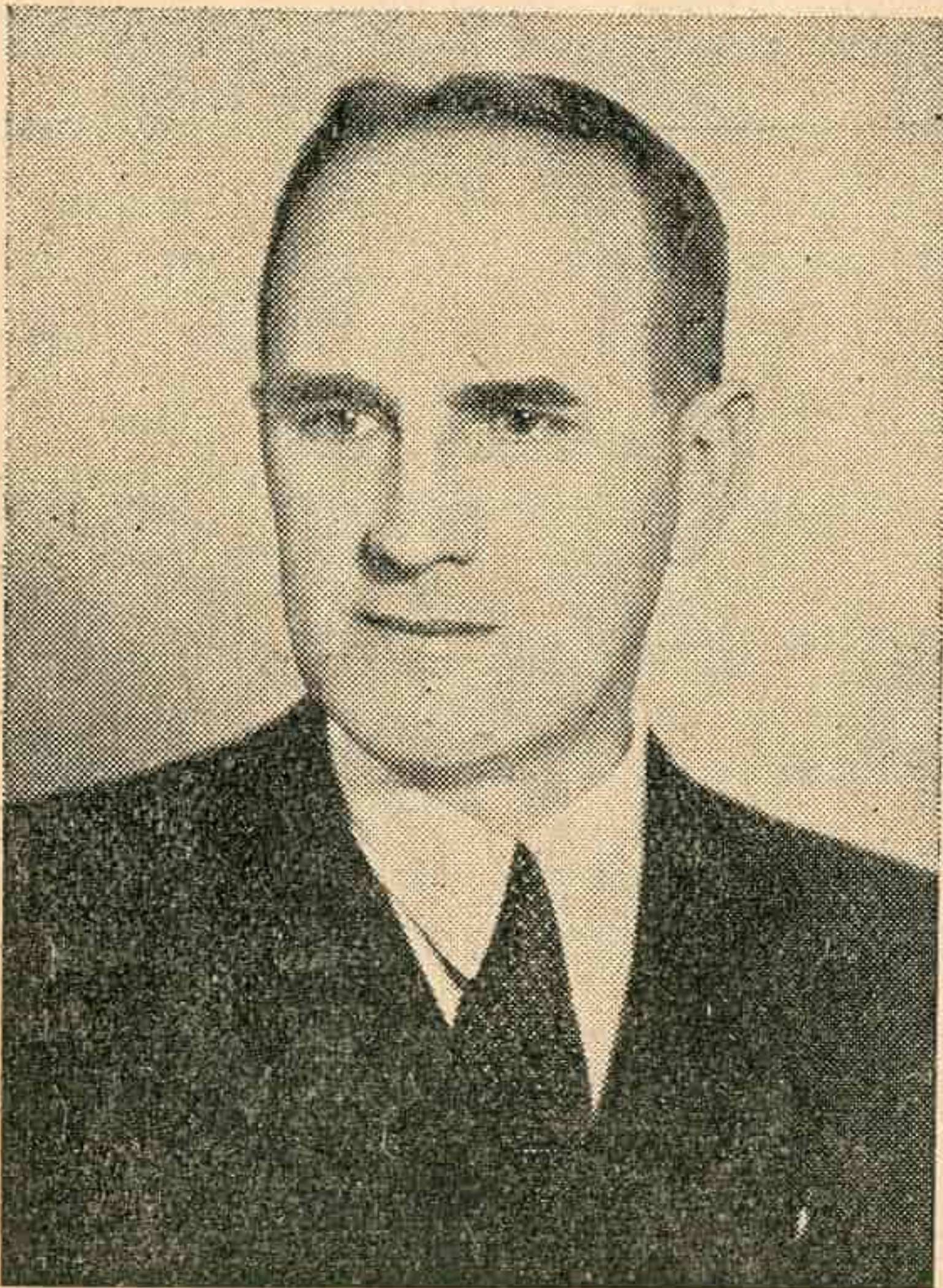
Радници на генералној психологији су сем поменутих још и Дане Трбојевић, Филип Медић (Београд) Баја Бајић (Скопље), Иван Коњух (Битољ). Штета што немамо простора да њихове радове размотримо.

На крају морам рећи још и ово нека ми нико не замери ако неко случајно није поменут у овом кратком прегледу, јер у оваком послу могућно је да измакне која и важна ствар.

Максим В. Агапов, Београд

IV. — Психометриска испитивања у Југославији

— Од 1918 до 1938 год. —

Не може се говорити о психометриском раду у Југославији а да се претходно не разјасни у којем је смислу реч психометрија употребљена. Наиме, наша психолошка терминологија није израђена, односно није устаљена. Дешава се да се једна те иста реч употребљава у разном смислу. Такав је случај и с психометријом. У иностраној стручној литератури психометријом називају рад на мерењу времена психичких реакција на надражаје које изазива експериментатор. У Југославији иста реч употребљује се у много ширем смислу: под утицајем Централног хигијенског завода реч психометрија добила је своје зна-

чење на основи аналогije с биометријом и овом речи означајемо сва испитивања психичких појава, у колико се у њима појављује елеменат „мерења“, другим речима, у колико се ова испитивања вежу за експеримент и за научно-статистичко обрађивање добијених резултата. Схваћена у овом смислу психометрија проучава психичке функције, психичке модалитете и уопште психичке појаве и то не с обзиром на њихов садржај, већ с обзиром на њихове квантитативне особине, рад, динамику и структуру. Према томе психо-

метрија спада у домен примењене психологије или психотехнике, а то значи да има у виду практичне циљеве и да се оснива на принципима и методима т. зв. каузалне или природно-научне психологије за разлику од т. зв. духовно-научне или интенционалне психологије. Из саме дефиниције психометрије јасно следи да у задатак овог чланка не улази приказ целокупног психолошког рада у Југославији. Ко би желео да се упозна с психолошким радом, који овде неће бити споменут, тај има на расположењу за оријентацију ванредно инструктивно делце проф. д-ра С. Матичевића: „Педолошка стремљења и испитивања у Југославији“.¹⁾ У извесној мери делце д-ра С. Матичевића, као и богати информативни материјал који сам добио од д-ра З. Преграда, послужило је за подлогу овом чланку.

Исто тако није задатак овог чланка да се говори о раду југословенских психолога до Уједињења, ма да је терен за психометрију био припремљен радовима оваквих психолога, као што су д-р Б. Петронијевић, д-р П. Радосављевић и други. Ова је констатација потпуно умесна, тим пре што као на страни, тако и код нас примењена психологија води порекло од физиолошке и експерименталне психологије.

Психотехника или психологија примењена у практичне сврхе јавља се доста касно. Њено конструисање као посебне научне дисциплине јесте заслуга проф. Харвардског универзитета Х. Минстерберга. Његов практични психотехнички рад пада на године 1910—1914. Светски рат био је фактор од највећег значења за даљи развој и напредак психотехнике. Тако је било на Западу и у Сев. Америци, али није тако било у југословенским земљама, где је тај рат спречавао или кочио сваки научни рад. Због тога може се тврдити да у Југославији историјат психотехнике, а дакако и њеног саставног дела психометрије, почиње углавном од Уједињења. Изузетак чини психометриски рад који се још пре Светског рата вршио у интересу педагогије. После Уједињења психометриска испитивања служе не само интересима педагогије, већ и интересима биометрије, психохигијене и најужим психотехничким циљевима, наиме професионалној оријентацији и селекцији, а и другим практичним задацима у области организације рада на научној основи. Чињеница, да се психометриски рад у Југославији већ испочетка обележава многоструким интересима и разним смеровима, не сме нас зачудити: наша културна средишта раније нису била између себе повезана и свако се од њих налазило у нарочитим приликама и потпадало под разне спољашње утицаје. Што се тиче ових последњих не треба мислити да у погледу наше психометрије без резерве важи позната констатација, да је западни део Краљевине био и остаје под претежним утицајем германске науке а да источни део више нагиње француском и руском утицају. Баш у Загребу наилазимо на француски утицај (Н. Piéron), а у Београду уз јаку германску инфлацију запажамо утицај америчких и енглеских психолога. У развоју југословенске психотехнике сем утицаја из иностранства одиграли су

¹⁾ Види „Учитељ“ год. 1936-37 стр. 161 и даље. Сепаратно у издању Ј. Ј. Целебцића — Уредник.

знатну улогу и други нарочити фактори. Примера ради, мора се истакнути улога разних новостворених установа, наиме Централног хигијенског завода, Криминалистичког института, Санитета штаба ваздухопловства, Трговинско-индустриске коморе у Загребу. Разне специфичне задаће ових установа не би се могле решити без помоћи психолога, стручњака за психометрију. За повољни развој југословенске психометрије морамо бити захвални и појединим културним радницима који су, иако сами по струци нису психолози, много учинили да омогуће психометриска испитивања и да знатно допринесу успеху ових последњих.

Само се по себи разуме да главна средишта психометриског рада налазимо у Београду и Загребу. Тешко је рећи, где се раније јавила иницијатива и ко је заправо први отпочео да се бави психометријом. У овом питању више мање сигурни ослонац даје библиографија, односно стручне публикације. Као овде тако и даље ја ћу навести податке из наше оригиналне психотехничке литературе само у толикој мери, уколико је то потребно да се расветли питање почетка радова и да се илуструју настојања у разним подручјима психометрије. Изгледа да као прелаз од теориске психологије к проблемима примењене психологије треба сматрати расправу Д-ра Б. Крстића „Постоји ли специфична даровитост за математику“ (Бгд, Проф. гласник, свеска за мај 1922). Како се види из наслова, у расправи се третира специјално питање и на тај начин она тако рећи још не припрема терен за практичне радове из разних подручја примењене психологије. Исто тако је друга расправа Д-ра Б. Крстића: „Испитивање интелигенције по методи Binet-Simon“ (Просветни гласник, Бгд, 1924) ограничена на психометрију која је стављена у службу педагогије. Много је шири али опет у кругу педолошких интереса рад проф. Д-ра Р. Бујаса: „Психологиско опажање школског детета (упута у психографију)“. Овај рад је објављен у Загребу 1924 год. Потребу психотехнике као такве истакао је проф. Н. Завишић, који је 1924 г. у Београду публиковао дело: „О примењеној психологији“. Исте 1924 г. појавили су се у Загребу чланци Е. Кучере: „Психологија као саветница при избору звања“ у календару „Хрватског радише“ и „Испитивање интелигенције у својој педагошкој примени“ у „Зборнику за пучку просвету“. Што се тиче других културних средишта, у њима се дела посвећена психометрији и психотехници јављају нешто доцније. 1925 г. у Сарајеву је изашла расправа Д-ра Ж. Ивановића: „Методи експерименталног упознавања“. Додуше Д-р Ж. Ивановић је и раније објавио радове: 1914 г. у Берну: „Über die konstruktiv-figurative Leistungsfähigkeit, exper.-psychologische Untersuchung an Kindern und Erwachsenen“, 1924 г. у Сарајеву: „Меморија и погледи наше деце.“ У Љубљани и уопште у Словеначкој интересовање психолога дуго остаје везано за психологију детињства и за педагошку психологију. Ако не рачунамо радове Д-ра М. Ростохара, шефа педолошког института у Брну (ЧСР), први пак психотехнички написи објављени су у Љубљани: 1932 г. проф. Л. Сушник: „Akademski poklici. Navodila za izbiro stanu“, 1934 Д-р К. Озвалд: „Možnosti in maje pokličnik posvetovalnic“. Све су горе наведене публикације припремиле терен за практични рад у области примењене психологије и за организацију потребних установа.

Прелаз од речи на дело није захтевао много времена. У Београду у том погледу иницијатива припада б. шефу Института за социјалну медицину, садашњем директору Центр. хигијен. завода Д-ру Б. Константиновићу. Још је 1924 г. Д-р Б. Константиновић пројектовао да отпочне с психометриским радом, 1925 г. приступио набавци психотехничке апаратуре и инструментарија и ангажовао за тај рад Д-ра Б. Малеша. 17-X-1925 била је готова, али је доцније штампана, расправа Д-ра Б. Малеша: „Утицај умора на трајање памћења у мале деце“. 1936 г. је објављена његова друга студија: „Прилог изучавању утицаја социјалних прилика на основне интелектуалне особине“. Психометриски рад у Централном хигијенском заводу тако добро започети 1925 г. био је услед одласка Д-ра Б. Малеша прекинут све до пролећа 1929 г., када је директор Ц. Х. З. Д-р С. Иванић позвао аутора ових редака да настави тај рад. Од 1929 г. до 1935 г. биле су израђене или преведене и прилагођене нашим приликама неколике серије тестова за испитивање интелигенције, појединих психичких функција, а такође карактера и темперамента. У овом раду је видно учешће имао Д-р Б. Крстић, по његовој иницијативи и настојању били су уведени Терманова ревизија Бине-Симон-ове скале, Томсонови и неки други тестови. Детаљнију претставу о психометрском раду Ц. Х. З. дају годишњи извештаји који су објављени у „Социјално-медицинском прегледу“. Из њих се види да су сваке године били прегледани од 1000 до 2000 особа, а у раздобљу од 1929 до 1-VI-1938 г. било је прегледано око 15000 особа, око 1800 испитано је помоћу анкета. У многострукој активности Ц. Х. З. на пољу психометрије значајни су и популаризаторски и наставнички рад. На разним курсевима за лекаре, учитеље, студенте и сестре нудиље били су приказани проблеми, задаће, методи и успеси примењене психологије. Научно-истраживачки рад у Ц. Х. З. развијао се у разним правцима. Сем педолошких тема у интересну сферу долазе проучавање морфологије и узајамног односа појединих психичких функција, психохигијена и психотехника у најужем смислу. Психометриски рад Ц. Х. З. у погледу људског материјала за проучавање није ограничен на Београд, Земун и Панчево. Нарочитог спомена заслужују психолошки прегледи који су били извршени у Белој Цркви, Новом Саду и Вршцу. Испитивања у дечјим домовима у Белој Цркви послужила су као подлога за значајне студије. Једна је од ових студија: „Утицај социјалне беде на психофизички развој деце“ интересантна не само по теми већ и по томе што је колективни рад психолога: Д-р Б. Крстић и М. Агапова и стручњака за антропо и биометрију: Д-ра М. Драгића и Д-ра Ј. Милошевића. Не сме се прећутати ни то да је психометриски преглед у Белој Цркви извршен на позив и по жељи Д-ра В. Маргана, ондашњег комесара Подунавске области. Д-р В. Морган је показао ретко одушевљење за психотехнику, његова опширна ерудиција дала му је могућност да се и сам позабави педолошким проблемима. Особиту пажњу заслужује његово дело: „Проблем наставе са гледишта биологије и физиологије, 1937“. Захваљујући Д-ру В. Маргану, чија су настојања наишла на пуно разумевање и предусретљивост Д-р М. Кићовића и Заједнице Дома и Школе, омогућен је психометриски преглед ученика-ца држ. гимназије у Вршцу. Извршен 1934 год.

преглед у Вршцу дао је богати материјал, али је много већа добит за науку у томе што су приликом прегледа тако рећи активирани два нова радника на пољу примењене психологије, наиме, заједно са стручњацима Ц. Х. З. у прегледу су учествовали: Д-р М. Марчетић, сада професор гимназије Кр. Александра у Београду и А. Арнолд, сада наставник немачке препарандије у Врбасу. Научно-истраживачки рад Д-ра М. Марчетића у главном је везан за проучавање пубертетског доба и нашао израз у разним публикацијама. Детаљније податке о његовим психометриским радовима налазимо у годишњим извештајима гимназије Кр. Александра, почевши од 1935 г. А. Арнолд и после прегледа у Вршцу наставио је врло корисну сарадњу са стручњаком за психометрију Ц. Х. З.

Преко овог последњег Ц. Х. З. од 1929 г. одржава контакт с Криминалистичким институтом правног факултета београдског универзитета.

Захваљујући свом управнику, чувеном криминалисти, проф. Д-ру Т. Живановићу *Криминалистички институт* располаже најбогатијом у Југославији збирком психотехничких апарата. Ради руковања овом апаратуром а и ради предавања психотехнике, доцније и криминалне педагогије Д-р Т. Живановић је ангажовао стручњака за психометрију Ц. Х. З., односно аутора ових редака: 1930 год. био је одржан у Југославији курс из психотехнике и то с потребним демонстрацијама и практичним вежбама. Психометриски рад у Криминалном институту имао је као објекат за проучавање углавном питомце Дома Малолетника у Београду па и саме студенте и деломично нашао свој израз у разним мојим публикацијама.

Психометриски рад довео је Ц. Х. З. у везу и с једном сасвим другом институцијом, а то је *Санитет Команде ваздухопловства војске и морнарице*. 1931 г. у Војно-санитетском гласнику изашао је мој чланак: „Психологија у војној служби“. Овај мој чланак дао је повода референту Санитета К. В. В. и М., сан. пук-у Д-ру Ж. Живковићу да ближе проучи питање селекције летећег особља помоћу психометријских метода. Извршивши све припремне радове Д-р Ж. Живковић је 16-ХI-1931 г. отпочео с пробним психолошким прегледима. Успех ових прегледа, а нарочито потпуна сагласност њихових резултата с налазима лекара побудили су иницијатора да пређе на организацију прегледа целокупног летећег особља у Новом Саду. Овај преглед, који је извршен од 10 до 20 априла 1932 на основу одобрења Министра војске и морнарице а уз присну сарадњу стручњака за психометрију Ц. Х. З. претставља почетак званичног психотехничког рада у војсци. Резултати испитивања у Новом Саду објављени су 1933. г. у мојој књизи: „Психометриски преглед особља Команде ваздухопловства у Новом Саду“. Исте 1933 год. Д-р Ж. Живковић објавио је у Ваздухопловном гласнику један чланак под насловом: „Поводом питања избора кандидата за летећу службу“, и други чланак: „Питање избора кандидата за летеће службе помоћу тестова“ где је врло сугестивно образложио потребу и корист психотехничких метода селекције специјализованог особља војне авиације. Нарочити интерес претставља расправа Д-ра Ж. Живковића: „Психотехника у служби војске, морнарице и ваздухопловства“, која је објављена у 1 броју Војно-санитетског гласника

за 1937 и која sadrži vrlo poučne podatke. Често путујући у иностранство Д-р Ж. Живковић се упознао с радом и организацијом психотехничких институција у целом низу европских културних средишта. 1938 г. Д-р Ж. Живковић у сарадњи са стручњаком за психометрију Ц. Х. З. организовао је 1. психотехничку изложбу у Југославији. Ова је изложба сачињавала део изложбе Санитета командe ваздухопловства војске и то у оквиру 1. Међународне ваздухопловне изложбе. *Прва психотехничка изложбе (28-V-12-VI-1938)*, упознала је неколико десетака хиљада посетилаца 1. Међународне ваздухопловне изложбе са задаћама, проблемима, методима и успесима примењене психологије, с психотехничком апаратуром, инструментаријом и литературом на нашем језику. Пошто сам давао објашњења могу посведочити да је интересовање публике било велико. Својом психотехничком изложбом Санитет ваздухопловства учинио је велику услугу делу популаризације и пропаганде психотехнике. Захваљујући енергији, одушевљењу и компетенцији само једне личности, психотехника је дефинитивно стављена у службу ваздухопловства, а има оправданих разлога очекивати да ће ускоро знатно проширити свој делокруг те ће корисно послужити целокупној војсци.

Споменувши 1. психотехничку изложбу у Југославији морам учинити примедбу да је психотехници и раније било дато место на једној изложби у Београду. Наиме, за време одржавања 1. београдског сајма (јесен 1937 г.) у једном павиљону друштво *Матица рада* приредило је изложбу, која је имала задатак да пропагује организацију рада на научној основи. На овој изложби психотехника је била заступљена тестовима, сликама, дијаграмима, статистичким материјалом и литературом. „Матица рада“ с агилним Д-р Б. Вошњаком на челу у сврху пропаганде идеје научне организације рада приређује јавна предавања, издаје часопис и претреса стручна питања на седницама, где по тим питањима подносе реферате или извештаје надлежни чланови појединих секција. Члан М. Р. инж. М. Васиљевић је доцент Техничког факултета, где предаје научну организацију рада. Инж. А. Иљченко је објавио дело о научној организацији рада и производње, где образлаже потребу и корист психотехнике. У часопису „Матица рада“ поклања се велика пажња разним психотехничким проблемима, тако је, на пример, 1938 г. објављен низ мојих чланака на тему: „Избор позива“. Пошто су у „Матици рада“ учлањени Д-р Ж. Живковић, Д-р С. Иванић и аутор ових редака, тиме је осигуран контакт са Санитетом војног ваздухопловства и са Ц. Х. З. Овој констатацији може се придружити и друга констатација, наиме да Ц. Х. З. преко свог стручњака за психометрију стоји у присној вези и с Криминалистичким институтом и Санитетом војног ваздухопловства и Матицом рада а и са Станицом за саветовање при избору звања у Загребу. А то све значи да је из Ц. Х. З. непрекидно струјала мисао о потреби да радници у подручју примењене психологије буду у сталном контакту и у односима присне сарадње.

Како се већ из досадашњег излагања могло запазити у развоју југословенске психотехнике видна улога припада проф. Више педагошке школе Д-ру Б. Крстићу, и то не само на теориском већ и на практичном пољу. О првим његовим публикацијама речено је раније.

1925 г. Д-р Б. Крстић уређује часопис „Прилози за психологију детета“. На жалост, овај врло добро започети часопис није био дугог века, излазио је само једну годину дана. 1928 г. Д-р Б. Крстић врши психолошке прегледе испочетка у својој канцеларији (био је у оно доба школски надзорник), после у Школској поликлиници на Смедеревском ћерму и у „Привреднику“. 1929 и 1930 год. у сарадњи са стручњаком за психометрију Ц. Х. З. врши преглед питомаца дечјих домова у Белој Цркви и Београду и Дома малолетника у Београду. Како је већ било напоменуто, о резултатима ових прегледа говори дело „Утицај социјалне беде на психофизички развој деце“, које је плод колективног рада Д-ра Б. Крстића и стручњака Ц. Х. З.

1930 г. Д-р Б. Крстић заједно с б. директором дирекције за социјално и здравствено старање О. Г. Б. Д-ром Д. Радишићем неуморно раде на томе да Општина гр. Београда усвоји њихов предлог о оснивању Психотехничког завода. Крајем 1930 г. Дирекција за социјално и здравствено старање замолила је Fr. Guese-a, директора психотехничког завода у Штутгарту, за мишљење о организацији психотехничког завода у Београду. Одговор чувеног немачког научника послужио је као подлога за извођење завода и за набавку апарата. Психотехнички завод О. Г. Б. отпочео је рад 21 новембра 1931 г. и то у специјално за њега удешеним просторијама. Шеф Завода био је Д-р Б. Крстић, његови су сарадници били проф. Р. Вучић и лекар Д-р Љ. Недељковић. За 1^{1/2} године опстанка Завод је развио врло интензивну делатност: извршен је психотехнички преглед 3500 лица. Сем тога је Д-р Б. Крстић организовао први у земљи „Информативни течај за психотехнику и саветовање при избору позива“ (20-VII-20-VIII-1932). Течај је био намењен наставницима основних и средњих школа, лекарима, инжинирима и другим заинтересованим лицима. Број течајаца је био ограничен на 30 особа. На течају су предавали: Д-р Б. Крстић, проф. Р. Вучић, Д-р Љ. Недељковић и Д-р И. Ђуричић. На жалост, овако лепа започета акција изненада је прекинута, Завод је радио само до почетка 1933 г. Ипак има наде да ће Завод бити поново отворен, тим пре што се осетила јака потреба да се уведе психотехничко испитивање кочничара и шофера. Мислим да неће бити индискреција ако изнесем да се за поновно отварање Завода заложио управник гр. Београда М. Аћимовић, који свесрдно настоји да модернизује саобраћајну службу у престоници. Може се очекивати да ће Завод прорадити у 1939 г.. Без обзира на затварање Завода Д-р Б. Крстић је наставио психотехнички рад.

Ових дана је објављен његов рад: „Психотехника у радиотелеграфији“ који се може сматрати значајним доприносом развоју психотехнике у Југославији. У овом раду сарађивао је с Д-ром Крстићем проф. С. Узелац. Није на одмет споменути да је Д-р Б. Крстић заступао нашу земљу на педолошком конгресу у Брну (1933), где је запажен његов реферат на тему: „Психички развој детета по изласку из народне школе“.

Прилично касно психотехника је стекла признање и на Београдском универзитету. У овој високој научној институцији скоро искључиви претставник психотехнике је Д-р Б. Стевановић. Његов психометриски рад, изузевши популарне чланке у новинама, остаје углавном у интересној сфери педологије. Проф. Д-р Б. Стевановић

усредсредити је своје настојање на изради нове ревизије Бине-Симонове скале која би највише одговарала месним приликама и особинама. Резултат његовог настајања је дело: „Развиће дечје интелигенције и београдска ревизија Binet-Simon-ове скале“ (Изд. Српске краљ. акад., Бгд. 1934 г.). Ова је тема остала доминантна у његовом раду. Треба истакнути и то да је Д-р Б. Стевановић стални референт Гласника југосл. проф. друштва за психолошку и педагошку литературу, која излази на енглеском језику. Иначе ма колико да је плодан, интензиван и интересантан психолошки рад у Београдским вишим школама, наиме на Универзитету и у Вишој педагошкој школи, ипак тај рад, како је већ раније речено, не долази овде у обзир, јер или спада у теориску психологију или се базира на принципима т.зв. духовне-научне психологије.

Баш у вези с овом констатацијом прелазимо на друго главно средиште психометричког рада у држави — на Загреб. У првом реду мора се говорити о овом раду на универзитету у Загребу. *Психолошки институт* загребачког универзитета, с истакнутим научником проф. Д-ром Р. Бујасом на челу, претставља нарочити интерес као научна институција, којој су најбоље традиције и тековине физиолошке и уопште експерименталне психологије срећно послужиле као добра подлога за врло значајан рад у многим подручјима примењене психологије. Да је то тако види се из радова Д-ра Р. Бујаса и његових сарадника. Нећу наводити сва објављена дела. Тек ради илустрације обрађених тема споменућу најкарактеристичније публикације. Д-р Р. Бујас је објавио: „О физичким уветима психогалванског рефлекса“ (у *Berichte des 7 Kongresses für experimentelle Psychologie in Marburg*, Jena 1922); раније наведено дело „Психолошко опажање школског детета (упута у психографију)“ 1924; „Теорија осећања“, 1927; „Психологија рекламе“, 1930; *Über den Zusammenhang von positiven und negativen Nachbild*, 1932; „Експериментална психологија у служби криминала, употреба психогалванског феномена“, 1933. У сарадњи с Д-ром З. Бујасом публиковао је: „Серија З. (с упуством), 1937; „Читљивост латинског и ћирилског писма. — Тахистоскопско испитивање ћирилских и латинских слова“, 1937; „Читљивост латинице и ћирилице на основи најмањег осветљења“, 1938. О раду и интересима Д-ра З. Бујаса сведоче ове публикације: „О бансдарењу психологиских инструмената мерења“, 1937; „О избору академских звања“, 1937; „О испитивању способности за прометна звања“, 1938. Њихов сарадник В. Базала је објавио студију: „Психофизички покуси у подручју укуса са сахарозом и сахарином“, 1937. Из овог далеко не исцрпног набрајања види се да од 1930 г. рад института добија изразито психотехнички правац. Активност Д-ра Р. Бујаса није се ограничила само на институт: својим заузимањем, упутама и другом потпором Д-р Р. Бујас је много допринео како оснивању тако и успешном раду Загребачке станице за саветовање при избору звања.

Оснутац ове установе мора се довести у везу с „Међународним конгресом за техничку наставу“. Конгрес је изразио жељу да се свуда оснивају станице за саветовање при избору звања. Учесник конгреса, тајник загребачке коморе за трговину, обрт и индустрију, Д-р М. Рестетић поднео је на пленарној седници коморе реферат

о раду и закључцима Конгреса. На предлог тајника Комора је одлучила (30-VI-1931) да се оснује Станица за саветовање код избора звања. Извршење одлуке је поверено органу Коморе „Заводу за унапређивање обрта“. Ради организације станице био је ангажован Д-р мед. и фил. А. Форенбахер, конзулент Коморе и у оно доба директор Државне обртне школе у Загребу. Обишавши Минхен, Берлин, Праг и Беч Д-р А. Форенбахер је поднео опсежан извештај, који је објављен као прилог „Привреде“ (у № 6, јуни 1931). На основу овог извештаја и мишљења компетентних и заинтересованих фактора Егзекутивни одбор Завода закључио је, „да се приведе у живот Станица за саветовање код избора звања“. (19-VI-1931). За шефа, лекара и саветника Станице био је постављен Д-р А. Форенбахер. За психолога је изабран професор Држ. учитељске школе у Загребу Д-р З. Преград. Станици су обећали помоћ и стварно је помажу Психолошки институт и Клинике загребачког универзитета. Станица је отпочела рад 2-I-1932 г. Доцније сарадником Станице постао је Д-р З. Бујас. О раду Станице лепу претставу дају њени годишњи извештаји. Из њих се види да су испитани: 1932 — 377 кандидата за разна звања; 1933 — 936; 1934 — 1128; 1935 — 974; 1936 — 962; 1937 — 1439, свега је досада подвргнуто психометриском и клиничком прегледу преко 6500 кандидата. Ове бројке очигледно сведоче о врло интензивном раду Станице. Мора се признати да је допринос Станице развоју психотехнике у Југославији врло замашан и значајан. О радовима Д-ра А. Форенбахера и Д-ра З. Бујаса било је раније речено. Исто тако заслужује нарочиту пажњу рад првог психолога Станице Д-ра З. Преграда. Могло би се казати да је Д-р З. Преград, с обзиром на његове студије на универзитетима у Загребу, Берлину и Бечу и после специјалног проучавања психотехничких установа у Минхену, Лајпцигу, Хале, Берлину, Дрездену, Бечу и Прагу, најподеснија личност да организује и води психометриски рад станице. У вези с радом у Станици и у сврху пропаганде психотехнике Д-р З. Преград је објавио велики број чланака и расправа, од њих ћемо навести овде само неколико: „Станица за избор звања“, 1932; „Избор звања“, 1932; „Акције за оснутом Станице при избору звања у Дравској бановини“, 1933; „Неколико мисли о психотехници“, 1933; „Психотехника у војсци“, 1934; „Интернационални психотехнички конгрес у Прагу“, 1934; „О примењеној психологији и њеном раду на подручју и слагарског звања“, 1936; „Психотехника у привреди“, 1937. Неки научно-истраживачки радови Д-ра З. Преграда, као што су испитивања средњошколаца и становништва у Мрацлину још нису публиковани. Информативно - популаризаторски рад Д-ра З. Преграда није се ограничио на публикације, већ је нашао израз у многобројним јавним предавањима из разних подручја примењене психологије. Ова су предавања, било строго научна било популарна, одржана у народним универзитетима Загреба, Марибора, Вараждина и Цеља, у Академском педагошком клубу у Загребу, на учитељском течају у Кршком, на учитељским скупштинама у Загребу и Крапини ит.д. Захваљујући Д-ру З. Преграду, који је приредио материјал за графичке приказе, југословенска психометрија је први пут претстављена на изложби у иностранству и то на „Интернационалној изложби за

професионалну оријентацију у Bruxelles-у, « 1937 г. па и пре тога 1934 г. Д-р З. Преград дао је приказе за изложбу „Интернационалног психотехничког конгреса у Прагу“, где је иначе и лично узео учешћа у раду. Наводећи податке о пропагандном и популаризаторском раду Д-ра З. Преграда морамо уочити не само његову ванредну агилност, него и то, да код нас постоји јака потреба да се надлежни фактори заинтересују а да се шири кругови јавности упознају с идејама, методама, успесима и користима психологије примењене у практичне сврхе.

Радам Психолошког института и Станице не исцрпљује се сва активност на пољу психологије у Загребу. Раније су споменуте публикације Е. Кучере. Исто тако морају се забележити студије М. Водваршке-Кочонде: „Теоретски резултати испитивања једног теста за интелигенцију“, 1927 г. и „Психолошка анализа попунбеног теста“ 1929 г. Нарочито интересовање за рад у области примењене психологије изазвала је расправа Д-ра Ф. Х. Мандића: „Испитивање интелигенције деце“ (1929). Д-р Ф. Мандић основао је „Шумску школу у Тушканцу (Загреб) и постао њен први директор, па се и у овој школи у сврху проучавања ђака бави психометриским радом. У Загребу су такође објављени чланци Ј. Пресечког: „Систематско упознавање деце по „Психолошком плану посматрања индивидуалних својства нормалне деце основних школа“, 1932 и Д-ра Е. Сладовића: „Саветовање при избору звања“, 1931. Све то скупа узето показује да је Загреб постао јаки центар психометрског рада и да располаже добрим радним снагама, али још нема довољних средстава и могућности да те снаге у пуној мери искористи.

У извесној мери под утицајем Загреба развијала се и у Љубљани и у Марибору акција да се оснују Станице за саветовање при избору звања. У Љубљани су се за то нарочито zaloжили Д-р К. Озвалд, проф. Љ. Сушник и проф. Н. Цопич. Њиховим настојањима придружила је и своје заузимање Љубљанска комора за трговину, обрт и индустрију. Банска управа Дравске бановине са своје стране вотирала је у ту сврху становиту суму. Али акција, коју је Д-р К. Озвалд започео 11-XI-1933, тек је сада довела до повољног резултата, наиме Банска управа Дравске бановине управо је сада отворила Станицу у Љубљани.

У Марибору за оснивање станица залажу се „Делавска зборница“ и удружење „Шола и Дом“, али њихово настојање још није уродило плодом. Исто тако је остала без стварног успеха иницијатива Трговинско-индустриске коморе у Новом Саду. Сва су та настојања, иако нису донела конкретних резултата, ипак значајна, јер сведоче да се осетила потреба за психотехничким установама. Може се очекивати да ће кад тад ова потреба бити задовољена. Има и других иницијатива да се оснују психотехничке институције, али о њима још није дошло време да се говори.

Чак и у мањим варошима државе видимо да се психометриски рад негује и развија и то захваљујући одушевљењу и енергији појединаца који налазе подршку у основним и средњим школама, школским поликлиникама и хигијенским заводима. Тако је било у Вршцу, Госпићу, Крагујевцу и Нишу, тако је сад и на другим местима. У Госпићу директор учитељске школе И. Опачић превео је књигу Е.

Клапареда „Избор звања, његови проблеми и методи“, Београд, 1929 и објавио чланак „Избор звања, његово морално, социјално и економско значење“, 1931 г. У Крагујевцу проф. В. Пејхелъ бави се углавном педолошким радом, те је објавио више публикација, примера и илустрације ради вреди споменути „Прилог за психологију испита“. У Земуну В. Рамадановић је издањем „Психогностичких метода у давању савета“ Д-ра Стејскала учинио крупну услугу делу психометриског испитивања основаца и душевно заостале деце. Још је значајнија његова акција која се спроводила преко часописа „Гласа недужних“. Овај часопис објављује многе написе било оригиналне било преведене у којим се третирају питања психометрије. Познато ми је такође да су се бавили психометриским испитивањима: у Новом Саду и Београду Д-р Б. Штумпф у Земуну и Београду В. Марковић, у Сарајеву В. Пелипец, у Нишу и Добричком срезу Д-р В. Мајер. Овим набрајањем далеко није исцрпљена листа радника на пољу психометрије. Психотехници и психометрији повремено поклањају пажњу и дневни листови и периодичка издања, која иначе немају задаће да је пропагирају и популаришу. О психотехници се писало у Народној одбрани, Полицији, Ратнику итд.

Нема сумње да се из године у годину повећава интерес према примењеној психологији, повећава се број установа и радних снага. Али је између установа веза слаба или не постоји, према томе и сарадња није спроведена. Међутим животне потребе изискују да контакт и барем координација рада буду остварени у што краћем времену. Можда ће то постигнути *интерминистријална комисија при Ц. Х. З.* која је недавно основана и „која ће имати задатак да... испита могућности и начине, као и методу целисходног испитивања народног како телесног тако и душевног бића, обраћајући нарочиту пажњу на расне одлике и способности и проучавајући све факторе, који... утичу повољно или неповољно на национални живи организам, предлажући све законске мере којим би се народни живот унапредио и превентивно утицало на сузбијање штетних утицаја, као и одстрањење патолошких појава народног бића“. Комисијом ће руководити начелник санитетског одељења М. С. П. и Н. З. Д-р С. Иванић. У комисију улазе као чланови претставници Министарства Војске, Просвете, Унутрашњих дела, Социјалне Политике и Нар. здравља, Физичког васпитања, директор Ц. Х. З. и друга лица. Од психолога су ушли у Комисију Д-р Б. Крстић, као претставник Мин. Пр. и М. Агапов од Ц. Х. З. Нема сумње да ће ова комисија знатно допринети развоју психометрије, јер мора не само мобилисати стручне радне снаге и координирати њихов рад већ и у сваком погледу омогућити психометриска испитивања.

*

Мој приказ психометрских испитивања од Уједињења до данас носи чисто информативни карактер, ја их приказујем гледајући их, тако рећи, споља. Није мој задатак да оцењујем њихову научну вредност и значење. Изневши преглед установа, радника и других личности којима на срцу лежи психотехника, навео сам такође у главним потезима шта је урађено и шта је од тога нашло израз у публикацијама. Сад би било умесно дати резиме, али то није

ни лако ни згодно када говоримо о ствари која је *in statu nascendi*. Зато дајем резиме у границама спољашњих констатација.

Код нас се много енергије троши да се савлада инертност друштва и надлежних фактора. Нема довољног броја установа. Осећа се недостатак средстава. Кооперација између радника скоро не постоји. Наш допринос у ризницу науке још није велик. Али је интересовање за примењену психологију пробуђено, њена је потреба уочена. Радници, без обзира на препреке и потешкоће, показују много смисла за свој посао и пуни су одушевљења за своју науку. А то много значи. Перспективе још нису ружичасте али је извесни оптимизам потпуно оправдан. Како сва примењена психологија, тако и њен битни део — психометрија имају у Југославији довољна услова за развој и за то да корисно послуже држави, народу а и самим себи као научним дисциплинама.

Д-р Душан Недељковић, Скопље

V. — Развој наше етнопсихологије за последње две деценије

(1918—1938)

Година 1918 је крупни датум широког и дубоког заснивања етнопсихологије Јужних Словена, отсудни датум објаве великог Цвијићевог дела *La Péninsule Balkanique* (Paris, 1918). Њиме је те године оштри проматрач дао исцрпну и дефинитивну синтезу тридесетогодишњег рада свог и своје школе на познавању етнопсихолошких појава и типова јужнословенске народне масе. И, увориште толиких научних напора, ово дело је постало полазиште свега доцнијега рада. Њега усвајају за основу својих истраживања и схватања не само сви доцнији етнопсихолози већ и карактеролози, који својим методама

знатно отступају од стриктне научне етнопсихологије. И сав доцнији научни рад јесте допуњавање, прецизирање и делимично исправљање оних етнопсихолошких констатација које је Цвијић у овоме делу систематски обрадио и које су уосталом, захваљујући српском преводу овога дела,¹⁾ толико прешле у наш културни живот да се више не осећају ни колико ваздух који се дише (врло

¹⁾ Јован Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, књ. I, с француског Боривоје Дробњаковић, Београд, 1922. — књ. II: Психичке особине Јужних Словена, Београд, 1931.

често ће се чути чак и од оних људи, који за Цвијића ни чули нису, где се међусобно карактеришу као динарци, панонци итд.). И о двадесетогодишњици овога одлучујућег и основног дела наше етнопсихологије можемо констатовати само најширу и обилату његову плодност.

Па претстављајући развој наше етнопсихологије за последње две деценије у најопштијим потезима, како нам то сâм унапред одређени оквир овог чланка налаже, ми ћемо у ствари моћи повући само главне линије стваралачког утицаја и продужавања овог Цвијићевог дела.

Два су правца психолошких испитивања нашег народног живота постала у вези са Цвијићевим делом: један правац, онај основни, којим се сама Цвијићева школа продужује а његови резултати проширују, прецизирају, продубљују и делом исправљају, и други правац, карактеролошки, који, све и ослањајући се стално, отворено или прећутно, на оно што је Цвијић утврдио, држи се биолошког момента као доминантног како у друштвеном тако и етничком психичком животу. Па расмотримо пре свега овај последњи правац који се на први поглед јавља као побочница Цвијићевом правцу, али који је, као што ћемо видети, у најтешњој вези са њим.

I

На челу карактеролошко-типолошког правца стоје у току последњих двадесет година д-р Герхард Геземан, професор немачког Универзитета у Прагу и д-р Владимир Дворниковић, професор Универзитета у Загребу.

Геземан надовезује свој врло плодни истраживачки карактеролошки рад на резултате Цвијићеве етнопсихологије. То он изриком вели у својој обимној студији *Volksharakterologie der Serbokroaten*,²⁾ у којој се задовољава тиме што ће резимирати етнопсихолошку методу и науку о Јужним Словенима, тога, како он вели, „генијалног научника“, узимајући их као пример за углед у стварању колективне или етничке карактерологије која у карактеролошком правцу још није постојала, пошто се овај правац био усредредио на индивидуалном. Геземан мисли да би Цвијићевом начину рада требало додати још само филолошке методе немачке карактерологије, па би резултати његове науке били потпуни и карактеролошки исцрпни.

Па радећи на питањима наше народне психологије, Геземан и није желео ништа друго већ да дело Цвијићево допуни са те језичко-књижевно-културне стране. Зато се он и бацио свом снагом на испитивање феномена епског и лирског народног певања код Јужних Словена. Тако је и настао 1934 године врло плодни часопис *Прилози проучавању народне поезије*, који је окупио бројну екипу данашњих истраживача народне песме. Овоме часопису је Геземан написао *Реч унапред*, дао главну оријентацију и пружио студије као што су *О Бановићу Страхињи* и *Пролегомена поводом грамофонског снимања босанске народне песме*.

²⁾ *Jahrbuch der Charakterologie*, књ. V, Berlin, 1928, стр. 205—271.

Геземан је објавио такође карактеролошку монографију о црногорском типу у својој књизи *Der montenegrinische Mensch* (Prag, 1934). Ту је он нарочито подвукао у црногорском профилу херојску црту, доводећи у везу са њом све друге карактерне црте Црногораца. И све друге психичке особине су за њега у основи обојене овим херојством, те отуд херојско презирање женског, отуд херојска стидљивост, отуд херојско чојство (*humanitas heroica*) и пријатељство, отуд култ према херојима, итд.

Али у намери да карактеролошки допуни Цвијићево дело са филолошке и књижевне стране, Геземан покушава да у томе смислу постави сву нашу народну и уметничку књижевност својом књигом *Српскохрватска књижевност* (Београд, 1934).³⁾ У овом свом огледу покушао је он да сагледа развој целокупне српскохрватске књижевности у перспективи коју је Цвијић отворио својим разликовањима културних зона и психичких типова. И у светлости етнопсихолошких односа и одлика (узетих и онако како их Геземан узима, карактеролошки и културноисториски), много штошта у нашој књижевности постаје несумњиво јасније.

Приметимо овде да је пре Геземана код нас проматрао све књижевне и уметносне појаве са становишта народне психологије и народнога типа д-р Перо Слијепчевић, професор Универзитета. Било да је у питању народна песма или пак анегдота, Његош или Јован Дучић, Влада Гаџиновић, Иван Мештровић или пак уметност средњевековних српских манастира, Слијепчевић ће увек наћи начина да ове и овакве појаве расветли психологијом народног доживљавања, истражујући свакој од њих њено место и улогу истовремено у изражавању и изграђивању народног психичког типа. Скоро све своје огледе и студије пружио је он из оног става који изриком заузима тражећи да одгонетне уметносну загонетку средњевековних српских задужбина: „Седећи у руменој сенци једне од њих, ја сам се питао, вели он,⁴⁾ могу ли их захватити у једном чланку тако рећи изнутра, као један психолошки и естетски доживљај нашег народа“.

Други утицајни претставник наше савремене карактерологије јесте д-р Владимир Дворниковић, професор Универзитета у Загребу. Типолог савремене филозофије својом докторском тезом и плодан филозофски писац, Дворниковић је ипак остао писац пре свега и изнад свега своје *Psihe jugoslavenske melanholije* (Zagreb, 2-go izd. 1925). У овој толико издаваној и превођеној књизи налази он једну од битних карактеристика Динараца у оној меланхолији која се најизразитије очитује у гусларскоме мелосу.

Дворниковић усваја све главне Цвијићеве етнопсихолошке одредбе Јужних Словена,⁵⁾ али сматрајући недовољном Цвијићеву

³⁾ Превод Владимира Вујића; оригинал изишао под насловом *Die Serbokroatische Literatur* у издању Валцеловог *Handbuch der Literatur-Wissenschaft*.

⁴⁾ Поклонства по задужбинама, *Летопис Матице Српске*, 1929, књ. 319, св. 2.

⁵⁾ В. на пр. чланак *Херојски тип и његове негативности*, у *Мисли*, 1929.

диференцијацију, он се више занима карактеролошком интеграцијом и тражи начина да стопи све одлике Јужних Словена у један карактер и једну расну, духовну и културну оријентацију.

Тако, Дворниковић као карактеролог више је идеолог него позитивни етнопсихолог који би се држао научних дата, њихових односа и закона. Па, изграђујући јединствени југословенски тип и његову оријентацију, и тиме се одвајајући од Цвијића, Дворниковић већ двадесет година поставља оно што би требало да буде југословенско расно. Од чланака *Snaga naše rase u Savremeniku* 1918 до студије *Животна снага Југословенске расе у Мисли* 1930 упорно он ради на томе да докаже постојање једне југословенске расе специфичних сила и квалитета; а чланцима као што су *Душевни живот данашње Југославије*⁶⁾ и *Kulturperspektiven Südslaviens*⁷⁾ да докаже једну јединствену душевну и културну оријентираност југословенске расе. Најзад после чланака као што су *Das slavische Problem und die heutige Weltkrise*⁸⁾ и *Културна изолираност Словенства у Европи*⁹⁾ објављује он своју књигу *Наша културна оријентација у данашњој Европи* (Zagreb, 1930), у којој противставља „организам и културно-биолошку целину Словенства“ животним и културним стремљењима Немаца, Француза, Енглеза и Италијана, а југословенску расу сматра „комплементарном у словенској целини“, која носи у својој „психи, кључ животне и културне судбине словенске“. А ову југословенску расну „комплементарност“ у словенском расизму Дворниковић заснива на своме „новом карактеролошком психотипичком“ разликовању Словена на „меке“ (Руси, Пољаци, Словаци и наши кајкавци) и „тврде“ (Чеси и балкански Словени), јер Југословени расно садрже и „тврде“ и „меке“ Словене и тако обухватају сву словенску „психу“.

Јасно је у коме смислу води Дворниковић идеолошко-карактеролошки рад. А да његов закључак мора бити мистички, као што је и његова метода, сведочи његов есеј *Религиозни и религиозно-уметнички дух Јужних Словена* (Београд, 1936). Међутим овај Дворниковићев синтетички напор тек ће ускоро доћи до пуног свог израза у обимном једном делу, што га он сад за штампу припрема, а досад га имамо само фрагментарног и пригодног у маси мањих чланака по часописима и дневницима, и у књигама које су настале као посебни отисци ових чланака.

На истоме пољу имамо д-р Милоша Ђурића, професора Универзитета, који употребљавајући исту методу, један је од првих наших писаца који је у косовском култу¹⁰⁾ схватио основну карактеролошку одлику југословенске „психе“. Са историско-етичке анализе народних песама као израза народног духа он је све више прелазео на психолошку анализу истога материјала и дао радове као што су *Народна песма*,¹¹⁾ *Косово*¹²⁾ и књигу *Мит о сунчевој се-*

6) Календар Србобран, 1923.

7) *Slavische Rundschau*, 1929.

8) *Prager Presse*, 17 јули 1925.

9) Мисао, 1928.

10) Видовданска етика, Загреб, 1914.

11) Проф. Гласник, 1923.

12) *ibid.*, 1921, год. II, св. 4.

стри (Београд, 1925), али је остао увек на истој линији тумачења: свесловенство у којем југословенство има своју улогу и мисију. Ово је Ђурић нарочито истакао у својој књизи *Пред словенским видицима* (Београд, 1928).¹³⁾

Александар Донковић је са још наглашенијег југословенског националистичког становишта позабавио се питањем јужносрбијанског менталитета¹⁴⁾ и, пребацујући Цвијићу што „није ни тражио општи југословенски тип“, остао је и сâм на ономе што је оснивач јужнословенске етнопсихологије утврдио, тј. на томе што „је он поделио Јужне Словене на динарски, панонски, централни и источно-балкански тип“, усвајајући све оно што је Цвијић рекао о централном типу за важеће о менталитету Југа.

II

Наша етнопсихологија постиже пун свој развој тек на линији научне делатности оне екипе која се после рата око Цвијића окупила. Ту је пре свега сама његова антропогеографска школа која са бројним његовим ученицима продужује на свим странама плодни његов рад; а затим су ту и они научни радници који се са разних научних поља придружили њеном раду и обогаћују је како својим научним методама тако и перспективама својих становишта.

Сама антропогеографска Цвијићева школа продужује учитељева истраживања, обраћајући стално пажњу и на психичке особине, и чувена њена *Насеља* излазе прво под уредништвом Цвијића а затим д-р Јована Ердељановића, професора Универзитета. И ређају се одличне монографије д-р Боривоја Ж. Милојевића, професора Универзитета, *Јужна Македонија* (1921), Михаила Драгића, *Гружа* (1921), Андрије Јовићевића, *Плавско-гусињска област* (1921), *Црногорско приморје и Крајина* (1922), *Малесија* (1923) и *Зета и Љешко поље* (1926). д-р Николе Звонимира Бјеловучића *Полуострво Рат* (1922), д-р Боривоја Дробњаковића, *Јасеница* (1923), *Смедеревско Подунавље* (1925) и *Космај* (1930), Петра Шобајића *Бјелопавлићи и Бјешивци* (1923), д-р Петра С. Јовановића, професора Универзитета, *Бања* (1924) и *Порече* (1935), д-р Војислава С. Радовановића, професора Универзитета, *Тиквеш и Рајец* (1924), Петра Рађеновића *Бјелајско поље и Бравско* (1925), Милана Карановића *Поуње* (1925), д-р Илије Синдика *Дубровник* (1926), Луцијана Марчића *Раб, Паг и Вир* (1926) и *Задарска и Шибенска острва* (1930), Мих. Ј. Миладиновића *Пожаревачка Морава* (1928), д-р Миленка С. Филиповића, професора Универзитета, *Височка нахија* (1928), *Боровица* (1930), *Вогошћа и Биоча* (1930) и *Северна Велешка села* (1935), д-р Атанасија Урошевића *Горња Морава и Изморник* (1935). И *Насеља* се у бујици радова ове школе преливају, те налазимо у *Посебним издањима Географског друштва* прилоге као

¹³⁾ На овој карактеролошкој идеологији сарађују такође Бранко Лазаревић (Три највише југословенске вредности, Београд, 1930) и д-р Првош Сланкаменац, професор Универзитета (Легенде о јужнословенским анахоретима, — Гласник Скопског научног друштва, 1925, књ. I).

¹⁴⁾ Главније црте у менталитету нашег Југа, — Нова Европа, 1928, књ. XVIII.

што су Тодора Ђорђевића *Кратово* (1931), Светозара Раичевића *Андријевица* (1931), Десанке Урошевић *Бијељина* (1931), — у *Гласнику Скопског научног друштва* студије као што су д-р Миленка Филиповића *Тајни језици у Велесу* (књ. XI) и *Метални вотиви код православних Срба* (књ. XV—XVI), д-р Атанасија Урошевића *Јањево* (књ. XIV) и *Остаци ропства међу Черкезима на Косову* (књ. XV—XVI).

Овде наводимо само радове Цвијићеве школе који се извесним својим одељцима односе на народни психолошки живот и који са нарочитом снагом употпуњују Цвијићев етнопсихолошки научни систем. Али и наведени писци чине то са више или мање пажње и опширности. Пуну пажњу етнопсихолошким појавама и карактеристикама посвећују и иначе у другим својим радовима д-р Петар С. Јовановић, д-р Војислав С. Радовановић, д-р Боривоје Дробњаковић, д-р Миленко С. Филиповић, д-р Атанасије Урошевић, Андрија Јовићевић и Мих. Ј. Миладиновић.

Али изузетну пажњу етнопсихолошким појавама посвећује д-р Војислав С. Радовановић, коме као да је немогуће а да, испитујући народни живот, не зађе иза географских, антропогеографских и етнологских услова у етнопсихолошки моменат догађања. У томе смислу су драгоцени прилози и етнопсихолошкој науци његове студије *Култ простонародних црквених ктитора у Јужној Србији*,¹⁵⁾ *Народна предања о убијању старих људи*¹⁶⁾ и велика монографија *Народна ношња у Маријову*.¹⁷⁾ У овој последњој својој студији Радовановић је знао да разгрне безмерно сложени материјал веровања која диктују и тумаче бескрајно разнолике симболичке компоненте народне ношње и покаже иза сваког детаља један детаљ примитивног менталитета.

Знаменито је такође Радовановићево дело *Маријовци у песми, причи и шали — Неколико прегршти из ризнице духовног блага Јужносрбијанаца*¹⁸⁾ што пружа на један изванредно зналачки и систематски начин материјал маријовског духовног живота који одлично доказује и илуструје Цвијићеву психолошку одредбу маријовског становништва да је оно „по психичким особинама засебна оаза у Македонији: отворено, досетљиво, отресито“.

Врло занимљив етнопсихолошки податак објављује Радовановић у своме чланку *Свети Милош Обилић — Јужносрбијански култ народног хероја*¹⁹⁾ о народном канонизовању Обилића и његовом живопису у Кучевишком Св. Спасу Скопске Црне Горе. Не мање занимљивим и важним подацима обилује и његова студија *Народно опхођење према старинама у Јужној Србији*,²⁰⁾ пружајући нам специјалну једну реакцију читаве једне етнопсихолошке варијанте динарског типа.

У најтешњој вези са психолошким истраживањима Цвијићеве антропогеографске школе излази под зналачким уредништвом д-р

¹⁵⁾ Гласник Скопског научног друштва, књ. III.

¹⁶⁾ *ibid.*, књ. VII—VIII.

¹⁷⁾ *ibid.*, књ. XIV.

¹⁸⁾ Зборник за етнографију и фолклор Скопског научног друштва, 1931, књ. I, стр. 65—231.

¹⁹⁾ Живот и рад, Београд, 1929.

²⁰⁾ Јужни преглед, Скопље, 1928.

Јована Ердељановића, професора Универзитета, низ чисто етнолошких монографија у *Етнографском зборнику Српске краљевске академије наука* (Јеремија Павловић, *Живот и обичаји народни у крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, 1921; итд.) у којима се редовно посвећује један одељак психичким појавама. Дела пак која су у истом Зборнику уредили д-р Тихомир Ђорђевић и д-р Веселин Чајкановић, професори Универзитета, обилују драгоценим подацима о најстаријем, примитивном нашем народном менталитету (Стеван Тановић, *Српски народни обичаји у ђевђелиској кази*; Љубомир Пећо, *Обичаји и веровања из Босне*; Јанко Ђорђевић, *Обичаји и веровања из сиринићске жупе*; ит.). У овоме смислу ће бити несумњиво од изванредне користи за етнопсихолошку науку и оно мноштво студија што га је д-р Тихомир Ђорђевић сакупио у својих десет књига *Наш народни живот* (I—X, Београд, 1930—1934) а нарочито његова последња књига *Зле очи у веровању Јужних Словена*,²¹⁾ која је крцата пуна одличних проматрања и зналачки прикупљених података.

Међу нашим етнологима који су се за последње две деценије видно истакли, посебно место припада д-р Сими Тројановићу, професору Универзитета, нарочито с обзиром на етнопсихологију. Овај вредни истраживач и плодни писац био је, што се ове науке тиче, у тесној вези са Цвијићевим схватањима и радом. У овоме смислу су од изванредне користи две последње његове монографије *Ватра у обичајима и животу Српског народа*²²⁾ и *Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи*.²³⁾ — У своме чланку *Јединство народног духа*²⁴⁾ Тројановић се позабавио и једним општим етнопсихолошким проблемом, наиме подударношћу основних одлика примитивног менталитета с једног краја света на други, па и са оним примитивним одликама које се сачувале у нашим народним веровањима и обичајима. Решавајући овај проблем, објашњава он ову подударност тиме да „видимо исту душевну радњу, по разлогу истог састава мозга и целог живчаног система код свију раса целог света“.

И традиција се продужује; подмладак етнолошке науке, који је највећим делом истовремено и Цвијићев ђак, бавећи се етнолошким питањима, не може а да не прелази и на поље чисто етнопсихолошко. Научни рад д-р Миленка Филиповића, професора Универзитета и његових ученика јесте на пример такав. Видети нарочито његов чланак *Посматрања о телесним и душевним особинама становника Скопске котлине*.²⁵⁾ У овоме смислу драгоцене етнопсихолошке податке пружа његов рад *Култ Стевана Дечанског на Овчем пољу*,²⁶⁾ и рад Татомира Вукановића *О култу Стевана Дечанског у Метохији*.²⁷⁾ — Па тако и одлични проматрач народнога живота свога родног краја, Стеван Тановић, позабавио се и општим мента-

²¹⁾ Срп. етнографски зорник — Српске краљевске академије наука, књ. XXII, Београд, 1938.

²²⁾ *ibid.*, књ. XXVI, 1934.

²³⁾ *ibid.*, књ. XIX, 1934.

²⁴⁾ Јужна Србија, Скопље, 1922.

²⁵⁾ Социјалномедицински преглед, Београд 1938.

²⁶⁾ Хришћанско дело, Скопље, 1937.

²⁷⁾ *ibid.*

литетом народна Ђевђелијске области износећи²⁸⁾ с једне стране у друштвеној обичајној структури врло строгу и до последњих танчина у међусобним односима изведену патриархалност, а с друге стране бележећи сеоски колективизам у јурисдикцији и одбрани.

Али често на истоме послу видимо окупљене етнологе, карактерологе и етнопсихологе, и њихов рад по правилу у основама својим слаже се. Тако, после обимнога дела о Буњевцима, етнолошка дела д-р Јована Ердељановића о Црној Гори и њеним племенима испуњују у многоне она места која су остала празна на слици црногорског етнопсихолошког типа коју нам је Цвијић оставио. — Овоме типу извлачи његове главне црте, као што смо видели, и Герхард Геземан у горе наведеној студији, употребљавајући новосакупљени анегдотски материјал о Црногорцима. — Симо Шобајић је у својој књизи *Црногорци* (Београд, 1928) пружио још једном нарочито јасан цвијићевски психолошки портрет народа у коме је поникао. — Међутим, новост коју собом доноси књига Николе Ђоновича *Рад и карактер Црногораца* (Београд, 1935) јесте у исправљању оних карактерних црта које су од Цвијића па све до Геземана сматране као основне у црногорском духовном ставу, наиме црте „нерадништва и херојства“. Ђоновић доказује да је тачна црногорска небрига за ситне напоре, али да је зато, напротив, Црногорац наклоњен великим и тешким радним подухватима и обдарен за њих, тј. да је и у питањима рада задржао свој херојски став. Црногорски печалбар, немаштином отеран са свога огњишта у свет, не хвата се никад ни лака ни ситна посла, већ увек најтежега као што је на пример рударски. Овде би се у ствари радило о коренитој једној етнопсихолошкој промени насталој под упливом нових економских, друштвених и историских прилика.

У прилог етнопсихолошком правцу, који Цвијићев рад продужује, ишла је наша психолошка наука и онда кад је испитивала наш народ без обзира на чисто етнички моменат. Тако д-р Борислав Стевановић, професор Универзитета, испитујући развој дечје интелигенције код нас, морао је извршити „ревизију“ Бине-Симонове скале²⁹⁾ и тиме већ донекле пружио извесну техничку базу за интелектуалну диференцијацију нашег јужнословенског етничког комплекса од других народа.³⁰⁾ Па тако и кад је д-р Светомир Ристић, професор Више педагошке школе, у својој књизи *Душевни покрети у нашем народном песништву с обзиром на Хомера, Данта и Шекспира* (Београд, 1920)³¹⁾ подвргао компаративној психолошкој студији изражајно богатство наше народне поезије, узете уопште, следио је закључак о изванредном изражајном поетском дару нашег народа. Јер, у овој књизи је он испитао са колико тачности и снаге народни певач описује емоције страха, гнева, жало-

²⁸⁾ Нешто о духу и менталитету нашег народа око Ђевђелије, — Гласник Етнографског музеја у Београду, 1928.

²⁹⁾ Развиће дечје интелигенције и Београдска ревизија Бине — Симонове скале, — Посебно издање Српске краљевске академије, књ. СII, 1934.

³⁰⁾ Видети такође његову књигу *Мерење интелигенције*, Београд, 1937.

³¹⁾ Видети такође предратни естетскопсихолошки оглед истога писца *Четири српске народне песме*, Београд, 1913.

сти, туге, јада, бола, животне горчине, очајања, наклоности, задовољства, радости, зазора, стида и забуне, и упоредио ове народне описе са Хомеровим, Дантеовим и Шекспировим, не да би, као што неки раде, закључивао о каквим утицајима *post hoc, ergo propter hoc*, већ да би мерилима највише уметности критички одмерио изражајну психолошку дубину народног стварања; и резултати овог упоређивања и одмеравања пружају једну врло ласкаву карактеристику нашега народа. Ови психолошки закључци д-р Ристића, иако општега карактера, иду само у прилог етнопсихолошком диференцијалном одређивању.³²⁾

Продужујући Цвијићева етнопсихолошка истраживања, д-р Душан Недељковић, професор Универзитета, дао је пре свега један чисто етолошки рад о етичком типу Скопљанаца: *Основне етографско-етолошке карактеристике скопског народног живота*,³³⁾ извлачећи радни хероизам као основну његову црту, а уза њ две општије студије у истоме смислу: *Наше народно реално држање према смрти*³⁴⁾ и *Искреност у животу и књижевности*.³⁵⁾ На чисто етнопсихолошком пољу, узимајући, као и Цвијић, географске, економске, друштвене, етничке и историске моменте као основу у проматрању, покушао је да унесе прецизну психотехничку, диференцијално-психолошку методу у испитивање интелектуалних и вољних способности етничких група као колективних целина, и тиме дошао до првог свог резултата, наиме до утврђивања да је Цвијићев централни балкански тип само једна, јужњачка, варијанта динарског психичког типа, што је објавио у својој књизи *О психичком типу Јужносрбијанаца* (VI свеска *Посебних издања Географског друштва*, Београд, 1929). Овако употпуњеном етнопсихолошком методом дао је он монографије о двама етнопсихолошким групама *Мавропска психичка група*³⁶⁾ и *Горњореканска етнопсихолошка група*,³⁷⁾ и посебну студију *Истрајност као специјална одлика јужњачке варијанте динарског психичког типа*.³⁸⁾ и корист од психотехнички заоштрене етнопсихолошке методе показала се различита и многа. Да је само на једном етнопсихолошком детаљу овде назначимо. — У дубокој долини реке Радике, подножјем високих планина Шаре, Кораба и Бистре, под истим географским, економским и историским условима, једна иста етничка маса Рекалија диференцирала се током последња два века у две изразито различите етничке групе, Горњореканску и Торбешку, а диференцирала се јасно у реакцији на изванредно оштру етничку пресију

³²⁾ Потпуности ради споменимо и знатну корист коју могу имати за етнопсихологију психолошка проматрања д-р Слободана Поповића, професора Више педагошке школе, и његових сарадника о духовном животу сеоске омладине, иако он проучаване психичке појаве не узима ни са етничког ни са колективно-психолошког становишта, већ са индивидуално-психолошког (Прилози психологији сеоске младежи, Београд, 1931; Душевни живот сеоске младежи, Београд, 1933; Прилози психологији сеоских младића, Етнологска књижница, св. 3, Београд, 1936).

³³⁾ Гласник Скопског научног друштва, 1925, књ. I.

³⁴⁾ Претеча, књ. I, св. 1.

³⁵⁾ Српски књижевни гласник, 1928, књ. XXIV.

³⁶⁾ Гласник Скопског научног друштва, 1930, књ. VII—VIII.

³⁷⁾ *ibid.*, 1934, књ.

³⁸⁾ Годишњак Скопског филозофског факултета, 1930, књига I.

Арбанаса који су кроз ову долину метанастазички кретали се и ширили на Исток. Једна и иста етничка маса реагирала је етнички различито на исту етничку појаву: Торбеши су миметички примили Муслиманску веру а сачували свој народни језик, а Горњореканци примили арбански језик а сачували православну веру и своје народне обичаје. Цвијић је ово одлично приметио, али је са свима антропологеографима и етнологима остајао пред овом чињеницом као пред нерешеном загонетком. Он вели: „Намеће се питање: шта их је нагнало да задржавши православну веру приме арбанашки језик, тим пре што су Торбеши, који су непосредно испод њих у Радици, сасвим супротно томе, изгубивши православну веру ипак сачували српски језик. Можда би се ово могло објаснити, претпоставља Цвијић, њиховим географским и етничким положајем, јер су осим Маврова и предела низ Радику са свију страна опкољени Арбанасима“. Али ни ова хипотеза није тачна, јер положај Торбеша се нимало не разликује од Горњореканског. И једни и други граниче се Арбанасима само са западне стране, Корабским венцем. Са свију других страна Горњореканци се као и Торбеши граниче етничким групама које говоре исти македонски дијалекат: са северне горанским Торбешима, са источне Мавровцима и Мијацима, а са јужне самим Дебарским Торбешима. Чак у овоме смислу имамо тај парадокс да се у појасу насеља, која се налазе у подножју Корабских планина а под истим етничким утицајима Горњореканска група, која је примила арбански језик а сачувала православну веру и обичаје, налази баш између две торбешке групе, дебарске и горанске, које су примиле веру а сачувале језик. Цвијић је не може бити оштрије видео проблем, али за његово решење била је нужна далеко прецизнија и егзактнија етнопсихолошка метода. Нужно је било покушати ту методу наћи и Недељковић је применио психотехничку, диференцијалну психолошку методу психолошких профила. И чим су испитане психичке способности Горњореканаца и Торбеша, и повучена њихова два психолошка профила,³⁹⁾ све је намах постало јасно.

Горњорекански сојеви одликују се релативно високим памћењем, јер код њихових профила пада у очи минимална варијација и знатна висина мнемичких функција пошто им коефициенти оптичког, вербалног и бројевног памћења варирају између 7,05 и 9,26, а општи коефициенат им је 8,155. Ова релативно врло развијена способност памћења код Горњореканаца, нарочито диференцијално према висини ових способности код Торбеша, објашњава као природни свој ефекат уопште њихово необично лако учење језика. Скоро сви одрасли знају бар два језика а печалбари по пет па и седам. Овим се они потпуно диференцирају од доњореканских Торбеша, који, будући мнемичким способностима далеко испод осредњег, имајући за општи коефицијенат 3,655, и варирајући између 3,14 и 4,17, не могу научити скоро никаквог језика осим свога матерњег. Зато је реткост наћи Торбеша што би знао који страни је-

³⁹⁾ За детаље и цртеже профила видети горе наведену монографију Горњореканска етнопсихолошка група; чланак Торбеши и Горњореканци, Учитељски покрет, Скопље, 1933, св. 5—6, и предавање Psychotechnik, Etnopsychologie und das Gemeinschaftsleben, на интернационалном психотехничком конгресу Psychotechnische Tagung, Budapest, 1938.

зик, а и кад ко нешто зна, онда је то турски (због вере) или арбански, и то врло мало и врло рђаво. Затим код Торбеша даље пада у очи неразвијеност вољно-реактивних способности, која објашњава њихову уопште велику подложност сугестији, а према томе и чињеницу што су миметички веру променили. Напротив, код Горњореканаца је приметна развијеност вољних способности, које уопште психолошки организују личност и одржавају сва уверења и духовне оријентације, па је разумљиво њихово опште лично врло поносно, великашко држање и упорно чување вере и обичаја који су сачињавали основу унутрашње личне и групне духовне вољне, активне оријентације. Тако, диференцијално етнопсихолошки, на основу утврђених групних психолошких профила, постаје јасно да су Горњореканци морали по закону најмањег напора миметички се језиком сличити са Арбанасима, јер су за то одговарајуће способности код њих необично развијене, те им је то било најлакше, а морали се одупрети у својим веровањима и обичајима јер је вољна функција знатнога степена, те јој потпуно недостаје садржинска пластичност и променљивост; а доњорекански Торбеши, због слабих способности хотења и уопште подложености сугестији морали су се миметички асимилирати Арбанасима примивши муслиманску веру, док арбанаски језик нису могли примити зато што су врло ниских језичких и уопште мнемичких способности. У различитости самих етнопсихолошких профила Горњореканаца и дебарских Торбеша очитују се узроци и добијају објашњења различите њихове миметичке реакције на снажни притисак који су Арбанаси на њих вршили током два последња века. — Тако примена психотехничке методе разјашњава диференцијацију торбешке и горњореканске етничке групе, а слично се примењује и у другим случајевима непосредног проматрања етнопсихолошких појава чији резултати су објављени у горе наведеним радовима.⁴⁰⁾ — Увек у тесној вези са непосредним датама и тереном, Недељковић је дао и низ студија посредног проматрања етнопсихолошких појава и карактеристика нашег народа у народној књижевности, обичајима итд.: *Етнопсихолошки елементи локалног акцента јужносрбијанске уметности*,⁴¹⁾ *Сунчева сестра и добар јунак*,⁴²⁾ *Изабелина боја у нашој народној поезији*,⁴³⁾ *Ђура Јакшић и јужносрбијанска народна лирска песма*,⁴⁴⁾ *О типичности Абрашевићевог песништва*,⁴⁵⁾ *О типичности јужносрбијанског омладинског сликарства*,⁴⁶⁾ *Мијачка подела песама и њена психолошка основа*,⁴⁷⁾ *Два јужносрбијанска мотива о Краљевићу Марку и њихово етнопсихолошко значење*⁴⁸⁾ и *Торбешка „варијан-*

⁴⁰⁾ Диференцијалном психолошком методом је Недељковићев ученик, проф. Фридрих Трој дошао такође до отсечних етнопсихолошких закључака о типичности музичке осетљивости код три варијанте динарског психичког типа у својој студији: *О музичкој осетљивости Јужносрбијанаца, Шумадинаца и Црногораца, Прилози за филозофију и етнопсихологију*, Скопље, 1931, св. 1.

⁴¹⁾ Свеска 3 Прилог за филозофију и етнопсихологију, Скопље, 1931.

⁴²⁾ Српски књижевни гласник, књ. XXV.

⁴³⁾ *ibid.*, 1931.

⁴⁴⁾ *Летопис Матице српске*, 1929, књ. 319, св. 3.

⁴⁵⁾ *Јужни преглед*, 1931.

⁴⁷⁾ *Јужни преглед*, 1932.

⁴⁸⁾ *Јужни преглед*, 1932.

та“ *Омера и Мериме*.⁴⁹⁾ — Поред тога дао је две расправе чисто методолошког и општег карактера: *Панкалистичка теорија о етнологском развитку сазнања у прелогичком добу*⁵⁰⁾ и *О методи етнопсихологије*.⁵¹⁾ — Затим је дао монографију о једној црти примитивног менталитета нашег народа: *Ђурђевско јагње и кравај у Малешеву као партиципациони реликт примитивног колективног менталитета*.⁵²⁾ — Најзад, објавио је он и једну књигу етнопсихологије раса *Раса и расизам*.⁵³⁾

Тако у најкрупнијим потезима изгледа развој наше етнопсихолошке науке за последње две деценије, развој који је истовремено методолошки и садржински. Сâм садржински развој једва да смо могли овде само назначити и окарактерисати, толико прелази оквир овог осврта.

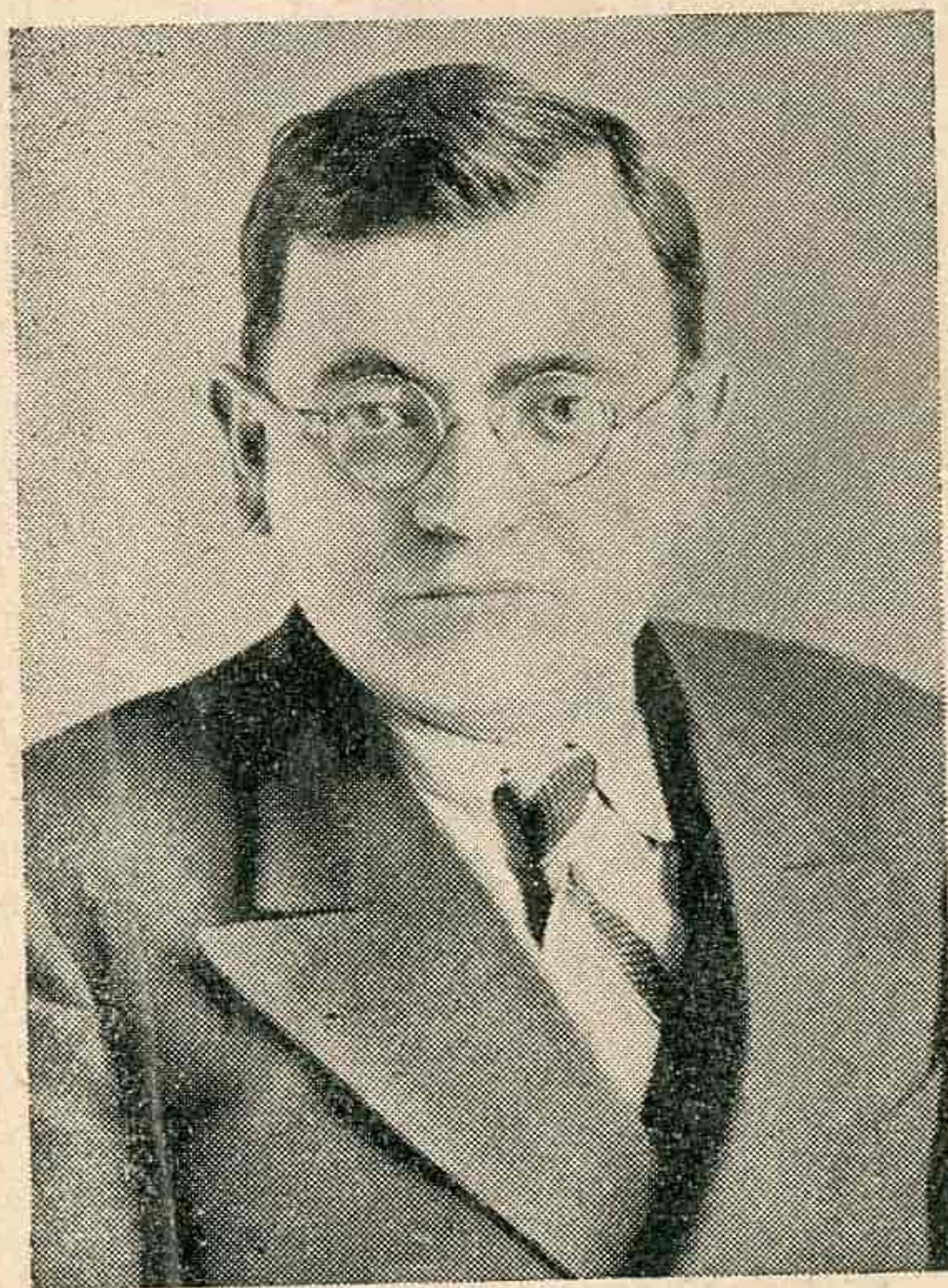
III

Развиџак филозофије у Југославији

(од 1918 до 1938 г.)

Д-р Милан М. Јовановић, Ђуприја

I. — Филозофија у Срба 1918—1938

Историјски се не може утврдити када је почела филозофија у нашем народу. Али, скоро све наше народне песме са прехришћанским обележјем садрже филозофске медитације, те се намеће закључак да су анонимни мудраци, још пре појаве писане филозофије у Европи, ронили у Космос откривајући у њему вечне законе и непроменљиве смерове. Д-р Никола Поповић запажа „да у духу нашега народа постоји јак филозофски интерес. То се нарочито јасно показује како у нашој народној тако и у нашој уметничкој поезији“. Тиме је доцније омогућено појединцима, почев, углавном, од Доситеја Обрадовића, да брзо уђу у европску филозофију и да ту

нађу њима непознато диференцирање и формулисање проблема, чију генезу на западу они нису могли да прате због историјских прилика

⁴⁹⁾ Луча, 1937, књ. I, бр. 4.

⁵⁰⁾ Живот и рад, 1931.

⁵¹⁾ Полемика у Јужном прегледу, 1932 сепаратно отиснута.

⁵²⁾ Вјесник етнографског музеја у Загребу, 1938.

⁵³⁾ Издавачка књижарница „Славија“, Скопље, 1937.

и, с тим у вези, великих националних задаћа. Од тада се наша философија развија у тесној вези са философијом на западу, одакле она прима проблеме, али се у њој све јасније изражава тежња да се они решавају посве самостално у свима њиховим врстама. — Ми ћемо изложити решења ових проблема од ослобођења до данас.

Појам философије. По једној дефиницији д-ра Бранислава Петронијевића, „философија је хладно прозаично размишљање, чији је циљ истина и само истина“. И д-р Драгиша Ђурић сматра да философија утврђује законе који важе за целокупну природу, чији појам пада уједно са појмом сазнатог света. Д-р Никола Поповић, пак разликује философске теорије које су несталне, јер су оне разни одговори на питања, од ових питања, тј. од философских проблема који су трајни. Ови проблеми леже у самој природи људскога духа. С тим се, углавном, слаже д-р Милош Ђурић, по коме је суштина философије питање и тражење, а задаћа да непрестано осветљава. Д-р Борислав Лоренц, сходно своме ирационалистичком ставу, каже да је „философија више веровање него наука“, пошто се целина света, којој она тежи, не може разумом дохватити. Данило Данић јој одриче чак и област веровања, јер она стоји на истом месту где је била и пре две хиљаде година, што долази од њене тежње да испита *ex fundamento* питања која ће свакако остати недокучива за сва времена.

Теорија сазнања. Та разноликост схватања философије изражава се и у теорији сазнања, чији се проблеми обимно решавају. Њих је најсвестраније обрадио д-р Бранислав Петронијевић у своме делу *Основи теорије сазнања*, коју он означаје као фундаменталну философску дисциплину. Он ствара нов правац, емпириорационализам, по коме „постоје искуствене чињенице које имају карактер логички нужних истина“, а реалне су. Тиме указује на ранију заблуду рационализма и емпиризма да у искуству има само случајних истина. Као што се види, емпириорационализам је ново учење, непознато ранијој теорији сазнања, ма да се њени трагови могу наћи код Јума. У вези с тим, д-р Никола Поповић учи да „приоритет непосредно даних осећаја не противречи априоритету аксиматичних истина мишљења и сазнања уопште“. У противном случају, осећаји се не би могли подвести под аксиоме, тј. била би немогућна синтеза осећаја и аксиома у стварању искуства, одн. научног сазнања. Да је непосредно дано релано, тврди и д-р Милош Ђурић, јер по њему, „непосредно евидентно је биће у бићу, постојање у постојању, егзистовање у егзистовању, то је непосредна манифестација самога бића што је имамо на самоме извору душевног живота у онтолошкој суштини“. Како је сазнање могућно пансинергизмом свих сазнавачких органа, то критеријум лежи у људском духу у целој његовој живој целини. Међутим, по д-ру Драгиши Ђурићу, аподиктично сазнање је немогућно, јер оно носи карактер историјске епохе у којој се обавља. Сазнањем се природа уобличава према своме добу и способности мислиоца, пошто постоји паралелан однос између развитка научног сазнања. Д-р Кајица Миланов одриче непосредну даност стварности, пошто о њој можемо знати само преко критеријума о њој. Али, ни само сазнање није непосредно дано због своје управљености предмету сазнања. Стога се у испитивању функције сазнања

мора поћи од продукта сазнања, тј. од предмета сазнања, при чему се увиђа да се интенција сазнања остварује у суду, у коме се конституише предмет сазнања по емпиријски датим садржајима доживљаја“, чиме се постиже објективно важење сазнања. Напротив, *д-р Душан Недељковић* сматра да је сазнање дијалектичког карактера, јер „мисао која мисли, тј. субјект, не може а да себи не противстави оно што је мишљено (предмет), исто тако као што мишљено нужно поставља себи насупрот нешто што га мисли“. Сазнање је у суштини многоструко управљено: нужности, интелигибилном, емоцији и савршености. Прва се управљеност одмерује успехом, друга мањом или већом заблудом, трећа лепим или ружним и четврта хармонијом“. *Д-р Светомир Ристић* полази од претпоставке „да се рационално мишљење своди на релације идентитета“, али „да је дано ван релације идентитета и тиме остаје ирационално“. Међутим, *д-р Јустин Поповић* покушава да ваннаучношћу заснује науку, јер се сазнање не може јавити независно од Христа, ван њега она је онтолошки немогућна. *Владимир Вујић* прагматистички објашњује научне теорије, пошто оне имају вредности само као инструментално схватање истине, при чему оставља нерешен проблем да ли је инструментално схватање истине инструменталног карактера.

Логика. У својој студији *Основи логике* *д-р Бранислав Петронијевић* долази до решења проблема о односу теорије сазнања и логике да теорија сазнања има да утврди или одбаци важност логичких форама. То се, углавном, уопште примило, те ирационалистички правац у нашој философији, одричући вредност логичким појмовима, не расправља о формално-логичким проблемима, због чега формална логика није обимно обрађивана. *Д-р Борислав Стевановић* експериментално је утврдио, поред осталог, „синтетичке и стваралачке моменте суда“. У логичке проблеме залази *М. Т. Селесковић*. По њему се логички појмови и судови разликују само граматички, јер „појмови су граматички нерашчлањени судови“, а судови су „граматички рашчлањени појмови“. Стога, реч и појам симболишу исте симболе (претставе), али нису идентични, јер речју „реч“ симболишу се други симболи, који су у том случају ствари; напротив, појмом се симболишу други симболи који су симболи ствари. Како су претставе симбола психичке чињенице, то он њих назива логичким чињеницама, те је логика наука о логичким чињеницама. Напротив, *д-р Бранислав Петронијевић* увиђа да је појам „замисао онога што је опште у множини појединачних предмета, односно престављених објеката исте врсте“, те је и суд „спој појмова у коме се појам који сачињава предикат придаје или одриче појму или појмовима који сачињавају субјект“. Дакле, судови претпостављају појмове и они морају испунити услове закона мишљења да би били истинити. Према томе, „логика је наука о формама правилног и истинитог мишљења“. Знамо да се по *д-ру Миланову* предмет сазнања конституише у суду, дакле мишљењем се не обухвата стварност. Тиме је омогућено боље разумевање учења *д-ра Милоша Ђурића* да се мишљењем не може сазнати цео живот, оно се чак и не уздиже изнад живота, него је део доживљавања, једна грана на стаблу живота.

Суштина појединачних наука. Проблем логике стоји у тесној вези и са проблемом суштине појединачних наука, који је *д-р Никола Поповић* истакао код Канта. Њега је најобимније обрадио *д-р Бранислав Петронијевић*. Он одваја предмет науке од предмета философије, пошто се оне баве специјалним областима стварности уколико су ове у искуству дане, при чему остављају нерешен проблем да ли те стварности постоје или не постоје по себи. Независно од овога учења, *д-р Драгиша Ђурић* решава исти проблем тврдећи да „природа за нас постоји само у толико као научни и позитивно философски објекат, уколико је израз каузално-генетичког процеса, ван њега припада Религији и Метафизици“. Јер, по њему, закон узрочности је један од најопштијих закона чији различити ступњевци управо показују различите степене развитка природе. Насупрот марбуршкој школи по којој само методе математике и математичких природних наука „доносе право сазнање које је потпуно и без остатка“, *д-р Милош Ђурић* учи да ове науке нису „меродавне у методичком смислу“. По њему, психолошко порекло ове заблуде је у томе, што панлогизам „наше произвођење и конструисање појмова и мисли о реалитетима криво поистоветује са стварањем самих реалитета“. *д-р Кајица Миланов*, који такође овај проблем темељно обрађује, каже да „наука своје поједине ставове заснива и образлажува њиховим извођењем и свођењем на своје најопштије ставове или аксиоме, чији објективитет она претпоставља и верификацијом појединих својих ставова на најсингуларнијим (ставовима) који се односе на емпиријске дате садржаје доживљаја области, на коју се ти ставови односе“. *Д. С. Аранђеловић* разликује методе појединачних наука од методе философије. Прве су такве да научници, ма колико стојали близу философских праваца, „у својим испитивањима не могу да иду за њима“. Пут научног развитка „састоји се из две методе: из опште индуктивне и егзактне индуктивне методе“. Прва „доводи до општих појмова, у којима се налазе извесне одлике законитости“, а друга анализом појединих случајева води „право каузалном сазнању“. Прагматизам у схватању науке такође је заступљен. Уопште узев, проблем појединачних наука свестрано се обрађује.

Естетика. Естетички проблеми се такође обимно решавају, из чега су поникла разна учења о лепом. *д-р Владимир Служић* покушава да, полазећи од психолошке теорије свога учитеља Богдана Поповића и Хиполита Тена, оснује природну науку о лепом. Углавном, на истој линији стоји и *Драгиша С. Лапчевић*, по коме је „лепо једини циљ и битни услов уметности“, при чему одриче метафизички карактер естетичком идеалу сматрајући да је он биолошке природе и, као такав, он је савршен облик живота. Напротив, *д-р Винко Витезица* каже да су „поезија и лепота исконским грехом рефлексије постале људском схватању недокучиве“. Независно од овога учења, *Бранко Лазаревић* поставља проблем: шта је лепо? Он тврди да се досада није дао одговор на ово питање. По њему, лепота „постоји само у односу на човека, и то у односу на човека уметника“. Човек га не налази него га ствара: он ствара лепо. Због тога, у решавању естетичких проблема не сме се једнострано поступити, јер има да их решава психолог, етнолог, биолог, социолог ит.д., а њима мора придоћи метафизичар, јер само спекулативан дух може правце

ући у естетичке проблеме. Д-р М. Борисављевић иде још даље тврдећи да су естетички феномени привид. Првош Сланкаменац посматра уметност са активистичко-ирационалистичког гледишта. По њему, у уметности човек осећа задовољство са своје стваралачке моћи у исти мах, кад је сазнао преко својих интимних доживљаја и један део стваралачког тока живота. Сима Пандуровић се такође бавио проблемом лепог у вези са етичким проблемом. Слично Сланкаменцу, В. Живојиновић сматра „да је уметност сазнања *sui generis*“. — До сада није могла ниједна естетичка теорија да завлада највећим бројем духова.

Етика. Проблем доброг је такође свестрано обрађиван у философији. Он, са осталим проблемима вредности, заузима значајно место и у педагогији. Указаћемо само на то да је по д-ру Николи Поповићу за остварење етичких вредности потребно што веће духовно развиће и потчињавање воље етичким нормама. Д-р Слободан Поповић наглашава васпитни значај етичке културе назначујући да успешно васпитање претпоставља преживљавање не само дубоког психолошког знања него и етичких вредности. У философском обрађивању етичких проблема истичу се Владан Максимовић и д-р Драгиша Ђурић, који сматра, консеквентно своме позитивистичко-натуралистичком учењу, да из делатности човека, који је функционално-генетички део природе, произилази и етика. Стога се она има посматрати као природна појава у њеном функционално-генетичком односу према другим појавама природе, тј. етичке појаве су природне појаве. И по Драгомиру Цветковићу је научно-социолошки морал ради одржања врсте, док религија вишег стила садржи морал чији је циљ јединство човека с Богом. Д-р Душан Недељковић, пак, одбацује могућност дедукције етике из постулата бесмртности, што се из њега могу извести различите етике и што човек не прима одговорност за своја дела, већ се брани неким трансцендентним х. Независно од овога учења, д-р Владан Максимовић сматра да се философијом морала етички принципи могу образложити и оправдати. Али, он то образложење и оправдање налази у философији живота, по којој је живот у својој унутрашњости Бог, а у спољашности космос. Хришћанском етиком бави се и Ж. Маринковић као и д-р Јустин Поповић. По њему, људи знају шта је добро и шта је зло тек од Христа који је оваплоћење апсолутног добра, које он ближе одређује као „све што Христос јесте у својој богочовечанској реалности“. Милош Р. Милошевић сматра да је средњи човек идеал културе, јер се он „представља као општи израз за највише животне вредности, као синоним херојства највећих тешкоћа у животу, у победама и мирењу онога што је најтеже победити и измирити“. Као што се види из овога прегледа, етичка учења су изразила многа схватања практичког живота уздижући га изнад биолошких потреба

Смисао и вредност живота. Али, не налазе сви смисао свога живота у етичком делању. Неки га траже у реализацији лепог или естетичком уживању, други у научном стварању, трећи у религијској контемплацији итд. Тиме се намеће питање о смислу живота. При решавању овога проблема неки су остајали у биолошком животу те су и проблем психолошки схватили, а неки су га превазилазили тражећи решење проблема у сазнању целине света.

Д-р Ксенија Атанасијевић полази од емпиричког факта бола, који она проширује на целину света. Човеков живот је живот бола: фатални га бол неумољиво притиска. Стога је земаљски живот бесмислен. Вечност, бесмртност и бескрајност пружају само утехе али не и ослобођење од болова, који испуњавају целу васиону. Према томе, и сама „апсолутна супстанција мора носити бол, као основни свој квалитет“. Насупрот овом животном песимизму, д-р Милош Ђурић учи да се живот непрестано изграђује на основи структуре нашег живог душевног тоталитета, због чега „у чежњи, у тој лудој, немирној, вечној чежњи, лежи права срећа“. Живот је највећа вредност. Д-р М. Ђурић не негира зло, оно постоји, али постоји ради неког добра; зло омогућује добро, зло је разлог добру. Штавише, зло није по себи зло, оно је добро, јер у томе злу је чар живота, у савлађивању зла је лепота нашега живота. Оптимистички схвата живот и Првош Сланкаменац као и Владан Максимовић, по коме је вредност живота радост, пошто је радост оправдање живота. Међутим, по д-ру Браниславу Петронијевићу, и радости и болови су реалне чињенице наше свести, те се болови, као и радости, не могу негирати. Али сума болова премаша, иако незнатно, суму задовољстава. Стога је д-р Петронијевић своје учење назвао мализмом. Светислав Стефановић се слаже са Петронијевићем да се зло у свету не може оспорити. Али, човек не треба да одмерује болове и да тиме оцењује вредност живота, пошто и болом има да се остварују позитивне емоције и то противљењем злу, што значи ништити га и тиме у исто време правдати егзистенцију доброг.

Као што се види, овакво решавање проблема остаје ограничено на живот како он реално битише. Да би се увидело да ли живот има каквог смисла, мора се довести у везу с целином света, пошто живот, чак и кад би био увек испуњен радошћу, може немати смисла, као и обратно. Нужност решавања проблема вредности живота у вези са целином света истиче Петронијевић. По њему, разум, који се све више развија, увиђа разлоге емоцијама, због чега ће њихова јачина опадати приближујући се индиферентном стању, које ће најзад постати владајуће у космосу. Али, еволуција иде статичком стадијуму света када ће се остварити стање највеће могуће среће. Д-р Петронијевић, дакле, учи трансцендентни оптимизам.

Тиме је означен правац решавања проблема смисла живота, при чему је страна философија претежно утицала. Тако схватајући проблем, д-р Душан Недељковић одриче свету сваки објективни смисао па тиме и животу. Владан Максимовић одбацује могућност решења проблема о трансцендентном смислу живота. По њему, пошто је све из живота, то је смисао живота сам живот, он је *causa sui* и *causa finalis*. Д-р Милош Ђурић, изрично наглашује да наш живот може имати смисла само ако учествује у смислу космоса. По њему, нумен, свет, исто је што и Бог. У томе свету наша „свест није нешто што је бићу радикално супротно; напротив она је нарочити квалитет бића и нарочита функција космичког живота. Иако је она реалитет *sui generis*, она носи онтологични и космичан карактер; својом унутарњом страном континуирано везана за живо свејединство бића, органски ужљебљена у састав космичке хијерархије, она носи теургијан карактер“, чиме се испуњује космичким смислом. Нешто слично

томе учи и д-р Јустин Поповић, који полази од претпоставке споја душе са видљивим светом духовних стварности. Онтологија душе је боголикост, која се састоји у тежњи њеној за бескрајним божјим истинама. Отуда је божанско савршенство главни циљ човековог постојања на земљи. Д-р Никола Поповић сматра да решење проблема смисла живота зависи од одговора на питање: „шта је ум по себи, тј. шта су ти објективни циљеви кад их посматрамо у њихову односу према реалном свету у коме човек живи и у коме се њихово остварење може замислити?“ Другим речима, да ли су ти циљеви објективни део света? До истог проблема целина света ради решења проблема и смисла живота долазимо ако пођемо од душе. Да ли се наша душа ограничава на земаљско бивствовање или га превазилази? Ако нестаје са смрћу тела, онда она нема смисла; ако траје и даље, онда ради чега она постоји? Д-р Поповић усваја гледиште теолошког идеализма, по коме су „објективни циљеви, или идеје о вредности, укотвљене у свести апсолутног духа у смислу свезнајућег, свеблагог и свемоћног творца света: Бога. Признавањем вредности апсолутних циљева ми се покоравимо вољи највишега“. А то значи да се тиме покоравимо вечним законима вечног света, по којима може нешто вечно постати и по којима свет има смисла. Стога, „радом својим на остварењу објективних циљева ми остварујемо царство божје на земљи“, тј. ми теургично стварамо вечност света у његовој вечности уколико тежимо вечности. — Као што се из решења проблема смисла живота види, метафизика се не може заобићи, ма да она није негативна само из тих разлога.

Метафизика. По д-ру Браниславу Петронијевићу, чији је метафизички систем један од оних, у којима се садржи највеће пењање људскога духа и најдубље његово продирање у суштину света, метафизика је наука о ванискуственом свету, који она има да испита а тиме и да „утврди апсолутну егзистенцију како емпиричке тако и трансцендентне стварности“. У вези с тим, д-р Никола Поповић расправља проблем могућности метафизичког сазнања. Наиме, треба показати не само „да субјект може прекорачити непосредно искуство“, него и „да је и сама стварност таква да се може сазнати“, тј. поред субјективних услова могућности метафизике треба одредити и њене објективне услове. Д-р Поповић излаже Петронијевићево решење тога проблема. Сазнање света могућно је ставом супротности којим се „изражава најмања могућна разлика“ у непосредном искуству: бело-црно, бол-задовољство, тј. „свакој логичкој одредби бића мора да одговара једна њој супротна логичка одредба“. Из тога ће нам бити јасно Петронијевићево учење да се непосредно дани и стога иманентни квалитети имају схватити „као једна квалитативна група којој на супрот стоји квалитативна група која није дата у непосредном искуству, и та би се искуствена група имала да схвати као негативан квалитет, којој насупрот стоје трансцендентни елементи као позитиван квалитет“. У овоме се садржи даљи закључак да се свет састоји из ограниченог броја монада, које су спојене апсолутном супстанцијом. Монаде имају иманентне (осећај и осећање) и трансцендентне (свесност и вољу) атрибуте. Оне се сада налазе у динамичком стадијуму који је секундаран и зависи од вољне одлуке свесних душа, док је статички стадијум монада примаран. — Поред

Петронијевићеве метафизике постали су и други метафизички правци међу којима материјалистички акцептира само једну страну света и сматра је суштином његовом. Душан Магић, Коча Поповић и Марко Ристић постављају једну форму дијалектичког материјализма, „који придаје битну вредност психоанализи у објашњавању уметности, живота и реалитета“. У таквом једном свету финалитет се не може претпоставити. Њега одриче и Д-р Драгиша Ђурић, по коме би финалитет, чак и кад би постојао, морао бити изван природе. Међутим по д-ру Душану Недељковићу: „Свака идеја, чим се у њој заустави дијалектички ток постајања, има ту тенденцију да се шири на сва поља наших схватања и разумевања, има тежњу да својом садржином обухвати и осмисли све смисле и сву конкретну стварност, једном речи, да постави свој монизам, или тачније речено, моноидеизам“. Д-р Милош Ђурић објашњава постанак и, у вези с тим, онтологију света. Свет феномена није од искона, он је постао из Нумена, тј. стварање света је непрестана феноменализација Нумена, што значи непрекидно објављивање Бога, те се у феномену јавио живот, у коме се изражава Бог. Отуда, „људски живот је рефлекс Абсоlutног, Нуменалног он је отсјај вечности, почовечавање Бога“. Владан Максимовић такође схвата космос као живот, који он дели на органски и неоргански тј. да „два царства: царство неорганских и царство органских облика живота“. Једна јединствена животна енергија испуњује космос; она је „носилац и стваралац целокупног живота у космосу“. Ова жива енергија је Бог и Бог је она. И по д-ру Светомиру Ристићу континуитет је ознака апсолутне стварности, због чега у њој нема слободе.

Под утицајем учења о финалитету космоса јавила се тежња да се материјализам с њим споји. Изнећемо два покушаја. Д-р Иван Баја мири целисходност са материјалистичким учењем придајући психичке особине биолошким појавама. „Развој живота света је мишљење, мисао на делу; живо биће је њено остваривање“. Ова телеолошка моћ управља еволуцијом живота, те се живот развија у правцу целисходности, у коме влада специјалан детерминизам, својствен животу. Ј. Д. Стојановић, критикујући Бергсона, справом каже: „Ако је живот основна категорија реалности, откуда у њему потреба да се реализира кроз материју? Ако космички процес није носио у себи неки крајњи смер, онда није могао ни почети; а ако је почео, немогуће је да је сам процес себи циљ или да је живот изабрао себи циљ који не може достигнути“. — Већину метафизичких учења можемо синтезирати у заједничком учењу да метафизички свет постоји и он је телеолошког карактера, те и наш живот има смисла без обзира да ли слобода воље постоји или не постоји, у чему се наши философи не слажу.

Философија историје. У тесној вези са проблемом смисла живота и света је проблем смисла историје. Јер, ако свеукупни свет има каквог смисла, онда се он мора изразити и у историји. Али, као и у европској философији, и у нашој је покушано да се горњи проблем реши и независно од онтологије и смисла света. Међутим, са оваквим схватањем проблема стоји у вези питање да ли је историја наука, јер ће само тако искази о њој имати објективно важење. У нашој философији овај проблем је поставио д-р Никола Поповић,

који, при његову решавању, полази од дефиниције науке: „Свако људско истраживање које се односи на једну врсту стварности, а у циљу да се на особен начин, тј. помоћу нарочитих метода, нађе објективна истина о тој стварности, сачињава једну научну дисциплину“. Стога, морамо поставити питање да ли историја „служи истини или неком другом циљу. Са ранијим прагматичким схватањем историје је прекинуто. Она служи истини и стога је наука. Међутим, покушава се да се историји оспори научност што она нема поузданих метода него се служи разумевањем. То се не може оспорити, али се „историјско разумевање не састоји у прибављању оних доживљаја за које историчар сматра да су се обавили у личностима које су учествовале у дотичном и историјском догађају“, већ у одређивању оних циљева за којима су оне ишле. Дакле, с правом закључује д-р Н. Поповић, искази о историји имају објективно важење. И д-р Драгиша Ђурић тврди да у историји нема произвољности, јер у њој нема безузрочности. Ми стварамо историју нужношћу, која се садржи у природним процесима. Д-р Милош Ђурић такође посматра историју у вези с целином света. По њему, „наш поглед на свет, који је, у исти мах, и наша исповест, извире из духа времена, као органски облик што пуца из крила природе кад му дође време“. Али, тај дух израста из природе и он се има према њој „као цвет према корену“. „Кроз дух веје преображена природа, као кроз природу што веје још неразвијен дух“.

Философија религије. По д-ру Николи Поповићу, питање о смислу живота води питању да ли Бог постоји. Али, на ово питање може се одговорити тек пошто се реши проблем „да ли овај свемир у коме живимо претставља једно бивање које има смисла или је то кретање и комешање у свемиру једна бесмислена игра слепих сила безумља“. Следећи овом логичком реду проблема, ми ћемо сад видети како се решавао проблем религије код нас.

Нису ретки биолошки покушаји објашњења религије. Драгољуб Бранковић сматра да је „религију створио први човек као помоћ противу неиспитљиве мрачне будућности своје и целе васионе и као помоћ противу несавладљивих моћи непријатељских сила које вијају над њим и околином“. По д-ру Стојану Аврамовићу, у средини душевних слојева нашега бића „налази се структура, која је дубоко усађена, језгро вредности метафизичке персоне... Од свих структурелних вредности религиозна је најдубље усађена“. Дубље залази у објашњење постанка религије Владан Максимовић, по коме се „из познавања Бога, као из своје клице, развијају нове крепости духовнога живота: вера у Бога, нада у њега и љубав према њему“. „Ово троје ствара један нов облик живота човечјег познат под именом религије“. Близу овога учења стоји Првош Сланкаменац, који наглашује практични значај религије. По њему, „јединство духа и воље са божанским није нада на будућност и циљ религије, него њен почетак, њено рађање“. Али, како је, по њему, живот мерило сваке вредности, то он религији даје прагматистички значај, тј. она треба да буде оријентисана животу а не Богу, јер религија „није више управљена на бога“ него на живот, у њему тражи и налази бога“ и стајањем с њим он „уздиже до највиших степена своје човечанске активности“.

Међутим, све ове експликације религије не обухватају и централни проблем религије, наиме, проблем егзистенције божанства. Тај проблем философија мора решавати и због тога, што је, као што смо горе назначили, питање о односу живота и света као целине према Богу од великог философског значаја. Ми ћемо изнети два решења тога проблема. По *д-ру Николи Поповићу*, норме које регулишу наш цивилизаторски живот, у своме су важењу релативне; норме које важе за наш духовни живот, апсолутне су и о њима свесни дух зна непосредно. Закони духовног живота имају основа у самом духу: свесни дух не може да негира норме истине, морала итд., а да не негира себе. Отуда се сматра да се у тим нормама изражава природа апсолутног духа или Бога. *Д-р Борислав Лоренц* каже да је суштина религије у непосредном односу свести човеке и апсолутне стварности, те се ова на тај начин непосредно доживљује и сазнаје. Стога је религија више него знање, то више је у свести ове непосредности. Као што се види, доказ *д-ра Лоренца* оснива се на појму религије, а *д-ра Н. Поповића* на несумњивости норме духовнога живота.

Философија културе. Религија, као и остале духовне творевине, не би била могућна без културе, чија се природа управо исцрпљује у остваривању објективних вредности истине, доброте, лепоте и религијске светиње. Али се суштина и значај културе не схватају подједнако. По *Првошу Сланкаменцу*, „основне нагоне живота, да одржи себе и своју врсту, разрадио је човек у велики сплет своје културе“. Вредности су само израз живота. „У поступном развоју свом човек је не само задовољавао те нагоне, него је живот и своје задовољство у њему попуњавао и богатио новим вредностима“, да би се у њима човеков дух што више изживео „у стањима и облицима који су само њему својствени“. *Д-р Милош Ђурић* тврди да „живот поставља проблеме; њих ваља решити. А решавање је рад, прерађивање садржаја живота, а то прерађивање долази до израза у Култури, коју сачињавају Религија, Морал, Уметност, Наука и Техничко-економска Култура“. Култура има порекла у апостази духа од целине света, при чему се ствара материјал, на коме се развија стваралачка снага субјектова. Стога, философија, а с њом и култура, значи одгонетовање загонетке, обртање непознатог у познато, хуманизацију анималног човека. *Д-р Никола Поповић* одваја цивилизацију од културе, која је рад на остваривању апсолутних циљева: истине, доброте и лепоте. Реализација тих циљева огледа се у културним добрима: науци, моралу, уметности и религији. Јасно је да и сам душевни живот једног народа има своје различите стране, те се на пр. уметност не може негирати ради науке итд. Основни услов културе јесте слобода схваћена као способност да се човек слободно одлучи за оно што је добро, односно лепо итд. Како је рад на остварењу објективних вредности култура, то је проблем културе проблем објективних циљева. Овај се проблем састоји у томе, што треба да се покаже „шта су објективни циљеви по себи“. Нама је из ранијег излагања учења *д-ра Поповића* јасно да су они, по њему, саставни део објективног света и да као такви премашају биолошки живот. Слично томе тврди и *д-р Слободан Поповић*, по коме стварање кул-

туре претпоставља човека културног, а то значи човека који се уздигао изван себе у несебичном социјалном делању, при чему има да се бори противу зла. Напротив, *д-р Вој. Младеновић* усваја познато учење да „никаква вредност није вредност без признања, а признање је могуће само у заједници“. Различите вредности условљене су различитим облицима живота заједнице. Отуда се од ње вредности не могу одвојити. У таквом схватању вредности лежи порекло доста раширеног гледишта о релативитету вредности и у вези с тим о промени културе, што је продрло и до нас. По *Вл. Вујићу*: „И као појединац, и култура, исто, има да се рађа, живи, а то значи, казује се, и умре“. Међутим, *д-р Милош Ђурић* тачно увиђа да вредности, ма да се у историји јављају, ипак не нестају. Иако у животу њих људи доносе, ипак све оне вредности, које „имају универзално важење, надживљују пролазни живот, улазе у вечност“. Остваривањем вредности, тј. културом, живот прелази своја ограничења и прелива се у вечност, јер су вредности „лествице које вежу земљу с небом, човека с богом“, при чему се човек „отима големе бивању, бори се противу њега, културним вредностима уздиже се изнад њега и, тако, ствара један надвремени поредак“. Он одбацује предвајање културе од реалног бића, у чему се слаже са *д-ром Н. Поповићем*. Јер, по *д-ру М. Ђурићу*, „култура је култура у толико у колико је развитак бића, уколико је теургија, сарадњиство са Богом, у колико је продужење космичког стваралаштва“.

Философија смрти. Али, смрт прекида остваривање вредности. Стога, ако је смисао живота остваривање вредности, онда се смрт не може схватити, пошто она зауставља њихову реализацију, из чега би се, како изгледа, могло лако закључити да смисао живота није у остваривању објективних циљева. Тако живот и смрт схвата *д-р Душан Недељковић*. По њему, „бесмртност је неморална, што произилази из њене хетерономности; она је негативна, пошто је негација смртности, тј. негација свег животног и свег конкретног моралног“. „Као негација овога она је, разуме се, неморална“. Напротив, смрт има пресудни етички значај. Знајући за смрт, човек покушава да је превазиђе „идеалима и вишим вредностима“. А то је омогућено опет смрћу, тј. људи знајући за смрт, упућују се „једни на друге, наслањају се једни на друге“. „А та нужна солидарност је извор свег морала и основа све конкретне етике“. Тј. вредност смрти је у уздизању у пролазности, налажењу среће у самом себи, у солидарности с другим људима и у егзалтираности живота. Ово етичко оправдање смрти имало би значаја у животу само тако ако би се смрт могла метафизички правдати. *Д-р Бранислав Петронијевић* учи да је „душа бесмртна како као трансцендентна душевна супстанција тако и као формално појединачно ја“. *Д-р Никола Поповић*, сходно своме учењу, сматра да радом на остваривању објективних циљева човек „оправдава своје наде на апсолутно блаженство у вечности“. У истом смислу учи и *д-р Николај Велимировић*: несумњива је бесмртност оних који свлаче телесну одећу са себе. Стога, прави јунаци никада не умиру, те човек не слави мртве него живе. И *д-р Милош Ђурић* каже да живот, ма да је у њему смрт, не значи границу вечности, која се ограничава

животом, него вечност изражава живот, она га сама поставља као своје ограничење. Стога, живот припада вечности, тј. „живот и вечност, то су два тела Васељене, два прасуштаства ствари, два голема таласа космичког дешавања који напоредо теку, али се нигде не сједињују“. Ако, пак, посматрамо дуализме у свету: топлоту-хладноћу, светлост-таму итд., видећемо да они не доносе метеж у Свемир, већ условљавају његову хармонију. Тако и живот и смрт: и они стварају хармонију. Ритмика постојања и нестајања је живот. Нестајање је смрт. Стога, „смрт стоји у служби живота“. „Наш индивидуалан живот има своје услове и границе, али смисао његов не зрачи из тих услова и граница, него из оне тежње за развићем, из оне бесконачне тежње за стварањем културних вредности, којима се ослобођавамо из граница коначног и откупљујемо улазницу у вечност“. Дакле, смрт не постоји, постоји само прелажење и мене у бескрајном флуидитету живота. Отуда, по својој појави, „живот наш је пролазан и ограничен, али по ономе што сачињава циљ његов, по превазилажењу живота, он је непрелазан и неограничен. По писцу ових редова, рад на остваривању објективних вредности је овековечавање живота, а смрт је његово спајање с вечношћу. Стога, смрт значи вечну а самим тим и нужну егзистенцију. Престанак живота који није учествовао у вечности остваривањем објективних вредности, је престанак случајне егзистенције, тј. потпуно нестајање, пошто случајно може и не постојати.

Словенска и југословенска култура. Наша се философија све више развија независно од запада. Јер, по речима *д-ра Милоша Бурића*, „под ледом идеалистичко-апстрактног посматрања смрзао се смисао за конкретне особености нација и раса које не могу да уђу у калупе општих, највиших појмова“. Овакво схватање често се оправдава учењем Боже Кнежевића или чак Бергсоновом и Џемсовом философијом. Још је већи утицај руске философије. Пишући о Ничеу и Достојевском, *д-р Николај Велимировић* истиче супротност између егоистичког надчовека запада и словенске дубине душе свечовечности. Уз то, на нашем језику појављује се „Словени у вишој науци“ од *д-ра Бранислава Петронијевића*, а *Милић Мајсторовић* даје преводе Лоскијеве „Логике“ и „Смисао историје“ од Берђајева. Тиме се као и непосредним проучавањем руске мисли ствара схватање о западној култури да је она само разумска, техничка, једнострана и стога апостатска, јер се она отпадила од живота, због чега мора нестати. Али се она не може у свему негирати. Зато по мишљењу *Јована Цвијића*, „треба примати најбоље и најсавршеније утицаје културне Европе и дубоке импулсе Истока дакле и са Истока, чији је дух не ретко оригиналнији и дубљи“, те по *д-ру Милошу Бурићу*, „синтеза истока и запада постаје за Јужне Словене основни проблем њихова сазнања“. Тако постаје смисао о нашој философији која има да служи нашем животу, јер треба да се раскрче путеви националном самосталном духовном животу оствареном у „једној изразитој националној култури“, која ће се строго одвојити од европског начина философирања (*Велибор Јонић*). Али, „кад је реч о могућности југословенске самосталне културе, онда... је питање чисто духовне али интегрално јужнословенске могућности за новим изражајем. Не о примању или одбацивању „технике

Запада“, не о супротности „западњачког у нама,... него о могућности нашег духовног стила нове културе“, од чега зависи могућност јужнословенства као духовне чињенице. То се најбоље изразило у нашој народној поезији, која негира код нас деобу на исток и запад, јер се она шири „од Алпа до Солуна и од мора до мора“ (Вл. Вујић). Доиста, та независност од запада све се више изражава у нашем философском стварању, и то не само у њему. Изнећемо само неколике чињенице. Д-р Благоје Марковић указује на појаву да се код нас „све више одушевљених ученика Петронијевићевих... окрећу не само Западу, како се то раније искључиво чинило, па у многим наукама код нас и данас чини, већ се обзиру и на радове својих учитеља и претходника“. Д-р Слободан Поповић истиче нужну везу која треба да постоји „између науке о васпитању и наше националне југословенске културе“. Д-р Вој. Младеновић пише „Педагогику“ само за нас Југословене. Миљенко Видовић, пак, ствара национално-етички покрет који открива морал специфичан југословенској раси да би се на њему створила национална култура која би се спасла од дубоке кризе запада. — У вези с тим, све се више управља поглед нашој народној поезији.

Философија у нашој народној поезији. Непредрасудно проучавање наше народне поезије, како се оно развија од 1918 године, открива нам у њој једно потпуно схватање целине света. Без обзира да ли се сви слажу у тумачењу појединих места у нашој народној поезији, несумњиво је да постоји јединство у томе да она садржи философију света и живота у њему. Стога, њеним проучавањем нама се открива један нов свет вечних тајни о космосу и човеку, о његовим тежњама и смислу његова постојања. Али, да би се продрло у ове тајне, мора се подићи завеса њихове спољашности и сагледати у смисао изражен у реалним сликама, које су симболи натчулног и вечног. У нашој се народној поезији изражава тежња да се споји пролазно и вечно, видљиво и невидљиво, људско и божанско у надземаљску, метафизичку везу, која би живела у оба света спајајући их, а која се оваплоћује и сингуларише у појединим њеним личностима и делима. То је јасно изражено у Лазареву привољевању „царству небескоме“, ма да не само ту. Косовски мит, по речима д-ра Милоша Ђурића, је љубав према вечној вредности“. Стога, „тајна Косова није ништа друго до израз дубоке носталгије за божанским животом, она је сан Упанишада расцветан у српским планинама, распеван у ирадијацијама српске историје“. То, у основи, важи и за нашу уметничку поезију. Јер целом нашем уметном и народном поезијом са свом њеном богатом разноликошћу веје једна иста божанска мисао“ (Д-р Станислав Жупић) или, како је то Д-р Никола Поповић ближе рекао, философска мисао.

Јован Скерлић је неопростиво погрешно замерајући што „тај романтичарски култ народне поезије, то тражење и налажење свега у народној поезији још ни данас није изумрло“. С правом тврди д-р Свет. Ристић да „ће тражење у народном песништву тек наступити у нас“. То тражење, али не само тражење него и стварно налажење, не може нестати. Оно, уопште узев, дубоко продире у суштину и смисао наше народне поезије. О њој је за ово двадесет година дано доста студија. Ипак, она још није проучена у свој

њеној обимности. Али, већ се у њој купе „поједине врсте корала“, које ће се збити „у гребене великих система који би се пењали на висине историјске егзистенције“ (Д-р Милош Ђурић).

Завршна реч. Поратна философија је бујни, снажни, расцветали наставак предратне философије наше, јер обухвата све већи број културних области испитујући их, углавном, самостално. И поред свеколиких отступања, ипак у њој преовлађује надбиолошко схватање објективних вредности, чиме се обезбеђује њена научност. Уз то, ма да су истине једне, дохватање и схватање њихово добива све више словенско и напосе јужнословенско обележје, јер на тај начин наша философија може пружити свој највећи дар свеопштој култури човечанства.¹⁾

Здравко Јагодић, Београд

II — Религиозна философија код Срба

од 1918 — 1938 године

Наша религиозна философија махом је у фрагментима, чланцима, — мање у студијама, — у повезаној целини, у системи још није дата. Часопис је главни орган српске религиозне мисли. „Весник српске цркве“, „Богословље“, „Хришћански живот“, „Народна одбрана“, „Претеча“, „Упознај себе“, „Светосавље“, „Пут“, „Хришћанско дело“ „Хришћанска мисао“ успевају да око себе окупе велики број сарадника. Кроз часописе развијају своју мисао и они писци који су дали и посебна дела, тако да се у историји тих часописа налази и бар *in parte* српска религиозна философија.

Нема ни једног нашег човека који је религиозно засновао своје схватање а да није покушао да продре у духовне дубине нашег народа, да открије духовни лик своје земље. Смисао и оправдање историје наших ослободилачких напора наши мислиоци откривају у религији, православљу. Проблем нашег односа према истоку и према западу; проблем државног друштвеног уређења постају главне теме наше религиозне философије. Та су питања изазвала такве мисли и опсервације да се оне могу, добрим делом, уврстити у светске ствари те врсте.

Начелник наше религиозне философије д-р Николај Велимировић даје у делу: „Речи о свечовеку“ једну надахнуту концепцију јединства свих ствари. „Свечовек“ прозире појавне разлике и препознаје у свему што га опкољава браћу. Д-р Н. Велимировић се не задржава дуго на космозму у коме је појединачно оправдано општим, него прелази на историзам у коме појединачно, појавно, стиче највишу конкретну снагу, нарочито у факту светиње. Српска историја

¹⁾ Примедба. Због ограничености простора није се могла наводити употребљена литература. Назначићемо да смо се послужили: а) оригиналним делима, б) Dušan Nedeljković, *Aperçu de la Philosophie contemporaine en Yougoslavie* и в) Xenia Atanassiévitch, *Die philosophische Strömungen der Gegenwart in Jugoslawien* (Der Russische Gedanke, 1930).

је света; њен творац и символ — Сава такође је свет. Српски владари и хероји су светитељи. „Царев завет“ тј. Лазарево привољевање царству духа је у ствари српски завет којим су се Срби у најсудбоноснијем часу посветили Богу.

Док је у делу „Религија Његошева“, д-р Н. Велимировић приказао религиозну драму првенствено као приватну ствар великог духа, — у делу „Символи и сигнали“ он учи да је религија општа народна ствар.

У огледима о Св. Сави д-р Н. Велимировић вели да је српски народ, као и Св. Сава, савршена синтеза најбољих елемената Истока, — тј. има дубину, осећање вечности, и Запада тј. има смисао за акцију. Наш народ не би смео да искључивим везама било са Истоком било са Западом разори ову светосавску меру и синтезу.

Д-р Н. Велимировић је наш најбољи црквени беседник; његове су беседе пуне оригиналног религиозног духа. Његово религиозно-философско стваралаштво обухвата око двадесет свезака.

Д-р Бсрислав Лоренц третира опште проблеме религије углавном са психолошког становишта. Човек је религиозан по својој природи. Религија је психолошки гледана највиши, најкомплицованији процес у људском духу. Она је јединство највиших духовних функција. У студији „Психологија религије“ одређује психолошку садржину религије као тежњу ка апсолутном. У делу „Мисао и акција“, додирује проблем душе, бесмртности и Бога на један позитиван хришћански начин и сматра да је такво решење духовно везано за природу акције.

У мањим расправама: „Религија у светлости савремене науке“ и „Духовна криза нашег доба“ д-р Б. Лоренц се занима положајем религије у данашњем животу. Он налази да је савремена наука не само у складу са религијом него је донекле и потврђује. Духовна криза проистиче из равнодушности према религији.

Д-р Радивоје Јосић у делу „Хришћанство и песимизам“ критикује Шопенхауера и Хартмана, тумачећи хришћанство као религију која не само да негира свет него га прима и усавршава шта више. Проблем односа између „природног“ и „натприродног“ расправља д-р Јосић у делу „Религија ума и религија откровења“. Откровење је нужно јер ум има своје границе које не могу да задрже моћну тежњу духа према ономе што је безгранично.

Д-р Р. Јосић у два дела: „Месијанска идеја код старих културних народа пре Христа“ и „Борба за и против јеванђелског Исуса Христа“, доказује божански карактер и историчност личности Христове, разложито обарајући ирелигиозне погледе на те проблеме.

Д-р Јордан Илић религиозно заснива педагогику. Његов рад „Беседа на гори у настави и васпитању“ и нарочито недавно објављено дело „Ка новој основи религиозне наставе“ указују на значај религије у настави и васпитању и дају религијску грађу у оном смислу који одговара захтевима школе и васпитања. Како у поменим радовима, тако и у многим расправама објављеним кроз разне часописе, д-р Илић обухвата у исти мах оба религиозна васпитна проблема тј. *раскрива достојанство веронауке, брани се и решава практични проблем тј. начин извођења.*

Као изразит у духу једног низа расправа д-р Илића наводимо рад „Рад Св. Саве на народном просвећивању“ у коме се религиозна настава и васпитање одређује конкретно као *народно православно педагошко настојање*.

Д-р Јустин Поповић у студији „Религија и философија Достојевског“ третира проблем зла. Достојевски је дао једну демонологију, и његово дело је нужно за право и православно поимање света. Између човека-бога и Богочовека се развија мучна драма земаљских судбина. Кроз своје мање радове д-р Поповић гледа на земљу као на „острво“ или „воденицу смрти“. Земља је у процесу греха. Огреховљење живота нарочито је уочљиво на Западу који се одвојио од својих духовних основа.

У новије време д-р Поповић се посветио догматским студијама најширег обима. Његова „Догматика“, од које су објављени први и други део, одликује се живим стилем, лепим избором места из светих отаца и црквене поезије, док јој се структурална особина огледа у великом интересу за христолошке проблеме.

Д-р Атанасије Поповић у делу „Религија и морал“ критикује учења о аутономији морала стојећи на становишту хришћанском, по коме је морал хетерономан, тј. безусловно везан са светом који открива религија. У својим чланцима оспорава тезе философског морала и указује на хришћански као најузвишенији.

Својим новим делом „О природном моралном закону“ који се још штампа док смо у послу око овог прегледа, д-р Поповић одређује границе и суштину природног морала, тако да би ова два дела сачињавала целину.

Д-р Владан Максимовић даје систем моралне философије „Венац живота“ који је добрим делом захватио у проблеме религиозне философије. Прави и непосредни пут Богопознања је акт *мистичне екстазе*. Тада је човек у непосредном односу са Богом. Мистика екстазе је први и главни извор религије. Према на тај начин виђеном Богу, човек може да заузме став тј. може да га се одрекне или да га прими. То је највиша слобода. Исто тако је човек слободан и према свету тј. може да га прими или одбаци. Примањем Бога и света остварује се прави, религиозно-морални живот у чијој је суштини „Богосиновље расположење“. Изван тога је зло.

Д-р Милош Ђурић у чланцима и огледима који су растурени по нашим часописима открива смисао народних митологема. Заступа једну панхуманистичку етику, којој налази пак основе у нашој народној култури. Он даје једну религиозно-паганску интерпретацију стихијског живота космоса и долази до пантеизма своје врсте. У својим историософским погледима претставља се као славенофил.

Међутим тај начин мишљења он врло рано напушта и прелази са „проблема философије историје“ на проблеме „Историје философије“.

Д-р Ксенија Атанасијевић кроз своје многе радове штампане посебно или у часописима и кроз предавања којима је, што треба подвући, учинила највише за популаризацију философске и донекле религиозне мисли — додирује религиозно философске проблеме. Она са изузетним разумевањем третира учења о мистеријама нарочито хришћанским, и с друге стране са особитим интересом изгра-

ђује етичко учење. Без поенте на том, „обасјање“, о коме д-р Атанасијевић уме много да каже, може се разумети као синтеза свих њених „фрагмената“ и садржи у својој суштини јединство највишег сазнања и најчвршћег моралног става.

Д-р Душан Стојановић објавио студију „Философија Анрија Бергсона“ у којој зналачки излаже и критикује схватања поменутог философа. Својим делом „О проблемима руске религиозне философије“ као и својим многобројним огледима по часописима, д-р Стојановић се претставља као велики зналац руске философије и књижевности и обдарен дубоким разумевањем религиозне и етичке проблематике.

Владимир Вујић у духу прогматизма пише са Првошем Сланкаменцем једну збирку огледа под именом „Нови хуманизам“, а посебно збирку огледа „Спутана и ослобођена мисао“. Вујић критикује схематични и формалистички начин мишљења, налазећи да мисао мора да проистиче из живота и да је увек у позитивним додиром с њим. Такву мисаону снагу он види у нашој култури, коју сматра „Видовданском“ тј. обраћеном на подизање духа и која је по њему, противна фаустовској, западној култури која тежи савлађивању природе. У последње време се кроз чланке све више приближава догматској концепцији православног хришћанства.

Синиша Кордић творац једне метафизичке поезије светског ранга, збирком мисли „Афоризми“, студијом „Један поглед на развој српске књижевности“ и уопште двадесетогодишњом сарадњом у религиозно философским часописима развија једну *несистематизовану* философију слободног духа. У човеку се двоји један основни првобитни процес: с једне стране жедан бића, човек се напреже да се у дубинама ојача, метафизички утврди а с друге стране да докучи смисао света што га опкољава, смисао својих напора. У највишем акту човек запажа како „заостаје за покретом једним“ тј. за Божјом свемоћи.

Култура није ништа друго него раскривање дубина човекова духа и зато сва остварења у томе смислу претстављају вредност. Запад није у бићу ни труо, ни лажан: свет западне класичне уметности и философије стоји изнад осуде. Тако исто и наша култура садржи оригиналне проблеме чистог духа и то и јест у ствари наша епска снага.

Момчило Настасијевић се инспирише оригиналним доживљајем најбољих византских и старосрпских традиција и тако ствара једну поезију која и по садржини и по форми стоји, и то без *précedent*-а међу најуспешнијим изразима наше народне културе. Настасијевић је и *нарсдњак* своје врсте и сматра да је спонтанент и организатор ознака праве културе, коју само народ може да створи. *Механичка* цивилизација је окренута против исконских снага народне душе. На селу је више душе него у граду, у природи је још најсложенији и најдубљији живот. Тамо су силе и тајне, тамо је место за највиши доживљај. У суштини највишег доживљаја је визија *нечисте силе* и *коби* и с тим фактом религија као борбена снага, и то једина те врсте тј. антидемонске, добија изузетан значај.

Димитрије Најдановић је оснивач наша три најбоља религиозно-философска часописа „Светосавље“, „Пута“ и „Хришћанске

мисли“. Он успева да око себе окупи већи број млађих људи и да их заинтересује за савремене религиозно-философске проблеме. У тај „кружок“ спадају: д-р Ђоко Слијепчевић, Бранко Рапајић, Здравко Јагодић, Милутин Деврња и Јован Братић.

Та чисто црквено-богословска група поима и третира религиозне проблеме на нов начин. Пре свега, то је последица овог ступња наше историје у коме религија наилази на сложене препреке и осећа нове потребе, а затим то долази и отуда што је иза рата основан први српски *Теолошки факултет* много допринео развоју богословске свести; — и ту се не би смео да не помене религиозно-философски рад д-р Николаја Велимировића, који је, ако не другојаче, овде деловао као потстрек. У овој средини се нарочито изучава руска религиозна мисао те је и тај факт један од разлога да се религиозни проблеми пре свега прошире, ослободе старог затвореног круга. Проблеми који се у тој средини постављају односе се: на религиозне компоненте уметности; на смисао наше историје; на положај и задатак наше цркве у друштвеном животу; на однос према западној форми хришћанства и западној култури итд.

Најдановић је у току двадесетогодишње сарадње кроз наше религиозно-философске часописе у горњем смислу развио богате идејне садржаје.

Димитрије Митриновић за време кратког боравка у земљи и даље развија своје предратне концепције о „свечовеку“ и симболици „Видовдана“.

Павле Јевтић пише низ даровитих огледа у духу христианизираног индуизма.

Велибор Јонић у својим чланцима, нарочито у оним из „Народне одбране“ заступа хришћански активизам и оптимизам.

Д-р *Димитрије Ђуровић* даје неколико огледа, у којима изводи суптилне анализе проблема руске и српске књижевности и то у религиозном, хришћанском смислу. Нарочиту пажњу посвећује етичком моменту.

Никола Крстић под једном даљом инспирацијом антропософије оригинално тумачи наш народни еп као и савремену књижевност, — откривајући њихову духовно-религиозну позадину.

Тим истим суптилним улажењем у суштину уметничких дела одликује се и д-р *Милош Радојчић* који се у неким огледима у часописима нарочито „Упознај себе“ и „Хришћанска мисао“ уздиже до спонтаног осећања прајединства света.

Aleksandar Mužinić, Zagreb

III — Filozofija u Hrvata od 1918—1938 godine

Interes za filozofijske probleme kod širih krugova hrvatskih intelektualaca veoma se povećao poslije svjetskog rata i još je uvijek u neprekidnom porastu. Filozofijskim umovanjem kao i javnim iznošenjem takvog umovanja putem štampe počeli su se baviti od 1918 dalje u mnogo većoj mjeri nego prije rata i one osobe, koje nisu primile na univerzitetima stručno filozofijsko obrazovanje. Jedan od mnogih povoda tome bit će i to, da su mnogi upoznavši ratne grozote i uvidjevši ogromne nepravde života napustili i zabacili onakova vierska gledišta na život i svijet, kakova su naučavale razne crkve. Ostajući tako bez onog

oslonca u životnom djelovanju, koji je svakom misaonom i svijesnom biću potreban, to su svi ti »bezvjerci« u koliko se nisu žacali da ostanu kao neke životinje bacane svojim nestalnim hirovima i nagonima i da žive tako bez cilja iz dana u dan — svi ti nezadovoljnici besciljnog života morali su da traže sebi novi oslonac, morali su da potraže svoju duševnu sigurnost i duhovni mir time da se usidre u nekom drugom novom nazoru na život i svijet. Zato u takvom vremenu i širi krugovi čitaju i proučavaju filozofijske spise te i sami umuju; a neki, koji svojim umovanjem dopru do novih pogleda i spoznanja, smatrajući ih vrijednim i spodobnim da one spasu i ostale nezadovoljnike »bezvjerce« iz duhovne neizvjesnosti — ti otkroviitelji novih spoznaja objavljuju onda svoju nauku ostalima. Pišu se zato članci, izdavaju časopisi, štampaju djela.

Tako upada u oči razmjerno mnogo povećana produkcija filozofijskih radova u godinama 1923—1927, tj. 4 do 5 godina poslije završetka svjetskog rata, kroz kojih 5 godina su mislioci imali vremena da izgrade svoja nova shvaćanja; a poslije novog impulza, koji je donijela svjetska ekonomska kriza počevši u godini 1929—1930 javlja se opet povećana produkcija filozofijskih djela od 1934 godine pa sve do sada; a prema najavljenim radovima izgleda da će kulminacija biti postignuta tek 1939-te godine.

U spomenutom prvom periodu filozofijskog zamaha u Hrvatskoj bile su pokrenute i dvije revije za filozofiju. Prva revija pod naslovom »Univerzum — revija za filozofiju, prirodne i socijalne znanosti« pokrenuta je 1922 godine i izašlo je do 1924 svega desetak brojeva. Druga revija pod naslovom »Revija za filozofiju i psihologiju« (glavni urednik prof. Dr. A. Bazala) pokrenuta je 1927 godine, a izašao je samo prvi dvobroj. No i u ostalim revijama pa i u tjednicima i novinama (napose u Obzoru) objelodanjene su razne filozof-

ske rasprave nažalost više manje neznanstvenog karaktera. Tako su napose u časopisima Jugoslavenska Njiva, Književna republika, Kritika, Savremenik, Nova Evropa, Književnik, Polemika, Kultura, Priroda, Ars, Život, Hrvatska Smotra, Hrvatska revija, Nastavni vijesnik, itd. objelodanjene mnoge rasprave i eseji s filozofijskog područja; dok su filozofijske rasprave više znanstvenog karaktera objelodanjivane ili zasebno ili u edicijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a u posljednje 4 godine i u pedagoškom časopisu »Napredak«.

Neznanstvena (nekritična) filozofija

Kako šira publika samo iz nužde prilazi k filozofiji tražeći novi pogled na život i svijet, to se najveći dio te publike ne produbljuje do pravog filozofijskog umovanja, već se zadovoljava obično s prvim novim filozofskim »sistemom«, koji je baš tada u modi. A u modi su obično samo oni »sistemi«, koji i nisu sistemi, već koji su samo zanimljive i jednostrane teorije a često s mnogo logičkih i činjeničnih nedostataka. Jer za širu publiku je važno to, da je teorija zanimljiva, nova i — lako shvatljiva! A kako je n. pr. svaka idealistička filozofija teško shvatljiva, to nažalost idealistički filozofijski sistemi — izgleda — nikad neće ući u modu! Zato je i u Hrvatskoj poslije 1918 godine ušlo ponajprije u modu prirodonoaučno gledanje na život i svijet i to u običnom mehanističko-materijalističkom smislu; Häckelizam je naročito cvao tih godina. Malo kasnije ušao je u modu »relativizam« i to većinom na osnovu krivog interpretiranja Einsteinovih radova o matematsko-fizikalnoj teoriji relativiteta, po kojoj da je navodno »posve svejedno, da li ide mačka oko kaše ili kaša oko mačke«. Neki su pak ozbiljniji mislioci relativizam shvatili samo kao dinamizam, tj. kao nestalnost spoznaje (n. pr. Milan Marjanović, teosof, u svom eseju »Četiri evanđelja religije relativnosti«), a tek ostali kao agnosticizam, tj. kao nesigurnost spoznaje. No ova relativistička moda imala je i dobrih rezultata: u svojim (još predratnim!) matematskim raspravama, napose u značajnoj knjizi »Darstellung der Relativitätstheorie...« (1924 god.) prikazao je prof. Dr. V. Varićak suvislost Lobačevskijeve geometrije s teorijom relativiteta, na osnovu čega da se može spekulativnim putem zaključiti da je kozmološki prostor neeuclidiske strukture; no kako se opet javila oštra kritika Einsteinovih radova (Dr. Stjepan Mohorovičić: O Einsteinovoj teoriji relativnosti i o njezinu matematskom, fizikalnom i filozofijskom karakteru, 1923 — i druge vrijedne rasprave istog autora, a kasnije i Mladen Hegedušić), a s druge strane kako je prof. Dr. V. Vrkljan u svojim naučnim prikazima uzimao iste radove u zaštitu od nekih neopravdanih napada — to su ove raspre znatno uticale na izoštrenje pojmova kao i dubljeg interesa za prirodonoaučne probleme.

S povećanim interesom za prirodonoaučne probleme sve više je u modu ulazio pozitivistički pravac gledanja u filozofijskom umovanju hrvatskih mislilaca i naučnih radnika. No dok je s pravim pozitivističkim duhom bio prožet samo izvjesni uži krug mislilaca (Dr. S. Matičević, Dr. S. Hondl »Pogledi suvremene fizike« 1929, Dr. R. Bujas i dr.), dotle je veoma veliku raširenost dobila moda Freudizma. Freudizam je bio oko 1931 u Hrvatskoj u svojoj kulminaciji, pa je bio čak osnovan i klub psihoanalitičara u Zagrebu. No zamalo

je freudovštinu u izvjesnoj mjeri potisnuo Adlerizam, koji je poradi svoje izrazitije socijalne note bio mnogima prihvatljiviji. Iz tog razdoblja datira zanimiva rasprava od Augusta Cesareca „Psihoanaliza i individualna psihologija” kao i neke rasprave Zvonka Richtmanna te G. Richtera.

Kao posljednja takova filozofska (točnije polufilozofijska) moda u širim krugovima intelektualaca i poluintelektualaca proširio se dijalektički materijalizam, koji je u Hrvatskoj imao svoju kulminaciju između 1932 do 1935 godine. Među predstavnicima tog smjera umovanja valja istaći osim spomenutog Aug. Cesareca (»Do Quijote iz Salamance, Miguel de Unamuno« 1932) i Zv. Richtmanna još i Dr. Božidara Adžiju (»Od Platona do Marxa — razvoj sociološke ideje« i drugo), Dr. Mirka Kus-Nikolajeva (Problemi biološke sociologije, 1924 — U međuvremenu, 1937 — itd.), Veljka Ribara (Principi materijalističke dijalektike — 1922), Ing. Ivana Brichtu i Dr. Ing. Rikarda Podhorskog (Nauka, život i tehnika, 1933) i Dr. Ml. Ivekovića. Kritički se osvrću na dijalektički materijalizam Dr. Bubanović (Priroda i dijalektika), F. Niedzielski, A. Mužinić i napose Dr. A. Makanec (Marxiistička filozofija prirode, 1938).

U najnovije vrijeme se zamjećuje »moda« ruralizma, koji je gotovo posve autohtoni kulturno-filozofski smjer naziranja pokrenut po Dr. Anti i Stjepanu Radiću a pod uplivom naziranja L. Tolstoja i Mahatme Gandhija (A. H. Žarković, Šarinić Ivo, Predavec, itd.).

Ovdje je potrebno istaći još neke zasebne mislioce i kulturne radnike. Tako se Dušan Grubić u razdoblju od 1919—1923 bavio ponajviše kozmološkim pitanjima („Princip kauzaliteta kao vrhovni prirodni zakon”, itd.). Boris Vrtar i Zlatko Milković (Život i tvar, 1937) te Dr. Zora Voneš (Empfindende Materie) bave se također filozofijom prirode. Stanislav Tomić s djelom „Apsolutizam kao religija života” (1919) gdje povezuje prirodonaučne rezultate s mistikom, postao je neke vrste osnivač sekte, koja se nije održala. Dr. Dajčeva-Župić Klara i Dr. N. Župić izdali su razne rasprave s teosofskog područja, a Dr. Drago Čepulić nekoliko eseja filozofsko-historijskog karaktera. Dr. Ivo Pilar je opsežnim djelom Borba za vrijednost svoga „ja” (1920), koje zadire u sva životna područja, pokušao dati podstrek za razvijanje individualizma, koji da je u slavenskim krajevima zakržljao: da bi „lijenost i nesposobnost ljudi u zadrugama” odstranio i poboljšao „kakvoću našeg ljudskog materijala”, zato — kaže Dr. I. Pilar — „iznosim ovaj skromni pokus filozofije slavenskog individualizma kao teoretski pokus sređenja, harmoniziranja i ojačanja napose hrvatskog a slavenskog čovjeka uopće.” Pod individualizmom smatra on u skladu s Masarykom „nastojanje oko što potpunijeg razvitka i usavršenja pojedinačke ličnosti unutar ljudskog društva” Inače je Dr. I. Pilar izdao i vrijednu raspravu o bogomilstvu (1927) i razne rasprave o sociološkim pitanjima.

Znanstvena (kritična) filozofija

Kako filozofsku zrelost Hrvata pokazuju jedino predstavnici znanstvene filozofije (tj. takvog filozofiranja, koje se kritički osvrće na ostale filozofijske smjerove ili barem vodi računa o ostalim smjerovima, koje je dakle bazirano na stručnom poznavanju filozofijske problematike napose spoznajno-teoretskih problema pokrenutih po

Kantu) — i kako tek ti predstavnici svojim radovima dokazuju, da se filozofska misao u Hrvatskoj može staviti sve više kao ravnopravna uz bok evropskoj filozofiji uopće, to će se u ovom prikazu posvetiti posebna pažnja tek takvim misliocima. Ti filozofijski mislioci unutar 1918 do 1938 godine razvijali i izražavali su se gotovo svaki na svoj osebujan način, tako da još nema u Hrvata izrazite neke filozofske škole. No ipak se po unutarnjoj implicitnoj vezi (sličnosti) svojih naziranja mogu ti predstavnici grupirati u 3 odvojene skupine.

Prvoj najmnogobrojnijoj skupini su zajedničke karakteristike ove: spoznaja, napose filozofijska spoznaja nije posve pouzdana, ona je više ili manje nesigurna a spoznajna funkcija nije ni završna, ljudsko spoznavanje ne dopire do apsolutne istine, dakle nema ni karakter općenosti. Naime spoznaja je sama (a ne samo psihička funkcija spoznavanja) po jednima ovisna od voljno zauzetog stava ili perspektive (Dr. A. Bazala, Dr. K. Krstić, Dr. M. Petras, itd.) po drugima je ovisna od psihološkog karaktera ili tipa pojedinog mislioca (Dr. V. Dvorniković), po trećima ovisna od biološke strukture ili dispozicije individua (Dr. R. Bujas, Z. Vernić), po četvrtima je ovisna od dosadanjeg sakupljenog znanja i nesavršenih metoda opažanja (Dr. S. Matičević, i Dr. R. Bujas, itd.). Zato mislioci ove skupine nisu odlučni u svojim tvrdnjama i stavovima, nisu dogmatski, već — bilo explicite, bilo implicite — dopuštaju i mogućnost drugačijih sudova ili mogućnost izmjene svojih sudova. Takvo spoznajno-teoretsko gledište ove skupine može se ukratko označiti kao filozofska politika „otvorenih vrata”.

Drugoj malobrojnoj skupini — koja inače čini neke vrste most između prve i treće skupine — zajedničke su karakteristike ove: spoznaja je sigurna i pouzdana, spoznajna funkcija je završiva i ljudsko spoznavanje, premda u njem iracionalni momenti igraju važnu ulogu, dopire do apsolutne istine; zato su mislioci ove skupine prilično odlučni u svojim tvrdnjama i stavovima, oni su u neku ruku dogmatski i premda nisu jednostrani racionalisti ipak su spekulativisti, tj. deduktivna metoda je u njihovim radovima veoma izražena. Uz najizrazitijeg predstavnika ove skupine Dr. Pavla Vuk-Pavlovića mogu se ovamo ubrojiti i Dr. Vl. Filipović, Dr. Marija Brida, Dr. M. Tkalčić i A. Mužinić. Spoznajno-teoretsko gledište ove skupine može se ukratko slikovito označiti kao filozofska politika „jake ruke” ali i pune odgovornosti.

Treće skupina — premda imade u spoznajno teoretskom pogledu neke jednake crte s drugom skupinom, n. pr. pouzdanost spoznaje, mogućnost zahvata apsolutne istine a dogmatski stav je napose snažno izražen — to se ipak odvaja kao posebna filozofijska škola zbog svog tradicionalnog dualističkog metafizičkog stava (duša i tvar), kao i zbog definicije istine kao „podudaranje mišljenja sa stvarnošću” (adaequatio rei et intellectus) te zbog izrazitog intelektualističkog empirizma (što ne mora biti u sukobu s dogmatičnošću!). Ova neoskolastička ili tomistička filozofijska skupina može se ukratko okarakterizirati kao filozofska politika tradicionalnog ekvibriranja ili kompromisa. (Dr. S. Zimmermann, Dr. Keilbach, H. Bošković, Ante Alfirević, Dr. Šanc, itd.).

Glavni predstavnik prve skupine mislilaca je Dr. Albert Bazala, profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu i predsjednik Jugosl.

akademije znanosti i umjetnosti. U njegovom stvaralačkom radu poslije 1918. godine potrebno je između mnogih manjih rasprava i prigodnih predavanja (n. pr. Značenje umjetnosti u životu naroda, 1935 — O slobodi nauke i umjetnosti, 1934, itd.) napose istaći važno djelo „Metalogički korijen filozofije” (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 229, god. 1924). U tom djelu, premda nije po opsegu veliko, riješavaju se gotovo svi značajniji filozofijski problemi i to ne samo spoznajno-teoretski već i metafizički, logički i etički. Na taj način podao je A. Bazala u tom djelu obris čitavog samostalnog svog filozofskog sistema i pokazao mogućnost sprovedbe svog aktivističkog gledanja na svijet i život.

A. Bazala zabacuje termin „iracionalno” kao „nezgodan izraz, jer se pomišlja na antilogično”, no kako odnos iracionalnog prema racionalnom u genezi spoznaje nije neprijateljski ili međusobom suprotan, to je „metalogičan” prikladniji izraz. Metalogičnost sastoji se u funkcijama „koje surađuju u spoznavanju, ali stoje izvan logičke sfere”.

Kako je prema Dr. Krstiću „historijsko mjesto Bazale u našoj kulturnoj povijesti” u tome, „da je on onaj, koji je preveo hrvatsku filozofiju iz stanja tradicionalne racionalističke ukočenosti i dogmatizma u atmosferu misaone slobode i životnosti” i kako je upravo u spomenutom „Metalogičkom korijenu filozofije” podao rezultate svih svojih misaonih nastojanja napose o pitanju odnosa racionalnog prema iracionalnom — to će biti ovdje prikazan osnovni slijed misli tog djela i to po mogućnosti s originalnim citatima.

Bazala odbacuje empiristički kao i spekulativni racionalizam, zbog njihovog intelektualističkog stava, prema kome je „duh . . . kao ogledalo postavljen prema svijetu”; odbacuje, jer duh nije statičke naravi već „dinamičko-teleološka aktivnost” pa zato „treba odlučno naglasiti aktualistički karakter svijesti”. „Svijest nije u prvom redu *une faculté ed sentir* ili misleća sila (*ens cogitans*), nego prvenstveno *une tendance*, poriv, stremljenje, jednom riječju stvaranje zazbiljnosti svoje vrste, koja na osnovi svoje afirmacije može da se razvije i u predočavanje.” Zato je „svijet u prvom redu akt samoodržanja, iz kojeg se u daljnjem razvijanju aktuelne mogućnosti — kao akt povrh akta — razvija spoznavanje, dakle kao održanje u drugoj sferi.” Prema tome „spoznavanje je predmetno (objektualno) iskorišćavanje doživljaja”. A kako „element smjera, koji se po dinamičko-teleološkom karakteru svijesti nalazi u svem zbivanju, određuje ne samo način proizvodnje (doživljavanje) nego i sve „predmetno” određivanje”, te kako „sve spoznavanje polazi od neke premise, od nekoga stvaralački zauzeta stava ili projektirana smjera” — to „općenost . . . spoznajni akti . . . nikad u sebi ne sadrže”. Drugim riječima: spoznaja ne sadrži apsolutnu istinu, već je „općenost” samo idealni cilj. No iako je tako i premda spoznaja ima „protagorejski karakter” to jest „nalazi se uvijek u toku” a „stvari su skup projekcija po mogućnosti svedenih na neku zajedničku bazu” te stoga „nema neke stalne relacije duha prema stvari” — ipak nema u spoznajnom pogledu subjektivne samovolje. Nema takve samovolje, jer „svaka aktuelno postavljena propozicija, da se spoznajno opravda, treba da se vremenski u nizu istovrsnih akata održi i da se priključi skupini i uvrsti u red drugih akata, koji zajedno spadaju”, a to treba jer „u aktivističkom karakteru spoznaje zazbiljnosti sama

po sebi leži još i težnja, da se zauzeti stav produži do neizmjernosti". I zato „o tom vremenskom održanju i sustavnom sređivanju zavisi njezina spoznajna vrijednost" i — prema Bazali — jedino u toj mogućnosti održanja i sređivanja nalazi se istina. U spoznajnoj funkciji „samo za prvi korak može se prema tome reći, da je sam sebi prepušten, kod drugoga već dolaze u obzir uvjeti mogućnosti ustrajanja u odabranom pravcu i održanja u društvu prema mogućnosti zajedničkog opstanka".

Ukratko: istinito spoznavanje je Bazali naprama „subjektivnim i individualnim pogledima... takovo razvijanje akta na osnovi doživljanja" na koje se mogu da „primjene oznake, koje vrijede za bitak u ontologijskom smislu, naime ustrajanje i jedinstvo. Sve što hoće, da se u redu spoznavanja kao zazbiljnost održi, mora da ustraje u vremenskom nizu i da se organski poveže u neku cijelinu." Zato „pojedinačnih istina zapravo i nema".

Od ostalih novijih radova Dr. A. Bazale valja istaći iscrpno djelo „Tajanstvene pojave" (1924) u kojem obrađuje pitanja u vezi sa sugestijom, telepatijom, spiritizmom (telekinezija, materijalizacija, itd.) i vidovnjaštvom, o tumačenju kojih pojava kritički razlaže razne teorije. A u najnovijem svom djelu „O ideji nacionalne filozofije" (1938) ukazuje na to da „pojam nacionalne filozofije obuhvaća više no samo skup naučnih djela o problemima i historiji naziranja na svijet i život, sastavljenih u narodnom jeziku a od domašnjih autora"; zato na izvršenju zadatka nacionalne filozofije ne učestvuju samo mislioci, već i „umjetnici, moralni i vjerski pregaoci, socijalni i politički pokretači zajedno s uzbuđenom, duhovno zauzetom društvenom cjelinom."

Primjenu i proširenje Bazalinih misli na neke logičke probleme proveo je Dr. Marijan Petras u svojoj disertacionoj raspravi „Teorija suda" (1935). U toj opsežnoj i iscrpnoj raspravi ukazuje između ostalog na činjenicu, da se logički sud nužno sastoji iz četiri člana nasuprot starijim „gramaticističkim" teorijama po kojima se sud sastoji samo iz 3 člana.

Na području psihologijskom Dr. Kruno Krstić primijenio je Bazaline misli u svojoj disertacionoj raspravi „Psihologija i njen predmet (Perspektivna polimorfnost predmeta psihologije)" 1937, koja je nažalost samo u odlomku oštampana. U toj raspravi se prikazuje kako od voljno zauzetih perspektiva (gledišta) ovisi, što će se uzeti kao predmet psihologije, odnosno što će se smatrati pod riječju „psihično"; pa prema tome ima više psihologija, kojih svaka obrađuje drugi svoj predmet.

Dr. Stevan Pataki, Bazalin đak i inače plodan pisac, u svojoj disertacionoj raspravi „Problem spoznavanja i njegovog predmeta" (1930) prikazuje kako je u Kantovoj filozofiji najznačajniji njegov „kopernikanski obrat", tj. da se ne kreće duh oko predmeta već predmet oko duha. Taj obrat zatim dovodi u vezu s metalogijskim perspektivizmom Dr. A. Bazale. Osim ostalih svojih djela i rasprava (Pedagogijska nauka i problem odgojne funkcije, Evolucija i doktrina logičkog idealizma, itd.) izdao je svoje do sada najznačajnije djelo „Problemi filozofijske pedagogije (Odnos filozofije i obrazovanja)" (1933), u kojem se razabire izvjesno kolebanje i odvajanje od učenja Dr. A. Bazale i to ponajviše usvajanjem izvjesnog metafizičkog dua-

lizma u kojem su život na jednoj strani a duh na drugoj strani dva skrajnja pola u svijetu.

K ovoj istoj skupini mislilaca, kako je ranije rečeno, pripadaju i Dr. Ramiro Bujas, Dr. Stjepan Matičević i Zdenko Vernić, premda mnogim svojim naziranjima stoje u opreci k voluntarističkom aktivizmu Dr. A. Bazale. U mnoštvu psihologijskih rasprava Dr. R. Rujasa najznačajnija je u filozofskom pogledu njegova rasprava »Teorija osjećanja« (1925), u kojoj se svaki doživljaj osjeta tumači kao poremećaj u ravnoteži odnosa između nutarnjih faktora (dispozicija) i vanjskih faktora (okoline); a u skladu s time »i svako naučno pa i metafizično snalaženje nužno je zavisno i od individualne strukture i od onoga, što je spoznanju dano u okolini«. U toj misli implicite sadržani stav, da spoznaja nema karakter općenosti ili apsolutnosti, kao i izraziti (premda riječima neizrečeni) aktualizam povezuje misaoni rad Dr. R. Bujasa s onim Dr. A. Bazale.

Zdenko Vernić, koji je slično kao i Dr. R. Bujas mnogo pod utjecajem Avenariusovih teza, u raspravi »Sveti smijeh« (1925) prikazuje etičku vrijednost smijeha, a u raspravi »Teorija Filozofije« (1925) zastupajući biologijsko gledište tvrdi »i filozofija i nauke i umjetnost i sve druge manifestacije naše svijesti su naše reakcije i produkti adaptacije i akomodacije« — »i sva naša spoznaja jedan su način reagovanja individua na njegovu okolinu«, a kako će koji individuum reagirati, to ovisi »i o samoj strukturi individua«. Razumljivo je onda da ni po nazorima Z. Vernića nema posve pouzdanih spoznaja, koje bi se mogle nazvati apsolutno istinitim, »jer je svaka spoznaja jedva vitalna reakcija, i jer u vitalnim reakcijama, što su intenzivnije, sudjeluje struktura čitavog našeg bića, zato nam je s jedne strane i spoznaja već motivisana i m o d i f i k o v a n a čitavom ličnošću autorovom.«

Dr. Stjepan Matičević izdao je poslije 1918 godine veći broj većinom pedagoških rasprava, a ovdje je potrebno spomenuti radove: »Počeci filozofije« (1919), »K problematici funkcije odgajanja i jedne nauke o njoj« (1934) u kojoj nastoji utvrditi pedagogiku kao samosvojnu nauku, te raspravu »Priroda, kultura i odgoj« u kojima se u filozofskom pogledu razabire razvoj Matičevića od logičkog idealizma prema pozitivizmu.

U vezi s ovim misliocima potrebno je spomenuti i Dr. Vjekoslava Rotkvića (Priroda i kultura, Progres morala, 1919), Dr. Stanka Franka (Život, pravo i filozofija, 1925), Dr. F. Čulinovića (O slobodi volje, 1934) i Dr. Nikolu Čepinca (Filozofija B. Spinoze, 1933) kao i Ivana Nevistića (Struje i smjerovi savremene filozofije, 1924—1925).

Ponešto odvojen u toj čitavoj skupini, ali upravo blizak gledištima Dr. R. Bujasa i Z. Vernića, stoji Dr. Vladimir Dvorniković, koji pripisuje karakternom ustroju (tipu) pojedinca odlučnu ulogu za izgradnju njegovih spoznaja i njegove filozofije. Toga radi se skoro posve predao psihološko-filozofskom ispitivanju karaktera izvjesnih mislilaca a i narodnih skupina. Za našu filozofsku literaturu je od velike vrijednosti njegovo opsežno djelo »Savremena filozofija« (1918), u kom djelu je prikazao i podijelio savremene filozofijske mislioce prema njihovu pripadanju određenim psihološkim

tipovima. Od ostalih njegovih mnogobrojnih radova zapaženo je i u širim krugovima djelo »Psiha jugoslovenske melanholije« (1925), a veoma je zanimljivo i originalno djelo »Studije za psihologiju pesimizma I. Shakespeare-Hamlet-Kranjčević« a napose II. knjiga iste studije »Hrist - Budha - Šopenhauer« (1923—1925). U svom radu »Tipovi negativizma« te u opsežnom djelu »Borba ideja« raspravlja o kulturno-filozofskim i o psihološko-socijalnim pitanjima. U spoznajno-teoretskom pogledu Dvorniković kaže u svojoj Savremenoj filozofiji: »Spoznaja je prema budućnosti otvoren nikad ne završen proces« (str. 324).

Glavni predstavnik a i osnivač druge skupine filozofijskih mislilaca u Hrvatskoj je Dr. Pavao Vuk-Pavlović, sveučilišni nastavnik u Zagrebu. Njegov stvaralački rad pun samoniklosti gotovo sav leži unutar posljednjih dvanaest godina, pa su za razvoj savremene filozofije u Hrvata njegova djela od neprocjenjive vrijednosti. Po filozofskoj dubini najznačajnije mu je djelo »Spoznaja i spoznajna teorija« (1926), čije osnovne misli je potrebno ovdje barem ukratko izložiti, jer to djelo znači prekretnicu u našoj domaćoj filozofijskoj literaturi.

Osnovno pitanje, koje si postavlja Vuk-Pavlović u djelu »Spoznaja i spoznajna teorija«, je ovo: da li je uopće moguća znanstvena teorija o spoznaji kao takvoj? To pitanje drugim riječima glasi: da li je spoznajna teorija samosvojna znanost ili tek disciplina drugih znanosti? U rješavanju tog osnovnog pitanja Vuk-Pavlović polazi strogo logičkim putem, pa se prvo pita: što je znanost? što može biti predmet znanosti? i konačno: da li spoznaja može biti predmet posebne znanosti? Taj put jasan, i na oko kratak, zapravo je bio za Vuk-Pavlovića veoma dug, jer je morao svako od tih pitanja posebno rješavati, budući da u doondašnjoj filozofijskoj literaturi nisu postojali pravi ni prikladni odgovori na takva pitanja, a u svrhu odgovora na treće pitanje morao je ući i u fenomenološku analizu same spoznaje ili u strukturu spoznaje kao i u logičku genezu njenu, samo da bi odredio: iz kojih i kakvih elemenata ili fenomena se sastoji spoznaja. Rješavajući sva ta pitanja dolazi Vuk-Pavlović konačno do ovih rezultata: potrebno je razlikovati nauku od znanosti; dok su nauke, ukratko rečeno, primijenjene znanosti, dotle je znanost logičko-sistematski »niz spoznaja kojim se eksplicira stalno kategorijalno područje«, a predmet znanosti može biti samo »bistvena veza odnosno bistvena zakonost stalna kategorijalna područja«. Kako opet spoznaja sama kao ni pojam spoznaje nije nikakva »bistvena zakonost...« već je sama spoznaja samo »doživljajno data činjenica« — to naravno spoznaja ne može biti predmet neke svoje vlastite znanosti. Dakle i spoznajna teorija nije i ne može biti samosvojna znanost, već samo »filozofijska nauka ili disciplina«.

A filozofijska je to disciplina zato, što spoznajna teorija ispitujući spoznaju i njenu problematiku ne ispituje zasebno nijedan od onih dva odvojena faktora, koji sačinjavaju spoznaju, tj. ne ispituje niti samu funkciju spoznavanja, koja kao psihička funkcija pripada psihologiji, a niti spoznato, što opet kao »predmet« pripada znanstvenoj obradbi u teoriju predmeta (Gegenstandstheorie) — već spoznajna teorija ispituje međusobni odnos ili vezu spomenuta

dva faktora ili korelata. A kako se može takav odnos da ispituje tek metodom »metempiričkog stava metempiričkog predmeta«, koji stav je »upravo u užem smislu filozofički stav« — to je spoznajna teorija filozofička, štaviše i metafizička (ili »metempirička«) teorija, jer će si konačno metafizika kao znanost metempiričkih stavova »jedina smjeti prisvojiti s pravom određivanje pitanja o snošaju spoznajnih korelata.«

Izloživši ovu osnovnu liniju djela »Spoznaja i spoznajna teorija«, potrebno je istaći još neke pojedinosti. Premda Vuk-Pavlović priznaje i ulogu iracionalnih momenata u spoznavanju (što se razabire iz ovih stavaka: »spoznavanje hoće valjati; doživljaj spoznaje prati uvijek doživljaj valjanosnog zahtjeva« i kako u tom doživljaju ima odlučnu ulogu izvjesnost, koja kao »subjektivna komponenta doživljaja« »nije ništa predmetno, nego nešto aktualno i kao takvo dalje neko teorijski netaknuto predlogičko«; nadalje se — prema Vuk-Pavloviću — u doživljaju očitosti drugi njen element »valjanje« odnosi na vrijednosti, a »vrijednost kao predmet može da bude iskonski izravno dohvaćen tek funkcijom čuvstva, ne pak mišljenjem«) to se Vuk-Pavlovićeva filozofija bitno razlikuje od Bazaline ponajviše po tome, što istina po Vuk-Pavloviću ne leži u »sustavnom sredi vanju« ili u »organičkoj povezanosti«, već istina (ili točnije »istinitosna vrijednost spoznaje«) leži u »doživljaju logičke očitosti«. Za Vuk-Pavlovića je očitost »osnov sve istinske, sve zbiljske spoznaje, koji spoznaju tek i čini pravovaljanom i djelovnom, da može svrhovito služiti životu.« Drugim riječima za Vuk-Pavlovića ima i pojedinačnih istina! A organska povezanost ili povedivost igra ulogu tek kod znanosti, koja tim principom povezuje pojedinačne istine, tj. pojedinačne spoznaje u sistematski niz. Druga kardinalna opreka Vuk-Pavlovićevih naziranja prema onoj Bazale nalazi se u tome, što je za Vuk-Pavlovića osnovna karakteristika predmetnosti, koja je prema svijesnosti »najbistvenija sviju opreka«, što se ona »odlikuje oblikom apsolutne nevremenitosti ili bezvremenosti« i kao takva u svom bistvu je nezavisna od aktualiziranja.

U raspravi »Spoznajna teorija i metafizika« (1927) Vuk-Pavlović iznosi kratak resumé svojih filozofijskih ispitivanja iz djela »Spoznaja i spoznajna teorija«, te ukazuje na činjenicu, da spoznajna teorija ne može ispasti iz okvira metafizike, jer se samo unutar metafizike podaje cjelovit pogled na spoznaju prevladavši metempiričkim stavom dvojnu narav same spoznaje.

U drugom svom odlučnom djelu, tj. u djelu »Ličnost i odgoj« (1932), koja je prva sustavna filozofija odgoja u nas, Vuk-Pavlović širokim koncepcijama i dubokim ulaženjem u osnove ispitivanih stvari iznosi rezultate svojih kulturno-filozofijskih, sociologijskih i pedagoških ispitivanja. Utvrđujući ovdje misao već ranije rečenu u djelu »Spoznaja i spoznajna teorija«, da pedagogika nije samosvojna znanost, naglašuje u punoj jačini kako u odgojnom djelovanju ljubav vodi odlučnu riječ, čime se odgoj i bitno razlikuje od politike, gdje moć i sila vode riječ. Potrebno je ovdje spomenuti još jedan važan postavak izložen u tom djelu: pedagoška funkcija upravljajući se prema »budućnosti« jedina od svih (doživljajnih) funkcija nije završiva, pa je tako i sam cilj odgoja »odgajalaštvo samo«.

U kratkom predavanju održanom na filozofskom kongresu u Pragu »Politik - Erziehung - Religion« (1934) ukazuje na to da se životna dvojnost ili napon između politike i odgoja može prevladati samo na području »univerzalno upravljene religije«.

U radu »Opravdanje vjere« (1933) bio je Vuk-Pavlović stavljen pred težak zadatak, da u današnji jezični oblik i današnju filozofijsku terminologiju zaodjene duboke misli Anselma Canterburyskog o iracionalnoj podlozi spoznaje i religije zbog potrebe »bezuovjetnog mjera«. A s onim »tako je mogao misliti Anselmo« rečeno je i to da nije pouzdano, da li je »tako« mislio Anselmo ili tek Vuk-Pavlović.

U predavanju održanom 1937 na internacionalnom filoz. kongresu u Parizu, pod naslovom »Vrednota i stvaralaštvo« određuje fenomenološko bistvo samog stvaralaštva i kako ono ostvarivanjem vrijednosti nužno zapada u socijalne sukobe i borbe i zato »biti stvaraocem znači prema tome ujedno biti borcem«.

U ovom posljednjem značajnom djelu »Spinozina nauka« (1938) primijenjuje Vuk-Pavlović na historiju filozofije rezultate svojih spoznajno-teoretskih istraživanja iz raznih svojih djela, pa dolazi do uvida, da je Spinozino mjesto u povijesti filozofije skroz drugo no kako su ga smještavali dosadani historičari filozofije. Spinozln navodni materijalizam, panteizam, monizam, psihofizički paralelizam, ateizam itd. svedeni su na osnovu iscrpnih citata iz svih originalnih radova Spinozinih i njegove korespondencije na takovu mjeru, da je u tom Vuk-Pavlovićevom djelu doista Spinoza prikazan u novom svijetu: kao osoba istinske religioznosti, koja nastoji potražiti sklad između kršćanske religije i ondašnjih prirodnih nauka, pa da je kao takav Spinoza zapravo obnovitelj kršćanske religioznosti svoje epohe.

Među ostale predstavnike ove druge skupine mislilaca pripada Dr. Vladimir Filipović, asistent univerziteta u Zagrebu, koji se svojim vrijednim prikazima »Pedagogija i aksiologija« (1934) i »Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji« (1935) i raspravom »Filozofija i život« (1938), poradi izraženog priklanjanja fenomenalizmu, smije označiti misaono bliskim Vuk-Pavloviću.

Dr. Marijan Tkalčić u djelu »Pedagogija i tehnika učenja« (1934) zalazi u filozofijska pitanja, koja riješava metodom sličnoj Vuk-Pavloviću; a izdao je još i esej o »Određenju filozofije« (1920).

Dr. Marija Brida svojom disertacionom raspravom »Život — doživljaj« (1937), u kojoj raspravlja o metafizički skrajnjim olinama: o životu i doživljaju te o »mogućnosti i načinu njihova zahvaćanja«, pripada također toj skupini mislilaca. Brida se ističe duhovitom kritikom filozofije života na jednoj a filozofije doživljaja na drugoj strani, pa ukazuje kako je Vuk-Pavlovićeva filozofija doživljaja relativno najprikladnija za rješavanje značajnog problema stvaralaštva, premda u pogledu pojma »priroda« zauzima Brida prema Vuk-Pavloviću kritičan stav, naime da priroda ne mora nositi karakter egoističke moći ili nasilja, pa prema tome da moć i nasilje nisu »neotklonivi fatum čovjeka«.

Aleksandar Mužinić u djelu »Civilizacija, kultura i obrazovanje«, nastavljajući na rezultatima Vuk-Pavlovićevih izvida iz djela »Ličnost i odgoj«, ukazuje na potrebu oštrog razlučivanja pojmova u okviru pedagoške prakse, kako bi se ispravno uočili ciljevi odgoja i obra-

zovanja. Razlikujući duhovne vrednote od »zemaljskih« uvodi Mužinić u skladu s time — a suprotno Spengleru i drugim misliocima — oštro razlučivanje pojma kulture od pojma civilizacije, a dosljedno i odgoja prema obrazovanju; pa ukazuje na to, kako je kultura odijeljena od civilizacije »dvostrukim zidom: kulturnim dobrima i odgojnom funkcijom«. Time nastoji postići jasniji pogled u kulturno-filozofijske probleme i u aktuelni problem specijalizacije, pa dolazi i do zaključka, da su si civilizacija i kultura u međusobnom odnosu kao tendencije suprotne, a evolucija kulture da sama po sebi ne postoji.

Kao glavni predstavnik treće skupine filozofijskih mislilaca u Hrvata ističe se Dr. Stjepan Zimmermann, red. sveučilišni profesor bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, koji se inače može označiti kao do sada najplodniji filozofijski pisac u Hrvata uopće. Od njegovih mnogobrojnih djela, studija i rasprava (n. pr. Ontološko-neotički problem u evoluciji filozofije, 1919 — Kant i neoskolastika, 1920-21, Uvod u filozofiju, 1922 — Filozofijski osnovi znanstvene spoznaje, 1928 — Temelji filozofije, 1934 — itd.) ovdje će biti riječi jedino od djelu »Opća noetika (2 izd. 1926) i o posljednjem omašnom djelu »Filozofija i religija« (1936-37). U »općoj noetici« kao i u ostalim svojim djelima Zimmermann stoji na stajalištu objektivno-realističkog intelektualizma. Za njega je noetika (spoznajna teorija) nauka o vrijednosti spoznaje. Premda je spoznaja sama materijalni predmet noetike, to je ipak važniji formalni njen predmet, koji se sastoji u razlici između istinite i neistinite spoznaje, pa je tako pitanje vrijednosti spoznaje glavni spoznajno-teoretski problem za Zimmermanna. Istina mu je u sigurnom slaganju predikativne određenosti s objektom. U dilemi između objektivne i subjektivne istine on se zalaže za objektivnu istinu zbog samog fakta koji da nalazimo u svijesti, naime da su objekti spoznaje nezavisni od same spoznaje (ili spoznajne funkcije), a zbog tog fakta ujedno slijedi i objektivna vrijednost spoznaje, a konačan je zaključak, da spoznaja ide do metafizičke realnosti. Premda je to djelo pisano u duhu novoskolastičke struje, ipak se svojim kritičkim gledanjem na razne spoznajne probleme odvaja od mnogih neoskolastika i utvrđuje svoje samostalno stajalište.

U djelu »Filozofija i religija«, koje se sastoji iz dviju knjiga, nastoji utvrditi intelektualistički put do religije i to upravo preko filozofije, pa zato i stavlja u podnaslov knjige »razumni temelj vjere«. U tom djelu ponajprije hoće da dokaže mogućnost metafizike kao znanosti, pa stoga zalazi i u spoznajno-teoretska razmatranja, a zatim opravdavši samu mogućnost racionalne ili logičke spoznaje Boga hoće da tu spoznaju na filozofski način izvede tj. da izloži metafizičku filozofiju o Bogu i o čovjeku, te da tako obrazloži racionalni teizam. Tim svojim nastojanjem Zimmermann se razlikuje od drugih nekih neoskolastika, n. pr. od Rosenmöllera, koji tvrdi da je samo teološki (dogmatski) stav mjerodavan za izučavanje religije a filozof može da gleda na religiju samo u toliko što ispituje duševne dispozicije za objavljenu religiju — jer Zimmermann tvrdi: osim objavljene religije ima i naravna religija i ljudi su svojim razumom sposobni upoznati neovisno od nadnaravne objave Boga kao Stvoritelja i Svrhu moralnog zakona, tj. ima i drugih religija osim

kršćanskih pa je zato filozofija religije moguća i potrebna. A potrebna je »već i zato što protivnici kršćanske istine polaze od filozofije«.

I ovo, kao i posljednje djelo »Religija i život« (izdala Jug. akad. znan. i umj. 1938) te sva ostala Zimmermanova djela sadrže mnogobrojne prikaze raznih drugih filozofijskih smjerova, koje prikaze često i obnavlja, čime ta djela mogu poslužiti kao informaciona upućivanja u savremenu historiju filozofije.

Drugi važan predstavnik ove skupine je Dr. Vilim Keilbach, čiji su važniji radovi: Problem religije (1935), Die Problematik der Religionen, Eine religionsphilosophische Studie mit besondere Berücksichtigung der neuen Religionspsychologie (1936), zatim Moderna psihologija religije (1937) i Problem intuicije u modernoj filozofiji i psihologiji religije (1937).

Hijacint Bošković osim drugih rasprava izdao je i veće djelo »Problem spoznavanja« (1931) u kojem utvrđuje tomističku spoznajnu teoriju, a Dr. Franjo Šanc u svom savjesno izrađenom djelu »Stvoritelj svijeta, njegova egzistencija, narav i njegov odnos prema svijetu« (1935) obrađuje mnoga kozmološka pitanja. Dr. Josip Marić u raspravi »Monizam i kršćanstvo« (1922) ukazuje na neodrživost monizma zbog nemogućnosti jednog jedinstvenog znanstvenog pogleda na svijet. Historijom katoličke filozofije bavio se Dr. Juraj Božićević, koji je izdao s tog područja dvije monografije. Dr. Dane Alfirević objelodanio je rasprave »Teosofizam i kršćanstvo« (1924) i »Fenomenologija« (1925), a Dr. Andrija Živković više rasprava o odnosu kršćanske (katoličke) religije prema kulturi pod naslovima: »Jedinstvo kršćanske kulture«, »Problem etičke kulture«, i drugo.

Zaključak

Promatrajući cjelokupan rad naših filozofičkih mislilaca unutar posljednjih 20 godina razabire se, da je glavna pažnja bila uperena na spoznajnoteoretsko područje i na filozofiju kulture u vezi s filozofijskom pedagogikom. S logičkog područja izdano je samo jedno novo djelo (od Dr. M. Petrasa), s izričito metafizičkog područja imademo i opet samo jedno novo djelo (od Dr. M. Bride), a s estetskog i etičkog područja (ne vodeći računa o manjim prigodnim člancima i sporednim umetcima u ostalim djelima) nije izdano ni jedno sistematsko djelo. Ta konstatacija imala bi da posluži kao podstrek za upravljanje misaonog djelovanja na ova područja u kojima se živo osjeća duhovna potreba za novim suvremenim radovima.

Развишаак социологије у Југославији

(од 1918 до 1938)

А. Огрис, Љубљана

I. — Социологија код Словенаца

од 1918 до 1938 год.

Најзначајније, што је било на словеначком написано о социологији, потиче из пера д-р Е. Спекторског. Само аутор са таквом општом стручном ерудицијом и са тако савршеном философском културом могао нам је дати »Zgodovino socialne filozofije« какву смо у две свеске добили год. 1932/33 и коју наша критичка публицистика није знала по заслуги оценити. То опширно дело, чије бих поновно и још вишеструко читање препоручио дораслој и ученој интелигенцији, пружа на угодан и уједно прегледан начин развој гледишта о друштву и друштвеном животу, како пред рађање имена социологије тако и по њему. Упркос свих непрегледних социолошких књижевности чак и у западној Европи, не би се нашло ни толико довољно јасних и критичких списа о метаморфозама социолошке мисли, колико да се употребе и прсти друге руке. Да бих подробније говорио у том смислу о садржини тога мајсторског дела, не треба мислити: превише је богата. Али бих могао дати добар савет: ко намерава студирати социологију и њену проблематику, нека почне с том књигом Спекторскога, а ко је прешао на подручју социологије већ дужи пут, нека се опет врати к њој; из ње ће, поред много ствари разабрати и то, зашто је социологија у данашњем свом стању као самостална наука са сопственим предметом, односно сопственим гледиштем и адекватном методом, свагда још само заветовање (обећање) и шта би социологија евентуално могла бити.

Аутор великог дела »Problema socialnoj fiziki v XVII stol.« (1910 до 1916) објавио је на словеначком још и расправе: »Nastanek sociologije« и »Nastanek nacionalizma« (обе у ревији »Misel in delo, 1936), »Usoda ideje naravnih zakonov v socialni filozofiji« (Zbornik jurid. fakultete, IX, 1) и »Tönnies in Michels« (Zbornik, XIV, 1).

Словенац, који је за прошлих двадесет година највише обогатио нашу социолошку књижевност, јесте д-р А. Госар. У свом »Uvodu v sociologijo« (II делу књиге: »Rasprave o družbi in družabnem življenju«, 1932) излаже и утемељује свој сопствени систем социалних наука, који треба да служи као оквир у коме се дају бар према садашњем стању науке разврстати све појаве и проблеми друштвенога живота. У том широко заснованом систему заузима општа социологија први уводни део. Општу социологију означава као науку о општим, основним појавама друштвеног живота, тј. науку о односима и чиниоцима који удружују и раздружују, и о социолошким творевинама. Ове саме редуцира с критеријем значаја и интензитета социјалних веза на две типичне врсте, на друштво и заједницу, али ипак само употребљава, као што се види, ту поделу

више као донекле хеуристично средство, избегава једностраности и не изводи из ње сличне закључке, с каквима је ту поделу дискредитовао њен главни заступник Tönnies.

Градиво опште социологије, које у именованом спису само назначује, Госар досад није обрадио у неком већем објављеном спису, изузев неке социјалне науке, нарочито социјалну политику, општу политику и социјалну економију; то је учинио у делу »Z a p o v d r u Ź a b n i r e d«, који је најопширнији спис тога подручја у словеначкој књижевности. Осим тога је Госар објавио још дуг низ расправа, које можемо убројати у социологију ако их схватимо у широком смислу те речи.

Аутор најопширније словеначке социолошке књиге пре рата, («Sociologija», г. 1910) управо систем католичке социјалне филозофије с практичном применом на разноврсна актуелна питања, дотиче се социолошких предмета у многим својим расправама такође и после рата. Године 1920 издао је д-р Алеш Ушеничник »U v o d v k r Ź Ź a n s k o s o c i o l o g i j o«. Та нормативна социологија, савим се оснива на начелима католичке етике, тј. божјега открића, природног разума и папских социјалних енциклика, слично као и »Sociologija« коју је издао д-р Ј. Јерај. Ова последња излаже у уводу неке изводе о друштву, иначе можемо именовати садржину тога дела социолошком само тако, ако придамо социологији широко подручје; ако је сматрамо за некакву универзалну, енциклопедијску науку; дакако у социологију већ спада све то, што расправљају те нормативне социологије, али ипак под условом да се расправљају посве на социолошки начин.

Стварно, са свом младалачком енергијом бавио се социологијом рано умрли д-р Фр. Чибеј. Три дуже расправе: »D o n e s k i k s o c i o l o g i j i u m e t n o s t i« (D. i S. 1925), »E s t e t i k a i n s o c i o l o g i j a f i l m a« (D. i S. 1929) и »T e m e l j n a v p r a g r a Ź a n j a s o c i o l o g i j e r e l i g i j e« (Čas, 20 и 22 г.) говоре о његовом великом разматрању по социолошком свету, и из њих се јасно види, да је знао наспрам прилика и догађаја заузети социолошку дистанцу. Методички прилично следује Вјесејевој формалној социологији, особито у последњој именованој расправи, где анализира друштвене односе и процесе који произлазе из вере савим тако, као што је био обичај у Вјесејевом семинару. Социолошке методе показују такође и друге његове расправе, посвећене нарочито васпитању и уметности.

Д-р Фр. Вебера могли бисмо убројати у словеначке социолошке ауторе ради његових »I d e j n i h t e m e l j e v s l o v e n s k e g a a g r a r i z m a« (1927). У тој „програмастичној“ социјалној студији, како он сам именује свој спис, расправља о друштвеним односима психолошко-аналитичком методом, и дели персоналне социолошке творевине, слично као Госар, у две типске групе, те доказује како припада сеоском сталежу, као социолошкој творевини, ради његових фундаменталних особености, основни значај у свем културном развоју, посебно код Словена, који су ради тога позвани остварити најбољи облик државности.

Посебно треба споменути још Звитереву стварну студију »S o c i o l o g i j a i n z g o d o v i n a« (Sodobnost, 1937). По оцени ме-

родавних мишљења о њихову односу не долази до закључка да социологија означава неку засебну димензију, већ закључује да оне имају заједнички предмет, само да свака поступа, ради својег посебног гледишта, на свој посебни начин, другојачије се међутим науке — посестрима допуњују тако некако као анализа и синтеза.

Списа, расправа, расправица и чланака, који говоре о појединим подручјима социологије, тј. о појединим персоналним социолошким творевинама и институцијама као инкарнацијама друштвених односа, чуварима социјалних вредности и функцијских зависности друштвеног живота, објављено је за протеклих двадесет година код нас толико, да их је немогуће све споменути на овоме месту.

Међу социолошким наукама ипак има велике разлике. Неки аутори покушавају свој предмет обрадити изричито на социолошки начин, други су само доброга мишљења, да га знају социолошки примити, док је и таквих који замењују социологију са социозофијом, и који брбљају *de omnibus rebus et quibusdam aliis*, и то често на такав начин, да је њихово излагање логички сасвим тешко следити. Најмање је социолошких претензија ипак у социолошким расправама, чији су аутори правници, јер обрађују по навици еминентно социолошке предмете, тј. најшире, најмоћније и довршене нормне системе друштвеног уређења и друштвених односа, животно важних социолошких права (римско право, *codex juris saponici*, модерна права). Додуше они имају свој утврђени систем прецизних термиолошких појмова те се придржавају термиолошке дисциплине и онда, кад пишу изван граница своје уже стручности. На подручју социологије стоје, пак, прилике у том погледу управо наопако; покушаји да се створи за социологију посебна, само њена сопствена терминологија, досада нису успели (Spann, Stoltenberg, Sander и др.).

Претежна већина тих специјалних социолошких списа и расправа обрађује типичне социолошке предмете, посебно такве, који су после рата дошли у некакву „проблематичност“.

О народносним питањима писали су нарочито А. Лобода, М. Ростохар, А. Лајовиц, Ј. Видмар, А. Госар, Е. Спекторски, Ковачич и др. Такође и нешто публицистике о мањинском питању дошло би у ту категорију.

Много списа расправља о држави и њеном праву делом с погледима који досежу на социолошко подручје и са стварним разумевањем социолошког језгра (Крек, Полец, Р. и Г. Кушеј, Доленц, Питамиц, Горшич, Билимович и многи други).

Црквена и верска страна друштвеног живота је нашла социолошке посматраче делимично у Гривцу, Ерлиху, Кушеју, Ушеничнику, Чибеју, Сребрничу.

Појаве, као што су на пр. *бољшевизам, фашизам, национал-социјализам, демократија* итд. дале су повода дугој врсти покушаја да се они посматрају на социолошки начин, односно у домашају социологије, само да је неспорних социолошких домашаја још мало више.

Становништву и у извесној мери социолошкој творевини „интелигенције“ посвећују пажњу Озвалд, Лебен, Брнчич, Стрмшек, Лајовиц; Б. Шкерљ проучава расе, а Маклецов категорију

малолетника; тај неуморни писац заступа у нашој књижевности с успехом криминалну социологију и његова расправа о бољшевичкој породици показује дубок смисао за социологију породице. О југословенској кућној или породичној задрузи добили смо заиста темељан спис од д-р Ф. Скабернета.

Социологија земљорадничког села нашла је више сарадника, међутим начин њиховог истраживања сличан је још и сувише старијем американском рурализму, који сматра социологију села, односно сељачког проблема за енциклопедиски скуп свих реалија, које се тичу сељачког живота, нарочито економског. Најзамашнији спис ове врсте је дао Модерндорфер (*Slovenska vas na Dolenjskem*, 1938), који у њему употребљава некакву репрезентативну методу. Јерајева књига »*Naša vas*« (нацрт науке о селу) има кратак социолошки увод. Да споменем још Коренчича (*Študij o naši vasi*, Lj. Zvon, 1936) и Ј. Косма (*Kulturno vprašanje naše vasi*, *Sodobnost*, 1936). Много социолошки значајног о селу, односно о социолошки схваћеном животу на сељачком подручју, налази се, иако по обичају без научних претензија, у педагошкој литератури.

У социологију, у њеном широком смислу, могли бисмо убројати још неке опширније социографије. Посебно да споменем Жгечеву опширну расправу »*O Halozah*« (*Sodobnost*, 1935 и 1936) коју аутор именује »*sociološko študijo*«; у њој пружа веома подробну статистичку слику власничких прилика у описаним катастарским општинама. Таквих монографија требало би да буде више, барем за типичне општине сваке области; међутим где су људи, који би себи могли дати толико стрпљивога труда и који би имали на расположењу грађу и изворе које захтева монографија као што је она »*o Halozah*«?!

Од социолошког је значаја у лепој мери Брнчичева студија *Zagreb kot socialni in kulturni problem* (Lj. Zvon 1935).

Друге социографичне монографије, које су објављивали на пр. Билимович, Уратник, Звитер, Лах, Вогелник, Кристан, Крајгер и др. већином су или претежно статистичког значаја; убрајати их у социологију, како многи захтевају ради тога што обрађују многе социјалне појаве, било би ипак погрешно. Статистички подаци могу имати за социологију више улогу помоћног средства, ако социологија, која у ствари и не потребује цифре, на њих уопште рефлектира. Слично важи у погледу других, нарочито историјских, политичких и летописних монографија, какве су објавили на пр. Препелух, Хрибар, Шукље, Шошњак, Ерјавец, Звитер, Кос, Тума, Мелик итд.

Наука, која се социологије на важним местима тесно дотиче, јесте педагогика. Заиста велики део васпитног рада има управо циљ, да на најбољи начин створи и учврсти у младим људима социјалне диспозиције, и да им усади у душу најелементарније и најважније облике друштвених међучовечанских односа, тј. таквих односа, који дају друштву ону релативну сталност о коју се не може грешити. Задатак васпитања је оријентисати, оне који дорастају, у погледу њиховог социјалног положаја у друштву и држави,

породици и народу, цркви и културном кругу, као и у другим заједничким социолошким творевинама. Ствар је васпитања да човек постане прави *homo sociologicus*, тј. да му постане трајно управљање по друштвеним нормама свих врста навика и обичај, тако да се главни део социјалне оријентираности некако аутоматизира и пређе у потсвест. Ради тога је сасвим природно што има у педагошкој литератури монографског значаја, како се много набрало у „Попотнику“, „Педагошком Зборнику“ и другде, ипак је много њене садржине, која је социолошки релевантна, иако сразмерно мало педагошких писаца посматра свој предмет изрично са социолошког гледишта. О педагошкој књижевности је подробније речено већ раније.

Круг обрађених социолошких предмета у нашој литератури се 1918 до 1938 год. раширио, иако мање него у иностранству. За веће распрострањење делом није било довољно потстицаја у домаћим приликама, делом није било довољно могућности због скупчених публикациских околности.

Утицаји разних иностраних социолошких праваца и система — социолошких и философских — посве су очевидни; заступљене су све главне социолошке струје: нормативна, биолошка, организаторска, психолошка, расна, историска, формална, итд. Свој оригинални систем остварио је сопственим мисаоним трудом само *Госар* и у његовим главним списима налазимо такође врло важну алтернативу у погледу измене целокупног посматрања са истраживањем елементарних социолошких основа. Што у решавању социолошких проблема код нас има доста синкретизма, није ништа чудно; један и исти писац здружује више пута више него два правца, поступа по више метода. Особито је пак много психологизма, иако социолошки разлог тако говори, да може психолошка метода приказати и објаснити функцијске повезаности у психи појединаца, а да не говори ништа односно и сувише мало о функцијској повезаности у друштву. Такође има увек превише биолошких аналогија; премда су претежно заиста само случајеви истог активног стања, не помажу ништа у објашњавању и смеле би се употребљавати само у чисто популарним списима. Знатан је исти такав део наше социолошке књижевности, који се не задовољава са истраживањем појава друштвенога живота, него још пружа чињенице, тј. бави се критиком социјалних односа и пропагира реформе у најразличнијим програматичним правцима; такво дело управо не бисмо смели уопште ни убројати у социологију.

Што је словеначка и југословенска социолошка књижевност толико нарасла, можемо слободно приписати факту што је социологија ушла у моду. Многи је сматрају управо за методу којом се може, помоћу њене појмовне апаратуре, разјаснити све што писцима другојачије није јасно. Уз то наводим још еластичност и неједноставност социолошке терминологије, смешане од говорничке резерве дневних разговора и термиолошких састава психологије, биологије, медицине, технике, правничких и других наука. Врло често се види како неки аутори све правилније пресуђују друштвене појаве, чим престану говорити *ex cathedra sociologica*, кад на њима по својим претпоставкама седе.

У наредној двадесетогодишњици биће можда социолошке књижевности сразмерно мање ако се буде рачунало да ни социологију није могуће успешно неговати тако узгред, већ да захтева активни труд целог човека и да претпоставља пре свега сасвим темељно философско образовање, као и што подробније знање садашње и историјске реалности, и још посебан дар видети социолошке везе, где су и какве су, тако да писац не подлеже одвише лако искушењу: објашњавати социолошке појаве самовољним спекулативним конструкцијама.

Д-р Јован Ђорђевић, Београд

II. — Социологија код Срба

од 1918—1958 године

Социологија је релативно нова и млада наука. Она се поставља и образује код цивилизованих народа европског Запада током друге половине 19 века у вези са променама у структури друштва под дејством капитализма и под утицајем позитивног и објективног метода истраживања у природним наукама. Социологија тражи, дакле, нарочиту „климу“ да би се појавила и развила: стање оштрих и пуних идеолошких и философских распри око основних научних проблема и метода и околности дубоких друштвених и економских промена и преображаја. Србија је у другој половини 19 века била сва усредсређена на

националне борбе за изградњу једне самосталне државе и на уставне борбе ради остварења једног слободног и демократског поретка. Захваћена и исцрпљена овим борбама, налазећи се уопште на једном нижем степену друштвеног и економског развоја, она није могла да у културном погледу иде у корак са народима Запада и да развија своју културу у дубину; њена културна делатност се састојала неизбежно на културним напорима у ширину у смислу распростирања писмености и просвећивања ширих народних слојева и одржавања националне свести. Отуда, уколико је позитивни научни дух продирао, то је било или кроз главе више или мање усамљених појединаца или преко појединих грана природних наука. Карактеристично је за овај период развоја српског друштва и културе интересовање за једну стару нашу установу, задругу, којој су посвећене многобројне студије. Сав овај теориски напор на испитивању задруге, који снажно започиње одлични српски правни историчар и правни етнолог, Валтазар Богишић и у тој ли-

нији завршује јаки логичар и правник *Живојин Перић*, пружа етнографске податке, фолклористичко патријархалне штимунге, интересантне и често минициозне правне конструкције кроз које често провејава једна идеологија сете за старим патријархалним српским друштвеним оквирима и приврженост овој установи која би имала бити оригинална творевина наше средине. Ова грађа и ове анализе су често значајне и за социолога, али оне нису вођене једним одређеним научним социолошким методом, који би једном за увек објективно објаснио питања која и данас делимично остају нерешена и која се односе на историско порекло задруге, њен развој и однос према племенској и друштвеној еволуцији, њене трансформације и положај у савременој друштвеној структури, као и друштвену, крвну и психолошку страну односа и веза међу људима у њој.

Међутим, испод овог националног и политичког плана, залазећи у другу половину 19 века, социални процес српскога народа се полако одмотавао, уводећи га у круг новчане привреде, разбијајући старе патријархалне сељачке оквире, производећи извесну друштвену диференцијацију и осиромашавање села и тиме његово одвајање од града који се образује, у недостатку буржоазије, као средиште бирократије и зеленашке трговине. На леђима ових друштвених промена и друштвених снага сељаштва, јавиће се радикални покрет, који као сваки покрет опозиције и негације према установљеном поретку, омогућава на идејном плану појаву позитивних и реалистичких гледања на друштвене појаве. Међу прве српске писце социолошки ориентисане долази сам идеолог радикализма, талентовани и млади *Светозар Марковић*. У својој књизи *Србија на Истоку*, он покушава да примени један позитивни и за оно време напредни социолошки метод на наша конкретна друштвена и економска питања, у супротности са тада владајућом либералном идеологијом која је хтела механички да примени принципе западног либерализма на наше друштвене околности и која није водила рачуна о повезаности људских чињеница и важном значају друштвене структуре за разумевање како политике тако и других чинилаца људске заједнице. Социолошке тачке гледишта и интерес за ову науку налазе у то време места још и у појединим радсвима, као што је књига *Мате Радсављевића О Баштини*, као и у преводима или студијама дела *Огиста Конта*, *Спенсера*, *Лоренц фон Штајна*, *Бекла*, *Дрепера*, *Ласала* и *Гумпловица*.

Почетак 20 века претставља једно релативно сређено политичко стање у Србији, у чијим оквирима једне сељачке демократије, почињу да се обрађују и развијају позитивни методи посматрања и објашњења конкретних друштвених чињеница и да се примењују на економске, политичке, етнографске, антрополошке, правне и књижевне појаве. Истина, још увек ће националистичка ориентација имати превагу над чисто научним и објективним критериумима а скупљање и описивање материјала над истраживањем законитости и напорима за синтезом. Ова ориентација ће имати своје важно и пресудно место у оквиру многих посебних друштвених наука и после стварања нове државе од 1918 године. Али, у то време ће се већ развити поједини наши научници који ће својим

животом и радом ући у нову државу и престављати у њој значајна имена у једном билансу савремене социологије код Срба од 1918 до наших дана.

Један од њих је *Јован Цвијић*, неуморни научни радник и талентовани географ Балкана, који је нарочито карактеристичан за процес прелажења из националистичких форми интелектуалног рада ка вишим објективним научним методама. У исто време, он је са својом школом организовао антропогеографска и етнографска испитивања Балканског Полуострва и прикупио значајан материјал нарочито о појавама насеља, сеоба, примитивних облика технике и привреде и психолошког и културног типизирања балканских народа. Али, гођен својом фином научном радозналости и унутрашњом логиком развоја своје науке, антропогеографије, Цвијић је из сакупљене грађе извео извесне синтезе и излучио поједине правилности и објашњења, нарочито у своме познатом делу појављеном 1918 г. на француском језику *La Péninsule Balkanique* (српско издање, *Балканско Полуострво* у две књиге), које улази тиме у ред значајних прилога људске географије. Ово дело није рад једног социолога у правном смислу те речи, али је оно прожето, код овог научника који је осећао међусобне везе и утицаје између друштва и људи и географске и природне средине, многим социолошким и социално психолошким местима и запажањима која непосредно улазе и обогаћују ове научне дисциплине. Штета је само што је Цвијић умро релативно млад и што ова запажања нису вођена једном унапред одређеном методолошком свести коју социологија даје људској географији, и подиже је на степен науке. — Настављачи Цвијићевог рада, *Јован Ердељановић*, *Бор. Ж. Милојевић*, *Б. Дробњаковић* и *М. Филиповић* савесно врше још увек започете напоре прибирања антропогеографског и етнографског материјала из живота јужнословенских народа, вршећи тако један интересантан и користан рад који ће будући социолог искористити за своје синтезе и законе развоја јужнословенских народа. У извесном смислу независно место према овој школи заузима одлични познавалац етнологије, *Тихомир Ђорђевић*, који је пружио низ драгоцених етнографских података из културне историје Срба (збирка: *Наш народни живот*). У блиском додиру са социологијом и социологијом стоје интересантни радови *М. Влајинца* о социјалном значају самопомоћи на селу (*Моба*) и о друштвеном пореклу и карактеру народног фолклора.

Други значајни научник чија делатност иде од почетка 20 века и протеже се до наших дана јесте *Слободан Јовановић*. Политички историчар српскога народа у 19 веку и први брилијантни теоретичар државног права, он је у многим погледу задужио социологију код нас, у почетку као један од њених ретких познавалаца у нашој средини а данас као један од њених предавача и поборника. Из његове познате књиге, *О Држави*, политичке граматике многих наших правних генерација, већина од нас је добила прва назирања о значају и потреби социологије за правна и политичка изучавања. Његова дела из политичке историје су у исто време објашњење стварања српске државе и добивања свести код српског народа о себи у борби са деспотизмом, као и опис преображаја

економског и социалног система из натуралне привреде у новчану економију и капитализам, из сељачко-задружног света у варошко и индивидуалистичко „друштво“. Осим својих предавања о *Формалној социологији* и *Социологији религије*, С. Јовановић није објавио једно искључиво социолошко дело, али сви његови радови у области политике и права добијају у снази, ширини и објективности, по научној свести коју он увек носи, да су друштвене појаве повезане и изукрштане и да су подвргнуте извесним законима које наука има да открије и објасни. Тиме је он допринео да се потврди и развије научни дух који је услов за социолошки рад и потпомогао својим примером и утицајем да се из круга људи који раде на политичким и правним наукама, издвоје данас носиоци научне социологије и социолошке ориентације у савременим друштвеним наукама код нас. У историографију у ужем смислу социолошке тачке гледишта још нису продрле и она се држи, из специфичних околности, на плану т. зв. чисте историје и методе критичног разматрања извора коју је започео нестор модерне историографије, *Руварац*. Истина је да смо ми пре рата имали покушаје да се историја схвати позитивније и да се прати у вези са општим друштвеним приликама и развојем, нарочито у радовима који нису увек доследно изведени једног *Стојана Новаковића*, *Чеде Мијатовића* и *Андре Николића*. Али, и у најновијој историографији, у делима водећих историчара националне историје, *Станоја Станојевића* и *Владимира Ђоровића*, као и у радовима из светске историје (*Васиљ Поповић*), постоје тежње да се извуку опште линије развоја српског народа и српске државе и да се према начелима философије историје национална динамика и национална мисија постави као мотор старе и нове српске историје. У извесној вези са овим тежњама стоји *Душан Поповић* који је у својим књигама *О Цинцарима* пружио интересантну грађу за разумевање процеса стварања српског грађанства, а у своме раду о *Хајдуцима* испитивао утицај виолентног и динамичког елемента у стварању наше друштвене средине и српског човека.

Од научних радника млађе генерације који су се образовали пред рат или у новој држави истичу се по своме значају за социологију: *Мирко Косић* и *Ђорђе Тасић*. Косић је дао први код нас систем економске социологије и систем опште социологије (*Увод у општу социологију*), као што је на основу социолошке методе израдио једну интересантну и запажену студију о социалној диференцијацији у Југославији. По својим основним теориским схватањима, Косић је присталица Формалне социологије, нарочито њене варијанте код фон Визеа. Али, реалистички наклоњен, он не показује ни по постављању ни по решавању социолошких проблема једностраност у методи. Тасић се од правног философа развио у социолога. Један од најживљих носилаца и поклоника науке и научног рада међу млађим научницима, он је дошао у низу дугих и стегнутих размишљања до убеђења да се политичке и правне појаве не могу посматрати издвојено него у међусобној зависности, не статично него у еволуцији, не једнострано и симплицистички него у сложености и тоталности друштвене стварности. У својим књигама и студијама објављеним на страни и код нас, он све више

стаје на страну социологије, која ове научне постулате везује у један метод, не напуштајући притом свој философски став једног хуманистичног социалног идеализма. — Међу правницима који своју науку теже да ослободе формализма и статичних конструкција и да кроз њу пуне освежавајући и плодни дах социологије, треба споменути поред оштроумног правника и присталицу народног права *Михаила Константиновића* још и млађе *Б. С. Марковића*, *Б. Недељковића* и друге, а међу економичарима који економску теорију схватају као економску социологију, поред *Драгољуба Јовановића*, *Мије Мирковића*, *В. Маслешу*, младог *Љ. Дуканца* и др.

Исто тако у области књижевне теорије и књижевне критике, историје идеја, етике и психологије, социјални или социолошки дух је продро и продире. Књижевна критика у том погледу има за претходника снажног и талентованог писца *Јована Скерлића* који је први указао на нужност научног испитивања књижевног дела и на социално порекло сваког уметничког продукта. На овој линији, било што траже објективне социалне околности за објашњење писаца или што у социалном ставу и социалној некомформности гледају књижевну и уметничку вредност литерарног дела стоје са једне стране писци и критичари као што су *Павле Поповић*, *Јаша Продановић*, *М. Грол*, *М. Богдановић* и *А. Видаковић* (нарочито у области новинарства) а са друге стране *В. Глигорић*, *М. Ристић* и *М. Савковић*. У напорима да се на психолошка испитивања појединих друштвених категорија примене социолошки методи, заслужује да се помене *Слободан Поповић* са својом младом школом, а у историји идеја у извесном смислу и *Д. Недељковић*. — У последње време сељачком свету код нас, селу и животу сељака, посвећују се корисне и добре студије засноване на начелима било реалистичког посматрања било једнога социолошкога метода. У томе смислу вреди поменути већ раније радове дојена нашег рурализма, задружног идеолога *Михаила Аврамовића*, затим, *А. Прибићевића* (*Сељак*), *М. Комадинића* и *Срет. Вукосављевића*.

Биланс савремене социологије код Срба није много богат и разноврсан, али је он карактеристичан што су социологија и друштвене науке у сталном развоју, ослобађајући науку од политике и метафизике и истичући службу истини и основаност принципа општег детерминизма против свих произвољности, финалистичких схватања, идеолошких тежњи и апстрактних конструкција. Под утицајем друштвеног развоја и промена у новој држави, које поштрава велика криза и тешке и судбоносне неизвесности друштвеног и народног живота са једне стране и благодарећи увођењу социологије као наставног предмета на универзитетима, друштвене науке и социологија добијају све више замаха и све већи број присталица. У вези и сарадњи са научницима ранијих генерација, млађе генерације научних радника код Срба, образоване засад нарочито из реда правника, обрађују социологију као општу и објективну науку о друштву и као метод који омогућава и осталим специјалним друштвеним наукама да се од степена технике и вештине подигну на висину науке. Али у исто време, оне указују на нужност развоја и опстанка појединих друштвених наука, али не издвојено него у сарадњи људи и метода. Овај дух објективности и сарадње

koji danas ističu присталице sociologije unapred oslobađa oву науку од службе свакој метафизици и свакој идеологији и позива научне раднике да обогате народну заједницу и омладину научним истинама и утврђеним појмовима и путоказима о друштву и положају човека у њему. Служећи истини, sociologija служи у исто време човеку и своме народу. Тако је sociologija постала код нас и то код њених најистакнутијих и аутентичних претставника средство победе научног духа над произвољностима и хуманизма над искључивостима свих врста.

Dr. Ivan Esih, Zagreb

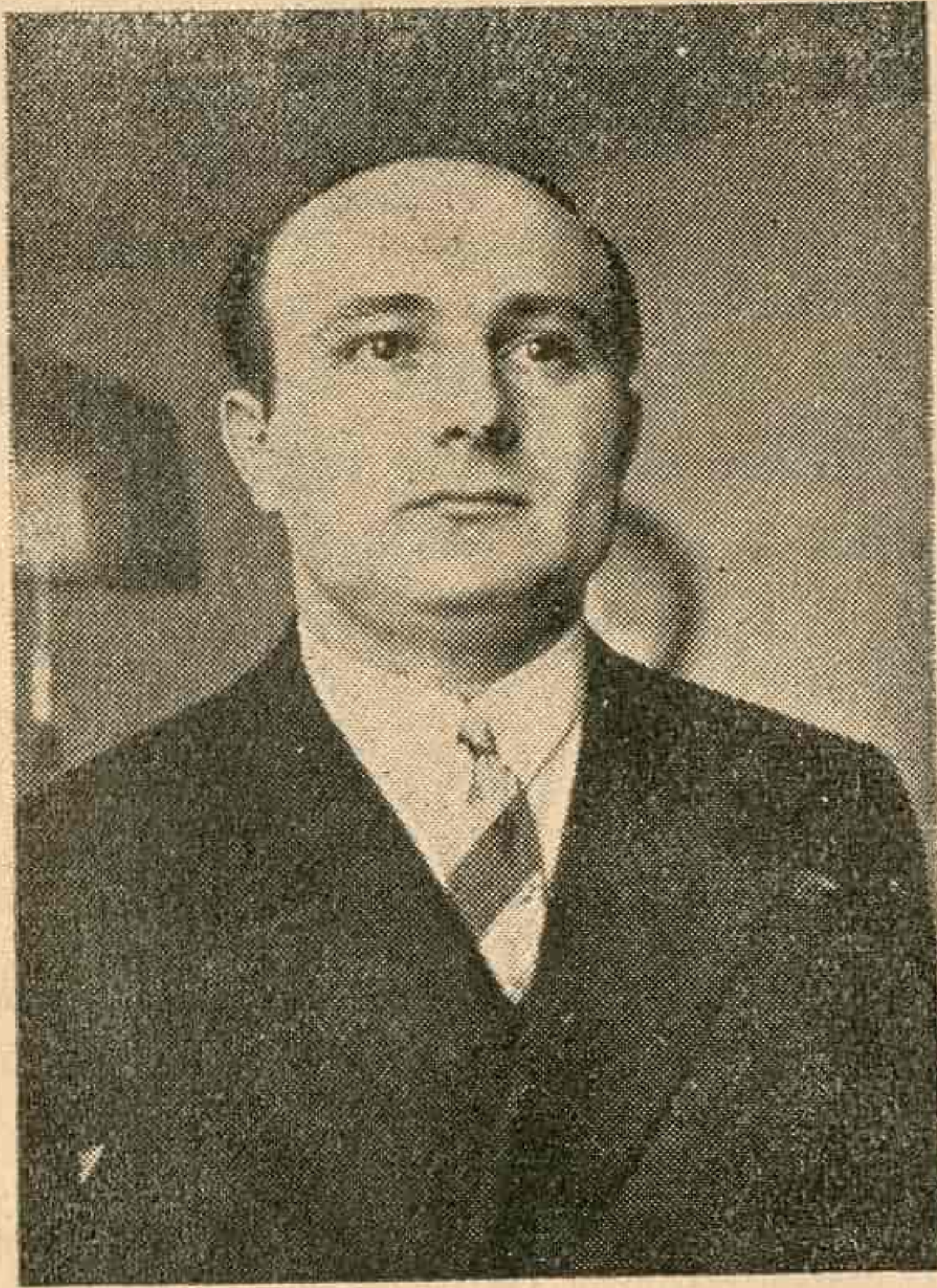
III. — *Razvitak sociologije kod Hrvata*

»Nijedno zvanje, koje iziskuje više naučne spoznaje, ne može se danas valjano vršiti bez sociološkoga obrazovanja.«

E. Chalupný:

»Sociologija i škole«

(Praha Orbis 1929, str. 74)

Današnje doba nameće potrebu, da se razjasni odnos pedagoga prema sociologiji, kao što je taj odnos bio prošlih decenija razjašnjen prema psihologiji. Suvremeni školski i odgojni rad počinje se i kod Hrvata izgrađivati na naučnim temeljima. Dosta je spomenuti znatna naučna djela prof. dra Pavla Vuk-Pavlovića, autora djela »Ličnost i odgoj« i brojnih i u međunarodnom svijetu priznatih naučnih rasprava i s područja pedagogije i srodnih disciplina. Poslije psihološkog obrazloženja dolazi na red sociološko obrazloženje školske problematike. I naše učiteljstvo po prirodi svoje funkcije bavi se sociologi-

jom djeteta. Sociologija, — premda je jedna od najmladih disciplina — već se u kulturnom svijetu toliko specijalizirala, da pojedinac jedva može obuhvatiti cijelo njezino područje. Svakomu čovjeku, koji prati društvene odnose, posve je jasno, da opća sociologija ima golemo značenje i veoma mnogo dodirnih veza s interesima i problemima misaonog čovjeka, a u prvom redu naprednog učitelja.

Učitelj je danas svijestan, da i on, više nego tko drugi surađuje u izgradnji novog društva. On računa s tim, da se titraji društva prelijevaju i u školske klupe, u dječju dušu. Učiteljev školski

rad je važni činilac u izgradnji socijalnog razvitka, on je trajna i časna funkcija društvenog odgoja.

Napredno učiteljstvo odnosi se prema sociologiji konkretno i neposredno. Nastojanja oko školske reforme nemaju samo individualno-psihološko značenje nego imaju i znatne kulturno-socijalne reperkusije (v. dr. Jaroslav Šima: »Sociologija odgoja — výchovy«, Naklad Československé grafické unie, A. S. Praha, 1938; to je prvi slavenski spis o tom području, izgrađen kao dio sociološkog sustava na empiričkom temelju).

Sociološki studij znatan je činilac u izgradnji današnje pedagoške ličnosti, jer je odgoj sociološka pojava. Funkcija je učitelja u društvu — predavati i prenositi kulturne vrednote na mlade generacije. Učitelj je dakle socijalni činilac, kojega glavna funkcija počiva u odgojnom djelovanju.

Naše učiteljstvo, koje u kulturnom pogledu napreduje unatoč veoma teškim prilikama našega općega narodnog života, zacijelo će radosno pozdraviti, ako se studij sociologije uvede u naše srednje i visoke škole.

Praktički Amerikanci u tom su pogledu učinili veoma mnogo tako, da su izdali već elementarni priručnik sociologije, pravi sociološki »Orbis pictus« za zreliju omladinu.

Naš inteligent stvara nazor o svijetu i životu na temelju vladajućega režima ne osvrćući se uopće na narod. Žalosna su neznanja o glavnim zakonima sustava i razvitka civilizacije, kulture i društva. Stoga i izgleda tako život većine inteligenata. Svaki bistriji radnik danas se u politiku bolje razumije nego većina inteligencije, a ona se još čudi da je politički nemoćna.

Ovaj kratki pregled ima zadaću, da posluži kao prva orijentacija za upoznavanje razvitka i današnjeg stanja sociologije kod Hrvata.

Uvod. Dok o razvitku hrvatske filozofije imamo dva prikaza (jedan od dra Alberta Bazale u »Obzorovoj spomen-knjizi«, a drugi od dra Stjepana Zimmermanna »Filozofija u Hrvatskoj zastupana po svećeničkom staležu — kroz tisuću godina«. Zagreb, 1929), ne postoji o razvitku hrvatske sociologije nikakav prikaz. Kako je ovaj referat prvi svoje vrste, to valja reći da i zbog same te činjenice ne iscrpljuje cijeloga predmeta. Hrvatska braća Česi, kojima hrvatska kulturna javnost zahvaljuje za mnoge duhovne vrednote, imaju o razvitku svoje sociologije nekoliko prikaza (na pr. od prof. dra In. A. Bláhe, od autora češkog sustava sociologije prof. E. Chalupnog itd. »Aperçu de la philosophie en Yougoslavie« (Beograd, 1934 u povodu Međunarodnoga filozofskog kongresa u Pragu od dra D. Nedeljkovića) nema gotovo ni spomena o razvitku sociologije.

Kod Hrvata se sociologija ne uči u srednjim školama, a sve do nedavna bila je zanemarena na sveučilištu i na visokim školama. U tom su pogledu pred Hrvatima i Rumuni, koji imaju na svakom svom sveučilištu katedru za sociologiju, a sociologija se podučava i na srednjim školama. Izvrstan je priručnik prof. Dimitrie Gustija i Traian Hersanija »Elemente di sociologije« za osme razrede rumunjskih srednjih škola. Ono, što je o potrebama sociologije u srednjim školama pisao prof. E. Chalupný (»Sociologie a školy«)

veoma je aktuelno i za Hrvate, koji bi s uspjehom mogli primjeniti i mnoge sugestije, koje je iznio dr. Ant. Uhliř u djelu »Sociologická idea — Socialni věda« (Praha, 1932).

Prof. A. Bazala pravom je istakao, da se od ostalih specijalnih nauka filozofijskih sociologija još uvijek kreće u glavnom u krugu pravnih i nacionalno-ekonomskih nastojanja. (»Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma«, »Obzor« spomenica, 1935, str. 123). Samostalnije značenje dobiva u stranačko-političkom pokretu radničkom, gdje je mahom vezana uz marksističke zasade. Tek posljednjih godina dobivamo sociologe kath eksohen.

Sociologija je kod Hrvata poslije rata počela intenzivnije gajiti, što se pripisuje u prvom redu osnutku katedre za sociologiju na sveučilištu i Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu, gdje djeluje nekoliko značajnih predstavnika sociologije i srodnih naučnih grana.

Nijedan hrvatski sociolog nije obradio opći pregledni sustav sociologije ni onako kako to imaju naša najbliža slavenska braća Slovenci sa odličnim predstavnicima, autorima socioloških sistema. (A. Ušeničnik, Janez Krek ili Andrej Gosar, autor sustava kršćanskog socijalnog aktivizma pod natpisom: »Za nov družabni red«). Česima je dao sustav sociologije dr. Em. Chalupný.

U ovom zbijenom prikazu ne će biti govora samo o predstavnicima sociologije u uskom smislu riječi nego i učenjacima, koji se bave s istraživanjem društva kao cjeline i njegovih pojedinih sastavnih dijelova u njihovoj uzajamnosti i onih nauka, koje idu u red socijalnih nauka odnosno nauka, koje su na pograničju sociologije.

Hrvatska sociologija na visokim školama

Filozofijska povijest kod Hrvata počinje se izgrađivati gotovo odmah poslije njihova pokrštenja. Stoga nije čudo, da je povijest filozofije (dakle i socijalnih nauka) najtješnje povezana s djelovanjem crkve u narodu, napose u njegovu školstvu.

I danas je skolastička filozofija intenzivno njeguje. Hrvatskim skotistima na čelu je profesor Antonianuma u Rimu dr. fra Karlo Balić, a tomistima dr. Hicajint Bošković. Velik broj rimokatoličkih svećenika izgrađuje katoličku sociologiju u duhu kršćanstva, koje je bilo uvijek velika moć u trinaest vjekovnoj povijesti hrvatskog naroda.

Na najstarijem sveučilištu na slavenskom jugu, na »Alma mater croatica« u Zagrebu (od 1874 g.) predavala se sociologija na pravničkom i filozofskom fakultetu u vezi s narodnim gospodarstvom, odnosno ekonomijom.

Za sociologiju su vrijedna i narodno-ekonomska djela sveuč. prof. dra Blaža Lorkovića »Počela političke ekonomije« (Zagreb) i Frana Milobara »Izabrana poglavlja iz narodnog gospodarstva« (I—II, Zagreb 1902—1923), Vase Beloševića »Uvod u političku ekonomiju« (II izdanje, Zagreb 1922), dra S. Deželića »Politička ekonomija« (Zagreb 1922), Branislava Dimitrijevića »Politička ekonomija« (Zagreb I. i II., 1929) itd.

Dr. Ernest Miler, redoviti profesor kriminalnih znanosti i sociologije na zagrebačkom pravnom fakultetu istakao se kao autor solidnih naučnih rasprava: »Pokušaj delikta s naročitim obzirom na tako zvani nepodoban odnošaj«, »Kriminalno-pravna odgovornost liječnika«, »Kriminalistička studija o kolektivnoj odgovornosti«, »Hauskommunion der Südslawen«, »Raison d'être sociologie«, »Gumplowiczewa socijalna filozofija«, »Grad sa sociološkog stanovišta (u zagrebačkoj »Novoj Evropi«) itd.

Ernest Miler preveo je na hrvatski jezik znamenito djelo profesora na Columbia sveučilištu Franklina Henryja Giddingsa pod natpisom »Načela sociologije — analiza pojava, asociacije i specijalne organizacije« (Zagreb 1924). Prema tome je djelu držao Miler i predavanja na sveučilištu. Miler je u hrvatskom prijevodu ispustio neka poglavlja, a dodao je neke partije, na koje Giddings ne uzima obzir (na pr. povijest sociologije i socioloških škola).

Dr. Ladislav Polić, profesor općenog državnoga ustavnoga i međunarodnoga prava na pravnom fakultetu u Zagrebu mnogim je svojim studijama pripomogao razvitku sociologije kod Hrvata (»O razvoju demokratske misli«, Zagreb 1918, »O nacrtima ustava«, Mjesečnik 1921, »Izborni zakon prema ustavu i praksi«, Mjesečnik 1923).

Proslavljeni hrvatski esejist, sociolog, shakespeareolog dr. Vinko Krišković, autor je djela »Anglia docet«, »Dokle smo došli« i »Pisma Juniosova« (iz engleske ustavne povijesti). Znatno je Kriškovićevo djelo »Hrvatsko pravo kućnih zadruga« (Zagreb 1925) posvećeno tisućljetnici kunišanja Tomislava kralja hrvatskoga, posvetio Vl. Mažuraniću). U tom je djelu obradio stalne sustave obiteljskog poretka, koji imaju tri oblika: matrijarhat (maternitet, materinstvo), patrijarhat (paternitas, očinstvo) i zadruga. I danas je socijalni poredak pretežnoga broja seljaštva osnovan na kućnoj zadruzi. Zadruga je od iskona tip našega seljačkoga poretka, ona je seljačka obiteljska ustanova sa svojim zasebnim obiteljskim pravom. U tom djelu opisuje obiteljsku pravnu stranu zadruga i tumači značenje zadruga sa sociološke strane odnosno u najkrupnijim crtama iznosi njezinu socijalnu historiju i pozitivno-pravni razvitak, razjašnjuje zakon i pravnu prirodu zadruga, po kojoj je i danas uređena kućna zadruga u banskoj Hrvatskoj. Zadrugu i njezino sociološko značenje istražuje i Kriškovićev nasljednik na katedri za upravnu nauku i upravno pravo dr. Ivo Krbeč, autor golemog djela »Diskrecione ocjene« itd., a proučavao ih je i pravnik i filozof dr. Ivan Strohal, koji je pravno-socijalnim žarom branio socijalnu instituciju naših kolektivnih obiteljskih i gospodarskih zajednica, kojima je prirodno i nesvijesno bila provedena dioba i specijalizacija rada uz savršenu istodobno integraciju.

U svom eseju »Suton demokracije« (Kolo Matice Hrvatske, 1936) daje nam dr. Krišković sociološku analizu demokracije počevši od J. K. Locke-a, teoretskog oca novovjeke demokracije preko godine 1848, kada Hrvati postaju politički narod, pa sve do danas. Pri svojim razlaganjima ustaje dr. Krišković protiv pokušaja obnove odnosno afirmacije tolstojizma kod nas. Tolstojizam, veli autor, prebrođen je već davno u samoj evrazijskoj Rusiji, a u

sferi zapadnoevropske kulture djeluje neprirodno i nastrano, jer nalazi vršak etike i znanja u seljačkoj duši, pa hoće socijalni porijeklo i kulturnu orijentaciju čitavoga naroda u duhu seljačkoga života, da se čitavi narodni život postavi na seljački temelj. Krišković misli, da je bolje, da mi u smislu zahtjeva Dostojevskoga mužika dignemo višoj obrazovanosti. Kulturna demokracija i socijalizam su nerastavni, te je socijalizam nemoguć bez demokracije.

Dr. Krišković je napokon autor dvaju značajnih socioloških djela, uzornih eseja: »Jedan vijek političkih ideja vodilja« (Obzornica Spomen knjiga) i »U svijetu paradoksa — slika sadašnjice« (izdala Matica Hrvatska, 1. sv., 1937, 2. sv., 1938). Obilje socioloških pouka nalazimo u njegovim shakespeareovskim studijama. (V. o tom dr. Ivo Hrgešić: »U službi Shakespearea — O prijevodima i komentarima dra Vinka Kriškovića«, »Kazališni almanah«, Zagreb, za god. 1937).

Dr. Juraj Andrássy, autor je djela »O Ligi Naroda njezinu s ustrojstvu i djelovanju« (Zagreb 1931) i mnogih rasprava o različnim međunarodnim pitanjima. Napisao je i studiju »Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti« (Zagreb, 1927), koja je prvo pravnoteoretsko djelo većega opsega o tom problemu. U njoj ima i socioloških elemenata (služi se Daryjevim djelom »Eléments de sociologie«: I. Sociologie politique«, 1924).

Katedru sociologije na pravnom fakultetu zagrebačkog sveučilišta zauzima dr. Dinko Tomašić, koji se specijalizirao u U. S. A., Francuskoj, te ima široki horizont i solidnu erudiciju.

U svojoj knjizi »Društveni razvitak Hrvata« (Hrvatska naklada, str. 124) sabrao je dr. Dinko Tomašić ove svoje rasprave: Zadružna i plemenska kultura, Zadružna kultura u Hrvatskom Zagorju, Kolektivna shvaćanja u Hrvatskom Zagorju, Borba za društvenu pravdu, Plemenska kultura, Život u pasivnim krajevima i Postanak vladajućih skupina u ranijem društvenom razvitku Hrvata.

Dr. Tomašić protivno dosadašnjem evolucionom stanovištu o zadruzi kao društvenom obliku, koji da se je razvio iz klana (roda, bratstva) iznosi mišljenje, da su s jedne strane zadružna, a s druge strane plemenska društvena struktura nastale pod utjecajem potpuno različitih prilika i da su se jedna i druga razvijale u različnim pravcima. Samo u koliko su se i plemenska i zadružna kultura našle na zajedničkom teritoriju i pod utjecajem novih okolnosti mogli su nastati novi kulturni i psihički tipovi, koji su spajali elemente iz jedne i druge kulture.

U svojoj raspravi »Formiranje vladajućih skupina u ranijem društvenom razvitku Hrvata i Srba« polazi s aksioma, da se ljudska zajednica dijelila na gornje i donje slojeve naroda, na slojeve s većim ili manjim dijelom dobara. Društvene nauke bave se s tim, da nam pokažu, kako nastaju, kako se održavaju i kako nestaju jedne vladajuće skupine, da bi se izmijenile s drugima. Tomašić pobija tezu L. Gumplowicza da je u svim državama vladajuća skupina sastavljena od tuđinskog i ratničkog elementa, te prelazi, da prikaže kako su se u tečaju kulturnog i političkog razvitka od najranijih pa do najnovijih vremena formirale, održavale i kako su propadale vladajuće skupine Hrvata i Srba. Razvitak vladajućih skupina osvjet-

ljuje na osnovu domaćih podataka postojeće teorije o cirkulaciji elita (Sorel, Weber, Pareto, Mannheim, W. J. Elliot, Laswell), te donosi zaključak, da su se vladajuće skupine afirmirale kod nas ne toliko zahvaljujući ličnim osobinama svojih vođa nego uslijed kulturnih osobina, geografskog položaja, ekonomskih prilika, brojčane snage i društvenog položaja pojedinih skupina dokazavši zatim, da osnutak hrvatskih sredovječnih političkih jedinica nije djelo tuđe državotvorne rase.

U svojoj raspravi o zadružnoj kulturi u Hrvatskom Zagorju osvjetlio je autor tri kulturna niveaua odnosno tri temeljna utjecaja, kroz koja je prošao kulturni razvitak Hrvatskoga Zagorja: autohtona zadružna kultura, feudalizam i zapadnoevropski kapitalizam.

Svoj je rad dr. Dinko Tomašić započeo obradom sociološke tematike u užem smislu: počeo je proučavati našu demografiju («Zakon porasta stanovništva», »Prilog bio-socijalnoj teoriji o razvitku naroda«, 1929), da kasnije pređe na sociološku i sociografsku analizu našega prošloga i suvremenog života i naših strujanja s osobitim obzirom na jedinu hrvatsku dominantu, koja povezuje sve društvene slojeve u jednu cjelinu.

Studiju »Zakoni porasta stanovništva — Prilog bio-socijalnoj teoriji o razvitku naroda« (sa 22 grafičke slike XI tabela, Beograd 1929) izradio je u Centralnom higijenskom zavodu u Beogradu na odjeljenju za socijalnu medicinu i na Entomološkom odsjeku parazitološkog odjeljenja. Tomašić je već tada pokazao, da ide za tim, da istražuje pojave, uz koje su povezani životni interesi naroda. Poslije načelnog uvoda o kvantitativnoj metodi izučavanja socijalnih pojava, biosocijalnoj teoriji i o porastu stanovništva prikazuje razvitak stanovništva u Srbiji, Bosni, Hrvatskoj, kritizira Pearlovu teoriju i Maltusov zakon, te se osvrće na utjecaj bioloških osobina i socijalnih prilika na razvitak.

Tomašić je napisao »Kritiku sistema Durkheimove sociologije« («Mjesečnik» 1929-30).

God. 1929 izdao je dr. Tomašić novo svoje djelo »Politički razvitak Hrvata«, zapravo dalji skup rasprava i eseja, koji znači nastavak knjige »Društveni razvitak Hrvata«. Kako veli autor, te su rasprave odlomci sustavnog djela o sociologiji Hrvata, koju sada sprema. U toj je knjizi priopćio ove rasprave:

I. dio: Sukob svjetskih sila i politički razvitak Hrvata. — Sadržina hrvatskog nacionalizma. — Ideje francuske revolucije i politički razvitak Hrvata. — Preporod i proturevolucija u Dalmaciji. — Razvitak građanskih ideologija u Hrvatskoj.

II. dio: Autohtona kultura i nacionalizam. — Zadružna kultura i hrvatski seljački pokret. — Hrvatsko seljaštvo i zapadnoevropska civilizacija.

III. dio: Psihička i politička pozadina rasnih teorija. — Rasa i kultura. — Rasa i narod. — Ideja o superiornosti Nordijaca i hrvatsko radništvo u Americi. — Kritika rasnog tumačenja političke povijesti Hrvata i Srba.

Znatna Tomašićeva rasprava »Socijalna struktura Hrvatskog Zagorja« izašla je u Zborniku, »Varaždin i Hrvatsko Zagorje«, Gla-

snik jugoslovenskoga profesorskog društva, juli-august 1936 god., sv. 11—12).

Profesori filozofijskih disciplina na zagrebačkom sveučilištu bivši dr. Franjo Marković, dr. Đuro Arnold i sadašnji dr. Albert Bazala i dr. Pavao Vuk-Pavlović u svojim su djelima obrađivali djelomično i sociološke teme. Prof. Vuk-Pavlović, koji svoj naučni rad zaokružuje u filozofijski sustav, posvećuje zasebnu pažnju i problemima sociologije.

Već u svojoj monografiji »Filozofija Th. Hobbesa« (Nastavni vjesnik, sv. 5—7, knjiga XXXVIII, Zagreb 1930) prikazuje i prof. Vuk-Pavlović elemente Hobbesove sociologije raspravljajući o čovjeku kao društvenom biću, o državi itd.

U svom djelu »Ličnost i odgoj« (Zagreb 1932), koje je hrvatska stručna kritika proglasila pravom prvom hrvatskom filozofijom kulture, a ja mislim i sociologijom odgoja, tretira probleme individua (individualiteta) — kolektiviteta, odnosa moći, prirode — politike, zatim govori o licu, ličnosti, zajednici, moći i ljubavi, politici i odgoju, o odnosu politike i kulture itd. Sociološki su znatna njegova poglavlja o nezavisnosti odgajalaštva, politici, državi, ustavu, političkoj i pedagoškoj funkciji kao povjesnotvornim funkcijama itd.

Vuk-Pavlovićeva rasprava: »Politik, Erziehung, Religion« (Praha 1934), izazvala je pažnju na međunarodnom filozofskom kongresu, a raspravlja o odnosu politike i odgoja, o religiji, o odnosu moći i odnosu ljubavi. Od osobitog je interesa i za sociologa i pedagoga njegova rasprava: »Wert und Schöpfung«, Paris 1937, međunarodni filozofski kongres; hrvatska verzija »Vrednota i stvaralaštvo«, Zagreb 1937). Analizira tu povijesne tendencije i stvaralaštvo što je socijalno relevantno, jer govori o ostvarenju vrednota i socijalnim pokretima.

Profesor zagrebačke Ekonomsko-komercijalne visoke škole, Filip Lukas, osnivač ekonomske geografije kod Hrvata obradio je temu o prirodnom utjecaju okoline na stanovništvo Dalmacije (»Sveslavenski zbornik«, Zagreb 1930). U raspravi o postanku Poljica ima socioloških elemenata, a Lukas je zaslužan zbog proučavanja antropogeografije Hrvata (vidi dr. Nikola Peršić: »Život i rad profesora Filipa Lukasa«, zagrebački mjesečnik »Economist« decembar 1936). U svojoj izvrsnoj studiji »Geografske osnovice hrvatskoga naroda« (Zbornik Matice Hrvatske) i »Smjernice i elementi u razvoju hrvatskoga naroda« (»Hrvatska revija« 1932), osvrće se na sve biološke, dinamičke i kulturne faktore, koji su utjecali na izgradnju duhovne individualnosti hrvatskoga naroda.

God. 1938 izdao je prof. Lukas prvu knjigu svoje serije »Hrvatska narodna samostalnost« pod natpisom »Problem hrvatske kulture« (izd. »Matica Hrvatska«). U toj seriji obradit će prof. Lukas psihičke i etnobiološke značajke hrvatskoga naroda u vezi s općim problemima kulture i njezinih stvaralaca (pojedinci, stalež ili cijela narodna zajednica).

U izdanjima zagrebačkoga Hrvatskoga književnog društva svetog Jeronima u Zagrebu započeo je profesor Ekonomsko-komercijalne škole dr. Milan Ivšić s izdavanjem niza popularnih knjiga

o selu. U prvoj knjizi »Diljem sela« (god. 1935) govori općenito o selu i njegovoj prosvjeti, u drugoj »Seljačka politika« (1936) o seljačkom domu i radu, u trećoj raspravlja o »Seljačkom zadrugarstvu« (1937). Najavio je knjige »Seljačka narodna društva i Seljačke komore« tako da će biti veoma zanimljiva seljačka enciklopedija udešena za potrebe hrvatskog sela i grada.

Krajem 1938 izdao je svoje najnovije djelo »Gospodarski život na selu« nastavljajući time svoj ciklus knjiga o sociologiji sela, koje sadržavaju obilje pouke i praktičnih uputa i savjeta za poboljšanje seljačkog života (izdanje H. D. D. sv. Jeronima za 1939). Tom je najopsežnijom i najuspjelijom knjigom završio učeni pisac svoje poglede na »Seljačku politiku«.

Naša narodna kultura, veli prof. Ivšić gradila je na onim temeljima, koje je postavio naš seljački narod. Stoga je istina, da i svi naši vodeći kulturni radnici vrše u narodu samo nešto velikog, ako bude njihov rad sastavni dio naše seljačke narodne kulture i ako se ne bude udaljavati od temelja kulture i prosvjete svoga hrvatskoga seljačkog naroda. Središnja je misao njegova narodno-gospodarskog sustava: određivanje prvotnih vrednota hrvatske seljačke kulture i uređivanje i poboljšavanje našega socijalnog i gospodarskog života prema pravnoj svijesti i shvaćanju našega seljačkog staleža. (O prof. Ivšiću v. »Economist«, Zagreb, listopad 1937, »Obzor« 2-VIII-1937 s opsežnom bio-bibliografijom).

Najveće je Ivšićevo djelo »Les problèmes agraires en Yougoslavie«. (Paris, 1926), u kojem je opisao ne samo historijski, sociološki, pravni i ekonomski razvitak naših različitih gospodarskih sustava, nego je i konkretno i precizno formulirao načela, prema kojima se ima izgraditi naš seoski zakonik u skladu s pravnim shvaćanjem našega sela. Građanski zakonik ne odgovara razvitku ni shvaćanju našega seljaka. Stoga traži, da se kolektivni gospodarski rad izgradi na seljačkom gospodarstvu. Ognjište gospodarskog rada ima biti seljačko dobro i obitelj, koja počiva na demokratskim temeljima. Seljačko vlasništvo mora biti zadružno.

Dalji su radovi prof. Ivšića: »Smjernice naše gospodarske politike« (Zagreb, 1934), »Ideja racionalizacije i njezin međunarodni karakter« (Zagreb, 1931), »Socijalni duh i lijepa književnost« (Zagreb, 1933), »Ekonomski i politički parlamenat« (Zagreb, 1929).

Seljaštvo je, veli pravom prof. Ivšić, korijen i jezgra, iz koje proizlaze svi staleži. Seljaštvo je uvijek stalno, vječno.

Ivšić je napisao i raspravu pod natpisom »Razvitak hrvatskoga društva u drugoj polovici XIX stoljeća« (preštampano iz Spomenknjige »Obzora« 1860—1935). Analiza i kulturni prikaz hrvatskoga društva u pojedinim epohama njegova razvitka ostali su do danas neobrađeni. Razlog je tome, što ta analiza, ako hoće biti i malo cjelovitija, mora obuhvatiti cjelokupni kulturni i sociološki razvitak ne samo po pojedinim granama nego i po njegovoj povezanosti i sintezi. Dr. M. Ivšić kao ekonomist i sociolog nastojao je, da u svojoj studiji iznese sintezu gospodarskog-kulturnog i sociološkog razvitka hrvatskoga naroda tokom prošloga stoljeća i da zatim osvjetli i kulturu naše sadašnjice. Kako je pak hrvatsko seljaštvo i u 19. vijeku vodilo glavnu borbu za stvaranje cjelokupne naše narodne kulture, to i ova studija obrađuje naročito razvoj našega seljaštva po poje-

dinim hrvatskim zemljama. Prikazavši ponajprije svestranost hrvatskoga preporoda od vremena naših Iliraca obrađuje dr. Ivšić naše društvo u deset ovih poglavlja:

1. Raspad plemstva. — 2. Rađanje gradanstva. — 3. Stvaranje hrvatske inteligencije. — 4. Hrvatsko društvo. — 5. Propadanje hrvatskoga seljaštva. — 6. Brojčani prikaz propadanja našega seljaštva. — 7. Razvojačenje Vojne Krajine. — 8. Zemljišne zajednice. — 9. Socijalno-gospodarske prilike seljaštva u Bosni i Hercegovini. — 10. Ekonomske socijalne prilike seljaštva u Dalmaciji.

Premda nije ni ovom studijom iznesen cjelokupan kulturni prikaz, knjiga dra Ivšića poslužit će bezuvjetno kao pouzdani »vademecum« za upoznavanje barem poglavitih dijelova naše narodne kulture.

Ivšić je u toj raspravi dao sociološku analizu hrvatskog društva onako kao što je dr. Milovan Gavazzi u raspravi »Kulturna analiza etnografije Hrvata« u Matasovićevoj »Narodnoj starini« (VII. Zagreb 1930) dao analizu etnografije Hrvata, gdje je prikazao one kulturne sfere u vezi s hrvatskom etnografskom sferom istaknuvši, da unatoč svim raznolikim utjecajima etnografskih elemenata ipak svuda bez izuzetka probija najjači tradicionalni sloj prahrvatskih etnografskih elemenata tj. jedna hrvatska dominanta, koja veže sve elemente u jednu cjelinu. Osobita je odlika te studije dra Ivšića što je u svojim razmatranjima obuhvatio sve Hrvate na cijelom njihovu etnografskom teritoriju. Kako je hrvatsko seljaštvo i u 19. vijeku vodilo glavnu borbu, to dr. Ivšić posvećuje upravo najviše pažnje razvitsku hrvatskog seljaštva.

Dr. M. Ivšić izdao je g. 1937 u nakladi Matice hrvatske značajno djelo »Problemi suvremenog života — Socijalni eseji«, a najavio je zbirku ekonomskih eseja.

U doba, kako piše prof. Ivšić, kada hrvatski narod kao etička, kulturna i politička cjelina stoji na prekretnici svoga političko-narodnog života i kada traži svoje socijalno usklađivanje kao i povezivanje sa svim iskonskim narodnim vrednotama, ova knjiga dolazi u ruke hrvatskoj inteligenciji u pravi čas, jer raspravlja o socijalnim strujanjima i problemima suvremenog života. Prof. Ivšić prikazuje gospodarstvo u državi na starim i novim putovima, zadružnu ideologiju, radničko proizvodno gospodarstvo, racionalizaciju u našem zadrugarstvu, socijalizam Karla Marksa, rusku socijalnu revoluciju, radničke internacionale i boljševičku diktaturu i biološko-sociološki solidarizam.

Profesor pravnog fakulteta u Subotici dr. Mijo Mirković, proslavljeni čakavski pjesnik pod pseudonimom Mate Balota poznat je kao autor djela »Održanje seljačkog posjeda«. 22 ožujka 1938 održao je dr. Mirković u Zagrebu izvrsno predavanje »O utjecaju prirodnog gospodarstva na seljačko«. Dr. Mirković je autor niza narodno-gospodarskih djela sa sociološkim elementima. Njegova disertacija obrađuje tematiku »Von Hauptgrunde der Geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slawischen Völker«.

Priv. docent dr. Vjekoslav Rotkvić bavi se socijalnom problematikom. (»Priroda i kultura«, Osijek 1916, »O moralnom napretku«, Zagreb, 1919).

Dr. Juraj Ščetinec, profesor na zagrebačkoj Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi izdao je nekoliko knjiga o fašizmu, nacionalsocijalizmu i korporativizmu.

Hrvatska sociologija izvan visokih škola

Još od prije rata mnogi hrvatski kulturni radnici, u prvom redu katolički svećenici populariziraju socijalne nauke. Urban Talijski, dubrovački franjevac izdao je informativnu i popularnu knjižicu »Socijalizam i socijalno pitanje« (Dubrovnik, 1905).

Juraj Tomičić izdao je godine 1910 informativnu knjižicu »Počela sociologije« (Zagreb), u kojoj govori o razvitku i značenju socijalnih nauka, o društvenom poretku i psihološkom temelju sociologije u općem okviru tako da nema gotovo nijedne riječi o našim prilikama.

Joso Felicinović u duhu papinskih enciklika i uputa svete Stolice nastoji da poradi oko rješavanja socijalnog pitanja u hrvatskom narodu. Napose je obradio i popularno prikazao glasovitu encikliku pape Leona XIII. »Rerum novarum« (1891), a zatim encikliku, koja je u uskoj vezi s njom »Quadragesimo anno« od pape Pija XI. 1931 Felicinović je izdao i knjigu »Pape i socijalno pitanje prema Olgistiju«, »Socijalno pitanje za đake i radnike« u izdanjima Hrvatske katoličke socijalne knjižnice u Šibeniku, gdje također u katoličkom duhu dr. B. Dulibić izdaje časopis »Socijalnu reviju«.

Katolički su sociolozi dr. Stjepan Bakšić, dr. Velimir Deželić, Luka Perinić i dr. Vilko Anderlić (»Socijalna kritika socijalizma«, Đakovo 1929). Katolička naklada MOSK u Zagrebu izdala je niz popularnih brošura s područja sociologije. U ime katoličkog Radničkoga strukovnog saveza izdaje Luka Perinić u Zagrebu časopis »Socijalnu pravdu«.

Problemima eugenike bavi se profesor bogoslovskog fakulteta u Zagrebu dr. Andrija Živković, autor rasprave »Eugenika i moral« (Zagreb 1923). U vezi je s time i djelo fra Nedjeljka Subotića, »Kršćanski brak i njegovi protivnici« (Split 1933). U sociologiju ulaze i njegove rasprave »Katolička crkva i duh evropske kulture« (Zagreb 1926), zatim »Problem etičke kulture« (Mostar 1927), »Naša crkva i naša inteligencija« (Mostar 1929), zatim »Enciklike pape Pija XI za moralno-socijalni preporod društva« (Zagreb 1931). O socijalnom karakteru papinskih enciklika pisao je i đakovački kanonik, istraživač Štrossmayerova života i rada dr. Andrija Spiletak.

Sociološka istraživanja prospješio je hrvatski seljački pokret, koji je organizirao Hrvate politički (Hrvatska seljačka stranka), gospodarski (gospodarska sloga) i kulturno (seljačka sloga).

Voda hrvatskog naroda i predsjednik Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatko Maček u zajednici s predsjednikom prosvjetne Seljačke sloge Rudolfom Hercegom dovršava s izdavanjem djela pok. dra Antuna Radića, koja sadržavaju obilan i opsežan sociološki materijal.

Dr. Rudolf Bićanić, ideolog opće hrvatske gospodarske organizacije »Gospodarske sloge«, koji marljivo surađuje u zagrebačkim dnevnicima i časopisima, proučava sustavno život naroda u tako zvanim pasivnim krajevima »Kako živi narod« (1936). Iz zagrebačkog »Ekonomista« (3—5 1937) preštampano je dr. Rudolf Bićanić o veću svoju studiju »Agrarna kriza od 1873—1895 i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske«. Svrha je te studije da upoređenjem događaja prošlih kriza omogući bolje razumijevanje teške

agrarne krize, koja se odvija u našem razdoblju i pred našim očima. Dokumentarno je Bićanićevo djelo »Ekonomska podloga hrvatskog pitanja«.

Dr. Vlatko Maček prikazao je autoritativno i jasno »Bit hrvatskoga seljačkog pokreta« (»Obzor« spomen-knjiga, 1936 Zagreb).

Inž. Josip Predavec, jedan od vođa Hrvatskoga seljačkoga pokreta izdao je djelo »Selo i seljaci«, koje je izašlo posthumno. (Zagreb 1936). To je djelo u češkoj književnosti naišlo na pozitivan odjek.

O sociologiji u vezi s osiguranjem radnika pišu kod Hrvata V. Helebrandt, M. Haberle, o povijesti radničkog pokreta B. Korać i V. Bukšeg, o sociologiji naših iseljenika Artur Benko Grado, koji izdaje i uređuje zanimljiv »Index« o standardu života hrvatskog radnika, o sociologiji hrvatskoga seljačkog pokreta Rudolf Herceg, Ivo Šarinić, V. Rieger, dr. Božidar Murgić (monografija o pok. dru. Antunu Radiću itd.), prof. Alfons Heisinger-Žarković, dr. Božidar Adžija, dr. Mirko Kus-Nikolajev i Milivoj Magdić izdali su niz ovećih ili manjih rasprava s područja sociologije.

O marksizmu pišu kritički Vilko Rieger, prof. Petar Grgec, prof. dr. Julije Makanec (»Marksistička filozofija prirode«, Zagreb, 1938 izdala Matica hrvatska) itd.

Socioloških razmatranja ima i u knjizi Milana F. Tiljka »Tragom narodne pedagogije — Pođimo svojim putem« (Zagreb, 1933).

Veljko Ribar u svom je djelu »Principi materijalističke dijalektike« (Zagreb 1922) pokušao da prikaže dijalektički proces u krilu filogenetskog postanka života.

August Cesarec je s marksističkog stanovišta prikazao psihoanalizu i individualnu psihologiju (1932). U svojoj interpretaciji tih modernih strujanja Cesarec odbacuje freudizam, a prihvaća vedri socijalni i dijalektički adlerizam.

Pok. hrvatski patriot i javni radnik dr. Ante Biankini, liječnik u Chicagu, napisao je djelo »Kriminalna sociologija i smrtna kazna, znanstveno umorstvo i Euthanasia« (Zadar 1909) koja je i danas aktualna za iseljenika. Probleme kriminalne sociologije obradio je u duhu temeljnih načela ljudskog prava osobine slobode i kršćanskog shvaćanja. Sada se bavi tom problematikom ugledni hrvatski učenjak međunarodne reputacije, profesor medicinskog fakulteta na Zagrebačkom sveučilištu dr. Eduard Miloslaović, upravitelj Instituta za sudsku medicinu i član mnogih američkih naučnih društava.

Biankini je u Zagrebu izdao raspravu »Problemi društveni sa liječničko-pravničkog stanovišta«.

Originalan je hrvatski mislilac bio polihistor pok. dr. Ivo Pilar, koji je među ostalim dao značajno djelo velikoga sociološkog značenja »Borba za vrijednost svoga ja« (Zagreb, 1922).

Vladimir Dvorniković proučava »Psihologiju jugoslavenske melankolike« (Zagreb 1925), a za »Europ. Revue« (Leipzig 1926) napisao je raspravu »Kulturna i socijalna struktura Jugoslavije«.

Najplodniji je i najvrtniji naš obrađivač demografskih problema dr. Fedor Mikič, šef Otsjeka za vitalnu statistiku uz školu narodnog zdravlja u Zagrebu.

U vezi s tim valja spomenuti izvrsnu, uzornu studiju dra Nikole Peršića »Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb« (1935 Zagreb).

Među novijim sociološkim izdanjima vrijedno je pažnje djelo Aleksandra Mužinića pod natpisom »Civilizacija, kultura i obrazovanje« (Zagreb, 1937 strana 112). Djelo nastavlja, da riješava problematiku, koju je inaugurirao profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu dr. Pavao Vuk-Pavlović u svom fundamentalnom djelu »Ličnost i odgoj«, koje se kao što rekosmo pravom smatra prvom hrvatskom filozofijom kulture. Kao što veli sam Mužinić u predgovoru, da bi se mogao odrediti jasnije cilj obrazovanja i odgoja, nužno je prethodno proučiti i jasno odrediti bistvo i značaj civilizacije i kulture. Autor postavlja civilizaciju s njezinim predstavnicima specijalistima u zanimljivu antitezu prema kulturi i njezinim predstavnicima i ličnostima.

Knjizi nije zadaća da sistematskim načinom poda iscrpan pregled različnih ljudskih djelatnosti, koje se okupljaju pod pojmovima civilizacije, pedagoške prakse i kulture. Naprotiv zadatak je knjige, da poda što jasniji uvid u odnos civilizacije prema kulturi, te u odnos obrazovanja i odgoja prema civilizaciji i kulturi. U djelu ima niz veoma zanimljivih sugestija i prijedloga na pr. prijedlog, da se slušačima sveučilišta osim specijalnoga obrazovanja predaju i rezultati nauke u drugim područjima, kako bi ljudi živjeli potpunim kulturnim životom.

Iz žive problematike suvremenog života niklo je djelo dra Ljub. Živkovića »Ljudsko društvo i rasna teorija«.

Sociološke građe ima napokon u golemom monumentalnom djelu pok. dra Vladimira Mažuranića »Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik« (izdala u deset svezaka s dodatkom Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti 1908—1923). Isto je tako za sociologe od neprocjenjive vrijednosti folkloristički »Zbornik na narodni život i običaje južnih Slavena«, kojeg je zasnovao dr. Antun Radić, koji je podjednako izdao izvrsnu »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« (I izdanje 1897 II izdanje 1926).

Popularna je knjiga dra Vinka Esicha »Nauka o državi« (Zagreb, 1938).

Mnogo građe za sociologiju dali su hrvatski statistički stručnjaci Šignjar, Kreser, Vrbanić i u posljednje doba E. Schreiber, koji izdaje Statističke godišnjake grada Zagreba.

Strana sociološka djela u hrvatskom prijevodu

Pored već pomenute Giddingsove knjige imamo mi Hrvati i nekoliko drugih socioloških djela u dobrom prijevodu.

Profesor filozofije na bogoslovskom fakultetu u Ljubljani dr. Alež Ušeničnik, autor je znamenitih djela: »Uvod u kršćansku filozofiju«, »Knjiga o životu«, »Sociologija« (Ljubljana 1910, str.

839), »Socijalno pitanje« (Ljubljana 1925, str. 119), »Uvod u filozofiju« (spoznajno-kritički dio, Ljubljana 1921, str. 504), »Metafizički dio« (Ljubljana 1924), str. 627), »Ontologija« (Ljubljana 1924).

Ušeničnik brani metafizičke poglede, kritizira ideje liberalizma i socijalizma, brani kršćansku demokraciju, usvaja ideje pape Leona XIII i sociologa J. Kreka, utvrđuje katoličku idejnu orijentaciju, ustaje protiv gospodarskog liberalizma i socijalne demokracije menjševika i boljševika nalazeći put ka kršćanskim socijalistima i kršćanskoj demokraciji.

Na hrvatski je prevedeno djelo dra Aleša Ušeničnika (prevela Zdenka Žanko 1934 knjižnica »Novi život«). To je priručnik socijalnog pitanja u kratkom i zbijenom obliku katekizma, te je od samog autora prema slovenskom originalu nadopunjeno i modernizirano.

Prema rukopisu preveo je pok. dr. Petar Rogulja djelo A. Ušeničnika »Principe sociologije« (Znanstvena knjižica Narodne prosvjete« u Požegi I knjiga 1920).

Spise slovenskog sociologa dra J. Kreka počeo je na hrvatski prevoditi T. Crnković (»Socijalizam«, Zagreb, 1905).

Petar Grgec je preveo i uredio »Socijalne eseje, govore i nacрте« slovenskog sociologa Janeza ev. Kreka (Požega 1920 s opsežnim predgovorom P. Grgeca o Kreku kao čovjeku i sociologu u okviru njegova vremena).

Milan Durman i dr. Božidar Adžija zaslužni su popularizatori sociologije. Milan Durman je preveo i priredio djelo »Preteče socijalizma od Th. Morusa do Krapotkina« (Zagreb 1926). U zajednici s urednikom i najmarljivijim suradnikom nekadanje »Socijalne misli« drom Božidarom Adžijom preveo je Milan Durman sa sedmog izdanja djelo Maxa Beera »Opća historija socijalizma i socijalnih borbi« (Zagreb 1933). Kako je u tom nesumnjivo vrijednom djelu govora o razvitku socijalizma kod Rusa, Poljaka, Čeha i Bugara morali su autori zbog naših čitatelja dodati i prikaz razvitka socijalizma i socijalnih borbi i kod Hrvata, Srba i Slovenaca.

Dr. Franjo Jelašić preveo je Jerusalemov »Uvod u filozofiju« i djelo Rudolfa Eislera »Sociologija — nauka o postanku društva« (Zagreb 1919). U hrvatskom prijevodu imamo i Gumpłowiczew »Nacrt socijalne filozofije« (preveo F. Mađarević, Osijek 1912).

Hrvatska sociologija može s optimizmom gledati u budućnost. Hrvatski seljički pokret zacijelo će dati plejadu socioloških radnika. Osim toga očekujemo pravom znatna naučna sociološka djela od dra Milana Ivšića, dra Pavla Vuka-Pavlovića i dra Dinka Tomašića.

Ferdinand J. Maslić, Zemun

IV. Sociologija vaspitanja kod Jugoslovena

(Od 1918—1938 godine)

Pre nego predemo na pravi predmet našeg izlaganja držimo da neće biti na odmet ako prvo progovorimo nekoliko reči uopšte o naučnoj disciplini koja je u Americi poznata pod imenom sociologija vaspitanja (Educational Sociology), a u Francuskoj, Belgiji, Švajcarskoj i Nemačkoj pod imenom sociološka pedagogika (Pédagogie sociologique, Soziologische Pädagogik).

Poći ćemo od odnosa pedagogike prema sociologiji. Zaista je čudno da se o ovome odnosu počelo raspravljati srazmerno dokućkan i da se tek u najnovije vreme sociologija smatra za pomoćnu nauku pedagogike. Ovo je tim

čudnije što nam već i obično kazualno posmatranje (od slučaja do slučaja) rečito pokazuje da je vaspitanje socijalna pojava »par excellence« tj. da ga nalazimo samo u društvu i da je ono moguće samo u zajednici, pa bilo da ga shvatimo u širem smislu reči (porodično, opšte-društveno vaspitanje) ili u užem (samo školsko vaspitanje). Ovu je činjenicu lepo izrazio u svome delu o nemačkom i engleskom vaspitanju Fr. de Hovre rečima: „Education is a condition of social life, but social life is also a condition of education« (»Vaspitanje je uslov socijalnog života, ali i socijalni život je takođe uslov za vaspitanje«).¹⁾ Pa kad je tako, onda se sama od sebe nameće dužnost da se taj odnos između društva i vaspitanja naučno ispita i iz toga povuku potrebne konzekvencije za praksu.

Danas niko i ne pomišlja da ospori od kolikog su značaja za pedagogiku rezultati pedologije tj. naučnog ispitivanja deteta i njegovog razvoja, kako telesnog, tako i duševnog. Baš pedocentričko gledište u pedagogici (tj. princip da se u nastavi i vaspitanju polazi od deteta — »Vom Kinde aus!« — što opet pretpostavlja tačnije poznavanje deteta) mnogo je doprinelo da se jako razgranaju psihološko-antropološka ispitivanja deteta i da se nastoji da se rezultati dobijeni tim ispitivanjem mnogostrano primene u vaspitnoj praksi. Ali čini nam se da D-r A. Bláha ima mnogo prava, kad u svojoj »Sociologiji detinjstva«²⁾ veli: »... Vaspitni problem ne može se shvatiti samo fragmentarno tj. jedino biološko-psihološki, nego se mora shvatiti i sociološki, jer se vaspitni proces ne može odvojiti od totaliteta ostalog života. Sociološkom orijentacijom dobija vaspitna de-

¹⁾ Citirano po delu: O. Kádner, Základy obecné pedagogiky (Osnovi opšte pedagogike), Praha 1925, deo I, str. 161.

²⁾ In. Arn. Bláha, Sociologie dětství, II izd. Praha—Brno 1930, str. 32 ff.

latnost jednu dimenziju više, drugim rečima: u vaspitanju nije reč samo o Individualnome, nego i o Socijalnome. Prava i potpuna ličnost je samo socijalizovani individuum tj. sinteza Individualnog i Socijalnog«. Pedagogika, po D-r Bláhi, ne može da kao polaznu tačku za svoju praksu uzme samo poznavanje individua (deteta) u telesnom i duševnom pogledu, jer ne postoji izolovani individuum. To je samo gola apstrakcija. Postoji jedino individuum u izvesnoj okolini (miljeu), prirodnoj i socijalnoj. Želimo li ga upoznati, moramo upoznati i okolinu u kojoj on živi, a želimo li uticati na nj, moramo umeti organizovati i podesiti na odgovarajući način i tu njegovu okolinu. O tome je u novije doba vrlo lepo pisao kod nas, između ostalih, i Milan Janjušević u svome članku »Vaspitanje i društvo« (»Učitelj« za januar 1937).

Zato nije nikakvo čudo da se u novije doba počela obrazovati nova naučna disciplina — sociologija vaspitanja ili sociološka pedagogika koja pretstavlja neke vrste graničnu (prelaznu) disciplinu između pedagogike i sociologije. K njoj se može prići s obe strane, pa se ona i definiše čas kao deo opšte sociologije koji posmatra i ispituje vaspitanje sa sociološke tačke gledišta (tj. kao deo civilizacije a u vezi s ostalim kategorijama njenim), a čas opet kao »primena naučnog duha, metoda i principa sociologije pri studiju vaspitanja« (»the application of the scientific spirit, methods and principles of sociology to the study of education«).³⁾ Ovako definiše sociologiju vaspitanja u svome delu »Uvod u vaspitnu sociologiju« (An Introduction to Educational Sociology) Walter Robinson Smith, jedan od pobornika ove nove discipline u Sjedinjenim Američkim Državama, koji je baš u ovome delu dao prvi i dosad jedan od najuspelijih pokušaja sinteze te naučne discipline.

Njegovome gledištu priklanjaju se i drugi američki naučnici kao: Snedden, Chancellor itd. Mnogo uže shvata sociologiju vaspitanja na pr. Georges Rouma, koji pod njom podrazumeva samo »naučno i eksperimentalno ispitivanje o uticaju fizičke i socijalne okoline na razvoj deteta«. ⁴⁾ I prof. Bláha priklanja se tome gledištu kad traži da sociologija vaspitanja pre svega utvrdi naučnim metodima »kako socijalna okolina utiče na pojedince, pa da onda u svome praktičnome (primenjenom) delu nastoji da se spreče nepovoljni uticaji, odnosno da (u svome pozitivnom nastojanju) gleda organizovati i stvoriti okolinu najpovoljniju za postizavanje vaspitnog ideala«. ⁵⁾

Ma koliko ona prva definicija (Smith) izgledala preširoka, a prema tome i neodređena, ova druga (Rouma) čini nam se opet preuska, uglavnom zbog toga što između vaspitanja i društva ne postoji jednostran, već uzajaman odnos. Drugim rečima: nije samo vaspitanje uslovljeno društvom, nego i društvo vaspitanjem, pa nije dovoljno studirati samo one činioce društvenog života koji utiču na vaspitni proces, već valja obratiti pažnju i na studij onih činilaca iz školskog miljea koji imaju sociološki karakter; treba proučiti i kako i u kolikoj meri vaspitanje retroaktivno utiče na društvo. Jer vaspitanje je, kako veli češki sociolog D-r Chalupný, pretežno subjek-

³⁾ cit. po Kádneru, n. n. m. str. 86.

⁴⁾ Kádner, 86.

⁵⁾ n. n. m. str. 33—34.

tivna kategorija kulture ili civilizacije na koju se oslanjaju sve druge organizacije (socijalne strukture ili organizovane zajednice) u ljudskome društvu.⁶⁾ Slično traži i G. E. Payne u svome članku »Razvoj američke sociologije vaspitanja i njeno sadašnje stanje«.⁷⁾

Nejednakosti u pogledu definicija sociologije vaspitanja mogu se objasniti time što je ona relativno mlada naučna disciplina. Ovo nije teško razumeti, ako se potsetimo da je sociologija kao nauka uopšte mlađeg datuma i da je tek krajem XIX i početkom XX stoleća prokrčila put na univerzitate i postala samostalna katedra i samostalan ispitni predmet. Kod nas još ni danas nije sociologija samostalna katedra ili ispitni predmet na filozofskim fakultetima naših univerziteta, niti tamo postoje seminari za sociologiju. Kao ispitni predmet spominje se sociologija u Uredbi filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu svega jednom: u XI grupi nauka (antropogeografskoj) nalazimo kao ispitne predmete u razredu pod »C« narodnu istoriju sa sociologijom. Pa i na drugim fakultetima (katoličkim teološkim, pravnim) i samostalnim visokim školama (Ekonomsko-komercijalna u Zagrebu) gde se sociologija predaje, predaje se ona većinom u vezi sa drugim društvenim, pravnim ili ekonomskim naukama. I seminari, ukoliko postoje, u većini su u vezi sa drugim predmetima (na pr. na beogradskom pravnom fakultetu postoji Seminar za statistiku i sociologiju).

Najstarija i najraširenija je sociologija vaspitanja u Sjedinjenim Američkim Državama. I tamo se ona razvila tek u toku prve decenije ovog stoleća, iako je D-r W. T. Harris već 1893 godine preporučio da se sociologija primeni na pedagogiku rekavši: »Ni jedna filozofija vaspitanja ne može da bude dobra, ukoliko se ne oslanja na sociologiju«. Tačno na prelazu u XX stoleće, dakle 1900 godine, zavode se predavanja iz sociologije za buduće srednjoškolske profesore na 6 velikih američkih univerziteta. Taj se broj prilično brzo povećavao i 1926 g. dosegao cifru 194, što znači da su se spomenute godine predavanja iz sociologije vaspitanja držala na 194 američka univerziteta i visoke škole na kojima studiraju budući profesori i učitelji narodnih škola.

Kao kod svake mlade nauke koja je tek u povojima i kod sociologije vaspitanja još uvek se nije odmaklo dalje od početnog stadija tj. nije se u potpunosti uspelo da se ona tačno definiše, da se obezbedi njeno jedinstveno shvatanje i njeno područje tačno razgraniči od ostalih nauka. Ali u jednoj drugoj stvari, tj. u metodologiji, odmaklo se daleko: usled naglog razvitka egzaktnih naučnih metoda u opštoj sociologiji oslobodila se sociologija vaspitanja sasvim svake filozofske spekulacije i dobila potpuno naučan karakter opirući se na konkretno ispitivanje na terenu, na objektivne naučne metode i izvođeci iz njih objektivne zaključke.

Još nam ostaje da sasvim ukratko upozorimo na razliku između sociologije vaspitanja (sociološke pedagogike) i tzv. socijalne pedagogike, jer se ovo dvoje ne sme zamenjivati ili identifikovati.

⁶⁾ »Osnovni odnosi između socijalnih struktura i ostalih elemenata civilizacije« (»Učitelj«, septembar 1937).

⁷⁾ »Sociologická revue« (Brno), god. VII (1936), sv. 3—4.

Zajedničkim nastojanjem nekih herbartovaca (Dörpfeld, Trüper, Lietz), novokantovca Natorpa, pa Wundta, Tews, Kerschensteinera i dr. stvoren je naročiti ogranak pedagoške teorije pod imenom socijalna pedagogika čija je glavna karakteristika bila da je naglašavao više socijalne ciljeve vaspitanja. Taj smer je imao biti neka vrsta protivteže individualističkim pravcima u pedagogici koji su više naglašavali psihofizičku prirodu deteta. U stvari to su zapravo dva vida jedne te iste stvari, jer D-r K á d n e r posve opravdano veli: »Postoji samo jedna pedagogika koja je istovremeno individualna i socijalna, samo se sad više naglašuje jedno, sad drugo gledište. Drugim rečima: čas više razvitak prave moralne ličnosti, telesnih i intelektualnih osobina individue, čas opet više spremanje vaspitanika za budući život i društvene pozive«. ⁸⁾ Dok je socijalna pedagogika nastojala više da reši pitanje »šta treba da bude«, bilo da je to rešenje donosila na osnovu filozofskih spekulacija (ovo u najčešće slučajeva) bilo naučnim putem, dotle sociologiju vaspitanja u prvome redu interesuje ono »što jeste«. Ponekad se imenom socijalna pedagogika krstio zahtev da vaspitanje mora biti u svome ekstenzitetu socijalizovano tj. da svi članovi društva, bez obzira na njihovo poreklo i imovno stanje, moraju u jednakoj meri imati mogućnost i prilike da se vaspitaju. Drugiput se opet mislilo na s a d r ž i n u vaspitanja tj. na vaspitanje klasno (radničko, seljačko itd.), na sistem vaspitanja u državama demokratskim, autoritativnim i t. sl. Nekad se pod imenom socijalne pedagogike, pa čak i sociološke pedagogike, zapravo propovedaju socijalistički i komunistički zahtevi u vaspitanju. Tako na pr. S i e g f r i e d K a w e r a u u svome delu »Soziologische Pädagogik« iznosi zapravo zahteve nemačkih marksista u školsko-vaspitanom pogledu (zahtev jedinstvene škole rada, zasnovane na principu dečje samoradnje).

Da odmah napomenemo i to da je socijalni cilj vaspitanja koji se postavi ili konstruiše aprioristički, romantičarski i spekulativno (kao što je gotovo redovno bio slučaj u tzv. socijalnoj pedagogici) od sumnjive vrednosti, jer je jasno da taj cilj ne može biti ništa drugo nego jedna tačka na razvojnoj liniji društva. On, dakle, može i mora da se utvrdi jedino na osnovu poznavanja zakona socijalne kinetike. Istotako na pr. kad se u pedagogici govori o organima vaspitanja (porodica, škola, crkva, narod, država), onda nam pouzdana obaveštenja o njihovom karakteru, sastavu i razvitku može da pruži samo naučna sociologija, jer sve su to odreda društvene organizacije.

Posle ovoga uvoda možemo pristupiti pravome predmetu našeg izlaganja.

Odmah napominjemo da je sociologija vaspitanja u Jugoslaviji tek u povojima, što nije nikakvo čudo kad uzmemo u obzir sve što smo dosada rekli o sociologiji vaspitanja uopšte a o prilikama u jugoslovenskoj opštoj sociologiji napose.

Pre svega nama Jugoslovenima nedostaje pregledno teorijsko delo koje bi iscrpno obuhvatilo celokupno područje sociologije vaspitanja u svoj njegovoj širini, kao što imamo na pr. u poljskoj literaturi kapitalno delo D-r a Z n a n i e c k o g, profesora sociologije i filozofije kulture na univerzitetu u Poznanju, ⁹⁾ ili kao što su u

⁸⁾ n. n. m. str. 164.

⁹⁾ F. Znaniecki, Socjologia wychowania — I/1928, II/1930, III u pripremi.

američkoj literaturi, sem već spomenutih dela Smitha i Chancellor-a («Educational Sociology» 1919), knjige Kulpa («Educational Sociology» — New York 1932), Sneddena (pod istim nazivom, New York 1923) i mnogih drugih, ili kao što su u čehoslovačkoj literaturi već citirano delo prof. Bláhe i pokušaj D-r Laroslava Šime («Sociologie výchovy» — Praha 1937). Ono što imamo iz te oblasti mahom je monografskog karaktera, ponekad prilično lokalno obojeno, dakle od užega značaja. Razume se da smo daleko od toga da imamo zaseban časopis koji bi bio posvećen sociologiji vaspitanja, kao što je na pr. u USA časopis »Journal of Educational Sociology« (izlazi od 1928), što je lako razumeti, potsetimo li se da mi Jugosloveni nemamo još ni jednog časopisa koji bi bio posvećen isključivo sociologiji (dok na pr. Čehoslovaci imaju dva: »Sociologická revue« izlazi u Brnu, a »Sociální přehledy« u Pragu), već se članci sociološke sadržine objavljuju u pedagoškim, pravnim, ekonomskim pa čak i opštenaučno-književnim časopisima.

Izvesne potstreke naći će pedagog u kapitalnome delu profesora sociologije na Harvardskom univerzitetu u USA, Pitirima Sorokina »Sociologija. Savremeni pravci i teorije« (u prevodu D-r Drag. Ikonića izdao Geca Kon, Beograd — I sveska 1932, a II sv. 1933), kao u prikazu doktrine Leplajeve (Le Play) i njegove škole, pa učenja Lapuža (Lapouge), Amona (Ammon), Galtona i Persona (Pearson). Od istog autora imamo i drugo prevedeno delo »Socijalna pedagogika« (preveo Mil. R. Majstorović, izd. Jeremije Dželebdžića, Beograd 1937). Ni ove knjiga ne pretstavlja neki zao-kruženi sistem socijalne pedagogike ili sociologije vaspitanja, već je to zapravo, kako pokazuje i naslov originala («Populjarnije očerki socijalnoj pedagogiki i politici» — Užhorod 1923), osam samostalnih predavanja (rasprava) u kojima se, između ostalog, raspravlja o ulozi nasleđa, socijalne sredine (miljea), porodice i škole.

Originalni ispitivački rad u ovoj oblasti je kod nas takođe još u povojima, uglavnom zbog toga što je za egzaktno sociološko ispitivanje u najviše slučajeva potreban široko zasnovan i planski organizovan kolektivni naučni rad i dovoljno materijalnih sredstava. Ovo nije kabinetsko teoretisanje, već rad »na terenu«. Drugi naš veliki nedostatak je u tome što se naše učiteljstvo za vreme svog školovanja ne upozna sa metodama egzaktnog sociološkog ispitivanja, a ono bi ipak u većini slučajeva moglo da bude glavni i skoro isključivi činilac u ovom ispitivanju. Istina, u V razredu naših učiteljskih škola zavedena je prilikom reforme učiteljskih škola nastavnim planom S.n. br. 28375 od 27-VIII-1931 god. i sociologija sa 2 časa nedeljno, ali ne samostalno, već u zajednici sa nacionalnom ekonomijom (predmet se zvanično zove »narodna ekonomija sa osnovima sociologije«). U nastavnom programu S.n.br. 34430 od 25-IX-1931 dato je sociologiji u odnosu prema nacionalnoj ekonomiji vrlo malo mesta. I na univerzitetima ili višim pedagoškim školama situacija nije mnogo bolja. Na potonjima se sociologija uopšte ne predaje, a na univerzitetima ona nije obavezna za slušaoce filozofskog fakulteta, sem one jedne jedine grupe. Koliko je nama poznato (iz ličnog iskustva) bivši docent pedagogike na beogradskom filozofskom fakultetu, D-r Vićentije Rakić, veran svojoj postavci da »pedagog mora uvek o problemima svoje nauke misliti

sociološki«, uneo je u svoja predavanja i izvesne kolegije iz sociologije i socijalne psihologije (Psihologija društvenih preobražaja, Osnovi društvenog reda, Načela narodnog obrazovanja), ali na prvi pogled vidi se da to nije ni izdaleka dovoljno da budući pedagozi steknu solidno sociološko obrazovanje, a naročito ne za samostalan naučni rad u sociologiji.

Među najzapaženije radnike u ovoj oblasti spada svakako D-r Slobodan Popović, profesor Više pedagoške škole u Beogradu, sa svojim saradnicima, većinom mladim seoskim učiteljima. O svome radu referiše on sam u svome članku »Učitelji i psihološko ispitivanje naše omladine« koji je otštampan u ovome zborniku.

Ponovo valja istaći pohvalnu inicijativu »Društva za sociologiju i društvene nauke« u Beogradu, o kojoj govori u svome članku D-r Popović, jer se ono rešilo da stvori potreban kontakt između svojih članova i onih učitelja koji vrše proučavanje naroda u pojedinim krajevima. Bila bi svakako još veća zasluga spomenutog društva da organizuje i omogući — uz pomoć Univerziteta i Akademije nauka — izvođenje jednog planskog sociološkog ispitivanja naše omladine, jer u svim dosadanjim radovima te vrste gotovo nigde ne istupa sociološki momenat samostalno, po pravilu on je uvek podređen biološkim ili psihološkim gledištima.

Kad se zna da je alkoholizam jedna od najraširenijih socijalnih bolesti kod nas i koliko on ugrožava zdravlje i biološku vrednost naše omladine, onda je pomena vredna anketa Jugoslovenskog saveza trezvenosti o alkoholizmu kod omladine u Jugoslaviji. Publikovan je rad D-ra Fedora Mikliča »Alkoholizam među srednjoškolicima Dravske banovine. Anketa o alkoholizmu u Jugoslaviji«, Zagreb 1936.

Vrlo široka ispitivanja u ovoj oblasti provedena su u Dravskoj banovini zajedničkom saradnjom nekoliko ustanova, a na inicijativu PhC Vojka Jagodiča, učitelja i neumornog sekretara Jugoslovenske unije za zaštitu dece, banovinskog odbora u Ljubljani. Na osnovu ispitivanja izvršenih na 192.611 dece, utvrdio je Jagodič da oko 67% dece i mladeži u Dravskoj banovini manje ili više redovno pije alkoholna pića. On je ispitivao i korelaciju između omladinskog kriminaliteta i alkoholizma i utvrdio da je ta korelacija vrlo visoka: broj zločina i prestupa kod omladine upadljivo je velik baš u vinorodnim krajevima Dravske banovine, gde je i visok procenat omladinskog alkoholizma. O toj temi održao je Jagodič aprila 1937 predavanje u Higijenskom zavodu u Ljubljani, a septembra iste godine referat na II sveslovenskom pedološkom kongresu, takođe u Ljubljani. Zanimljivi grafikoni mogli su se videti u slovenačkom delu naše ekspozicije na Međunarodnoj izložbi dečje zaštite, priređenoj u Beogradu od 1—7 oktobra 1938 u okviru II balkanskog kongresa za zaštitu dece, inače su rezultati tog ispitivanja izneti u najnovijoj svesci časopisa »Eugenika« (za septembar 1938) što ga u Ljubljani uređuje i izdanje D-r Božo Škerlj.

Na spomenutoj izložbi mogli su da se vide i vrlo interesantni grafikoni sastavljeni na osnovu ispitivanja »Pedagoške centrale« u Mariboru o socijalnim prilikama učenika narodnih škola u Dravskoj banovini. Između ostalog zapazili smo ove pre-

glede: učenici koji stanuju u stanu od 1 sobe; učenici koji stanuju u stanu od 2 ili više soba; učenici koji spavaju u sobi, kuhinji, šupi ili staji; učenici koji rade teške i za njihov uzrast neprimerne poslove; učenici koji moraju da služe kod tuđih ljudi itd.

Među ostalim pokušajima kolektivnog ispitivačkog rada u ovoj oblasti valja istaći rad mladih slovenačkih i hrvatskih učitelja. Mladi slovenački učitelji prvi su se udružili krajem 1936 godine i stvorili prvo Mariborsku radnu zajednicu kao svoj centar, da bi docnije (u novembru 1937) preneli centar rada u Ljubljanu, gde je pri Sekciji JUU za Dravsku banovinu osnovan zasebni »Študijski odsek Učiteljski pokret«. Time je »Učiteljski pokret« obezbedio potrebna materijalna sredstva za rad i dobio mnogo više saradnika za anketno ispitivanje, jer je anketa postala sastavni deo zvaničnog radnog programa cele Sekcije. Slovenački »Učiteljski pokret« izradio je maksimalni program za sistematsko sociološko ispitivanje slovenačkog sela, a mnoge radne zajednice, obrazovane u pojedinim sreskim učiteljskim društvima, izradile su onda u okviru ovog opšteg maksimalnog programa svoje zasebne radne programe, prilagođene lokalnim potrebama i mesnim radnim mogućnostima (kao na pr. trogodišnji plan rada radne zajednice u Ptuju). Odmah se otpočelo s radom i do danas se živo radi. Dosada se taj rad kreće, uglavnom, u pravcu ispitivanja ekonomske strukture slovenačkog sela. Nešto od toga je objavljeno u »Popotniku« i »Učiteljskom tovarišu« koji je i inače glasilo pokreta (pokret tamo ima zasebnu rubriku). Dalje su slovenački »pokretaši« upravili svoju pažnju na neke aktuelne probleme današnjice, kao na pr. na problem gospodarskog propadanja i istovremenog odnarođavanja Slovenaca uz austriskú (danas nemačku) granicu. Rezultate tog ispitivanja, koji su od prvoklasnog političkog i nacionalnog značaja, izneli su u 1 broju obnovljene »Prosvete« (povremeni prilog »Učiteljskog tovariša«) u redakciji Martina Menceja, koji je inače izložio program i ideologiju slovenačkog Učiteljskog pokreta u knjižici »Slovenska šola in učitelj« (izdanje Zadruga »Pedagoški tisk« Ljubljana). Sprema se i 2 broj »Prosvete« koji će biti posvećen problemu stanovanja dece.

Sličan pokret rodio se nešto docnije i kod mladih hrvatskih učitelja koji su u okviru svog pokreta (Hrvatski učiteljski pokret) osnovali književnu zadrugu »Ivan Filipović« (pretsednik Zvonimir Frank iz Jarmine, p. Ivankovo, inače pretsednik Pokreta), izdali svoj program u knjižici »Učiteljstvo i narod« (izdanje spomenute zadruga) i otpočeli rad na anketi o našoj školi (smeštaj i komunikacije; učionice; školsko dvorište; školski vrt; stanje školske zgrade; broj odeljenja, osoblja i dece; higijenske prilike; snabdevanje škole; učila; školski pribor dece; kako deca dolaze u školu; ishrana školske dece, njihovo spavanje, rad pre i posle škole; međusobni odnosi dece itd.). U časopisu »Hrvatski učiteljski dom«, organu JUU sekcije za Savsku banovinu, izveštava Hrvatski učiteljski pokret redovno o svome radu. Tamo je takođe prof. Kamilo Bresler izneo u nekoliko članaka uputstvo kako se

naučno utvrđuje ishranjenost školske dece po metodu prof. Pirkea (Pirquet). I hrvatski učitelji uspeali su da Sekcija JUU za Savsku banovinu usvoji njihov radni program kao deo svoga opšteg radnog programa.

A na kraju da spomenemo još nekoliko radova iz naše opšte pedološke literature koja imaju, bar delom, značaj za sociologiju vaspitanja.

To je, pre svega zbornik »Uticaj socijalne bede na psihofizički razvoj dece« (Beograd 1931, 6 sveska »Biblioteke Centralnog higijenskog zavoda«) koji je postao zajedničkim ispitivanjem stručnjaka-psihologa (D-r Branislav Krstić i Maksim Agapov) i zavodskih lekara (D-r Dragić i D-r Milošević). Ispitivanja su vršena u Dečjem domu u Beloj Crkvi i u Domu maloletnika i domu Društva za vaspitanje i zaštitu dece u Beogradu.

Slična ispitivanja izveo je privatni docent D-r Božo Škerlj sa decom Pomoćne škole u Ljubljani i rezultate izneo u raspravi »Socialno-antropološka studija k vaspitanju manjvrednoga otroka« (štampano u »Pedagoškom zborniku« Slovenske šolske Matice¹⁰) za 1935).

Inače Slovenci imaju srazmerno najviše pedoloških radova što imaju značaj za sociologiju vaspitanja tj. gde su primenjeni egzaktni sociološki metodi i gde je celokupni način posmatranja sociološki. Da spomenemo samo neka dela ove vrste: Josip Jurančić »Iz šole za narod« (1930) ili njegov članak »K poznavanju kmečke mladine« (odlomak iz većeg dela »Kmečko vprašanje in vzgoja« — publikovano u »Pedagoškom zborniku« za 1935); Karel Dobershek »Vpliv socialnih razmer na razvoj otroka na Prevaljah« (SŠM, Ljubljana 1929); Dragotin Cvetko »Socijalna struktura dijakov na mariborski klasični gimnaziji« (»Pedagoški zbornik« SŠM za 1935). I u studiji D-ra Franje Žgeča »Razvoj otroka v šolski dobi« (»Pedagoški zbornik« SŠM za 1926), naročito u prvoj i drugoj glavi, ima mnogo podataka o telesnom razvoju dece dobijenih jednom anketom ondašnjeg Pedagoškog krožka (sada: Pedagoška centrala) u Mariboru sa nekih 30 škola iz Maribora i okoline.

U delu D-ra Josipa Jeraja »Naša vas. Oris vede o vasi« (SŠM, Ljubljana 1933) nađe se takode poneka misao koja ima značaja za našu oblast, ali po pravilu više za socijalnu pedagogiku nego za sociologiju vaspitanja. Ni metod D-ra Jeraja nije egzaktno sociološko ispitivanje, potkrepljeno ciframa i tačnim statističkim podacima, već više idealno uživljavnje i opis sadanjeg stanja u slovenačkom selu, tu i tamo propraćeno autorovim ličnim reminiscencijama i podacima iz literature, lepe i naučne. Pa i celokupna orijentacija dela je unekoliko jednostrana. Slično bi se moglo reći i o delu docenta D-ra Stanka Gogale »O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja« (SŠM, Ljubljana 1931) koje ima više opšte teoretski značaj, a ne polazi od originalnog našeg omladinskog pokreta. O našem predratnom omladinskom pokretu, a naročito o nekim književnim i nacionalno-revolucionarnim strujama njegovim, ima dosta štampanih radova rasutih po našim dnevnim listovima i

¹⁰) Kratkoće radi beležimo dalje samo skraćenicom: SŠM = Slovenska šolska Matica.

književnim i naučnim časopisima od Oslobođenja na ovamo, delom čak i u vidu zasebnih knjiga i brošura, ali sve je to pisano obično sa gledišta istorijske nauke i za sociologa ima samo značaj dokumentarnog materijala koji bi tek valjalo podvrći sociološkoj obradi.

U oblasti staranja za kriminalnu i socialno zapuštenu decu i mladež imamo nekoliko samostalnih publikacija i masu članaka rasutih po raznim časopisima. Od značajnijih radova spominjemo: Vasa Lazarević »Za spas napuštene dece« (Beograd 1935), gde ima i prilično bibliografskih podataka u pogledu naše literature iz te oblasti, i Anton Skala »Zavodi za vaspitanje dece i mlađih maloletnika« (Beograd 1934), pa onda radove D-ra Josipa Šilovića, D-ra Matije Ambrožiča, Milene Atanacković, D-ra Ilije M. Jelića, Frana Miličinskog, Maksima Agapova, Vojka Jagodića, Rade Vukovića i dr. Od svih tih radova izdvajaju se radovi Slobodana Vidakovića, generalnog sekretara Jugoslovenske unije za zaštitu dece, koji je ranije u svojstvu otpravnika poslova Saveza gradova Kraljevine Jugoslavije nastojao da Savez prikuplja statistički i dokumentarni materijal koji će da posluži studiju socijalnih i higijenskih prilika u kojima žive i rastu deca u našim gradovima. Na osnovu tog materijala napisao je on svoje delo »Stambena beda kao uzrok društvene degeneracije« (Beograd 1935) i najnovije delo »Komunalna zaštita dece« (Beograd 1937). Neki odlomci štampani su i u časopisu Unije »Narodni podmladak« u kome se i inače nade dragocenih podataka za našu temu. Značajni su i radovi D-ra Branimira Maleša objavljeni u dnevnoj i periodičkoj štampi (na pr. u beogradskoj »Politici« izašli su 1937 članci »Socijalni uzroci smrtnosti naše seoske dece« — »Ishrana, ekonomske prilike i telesni razvitak« i dr.) Problemom dečjeg »banditizma« u velikim varošima (Zagrebu) bavio se naš poznati dečji i pedagoški pisac Branko Sučević. On je o tome prikupio mnogo ubedljivog materijala i držao mnoga predavanja (u zagrebačkoj radio-stanici, na II sveslovenskom pedološkom kongresu itd.), a ponešto objavio i štampom.

Egzaktno sociološko ispitivanje u vidu najšire organizovane ankete donelo bi, bez sumnje, mnogo koristi i za nauku o učitelju, ili kako je Eusebietti naziva pedeutologija, koja, koristeći psihološke, sociološke i karakterološke metode, nastoji da pruži zaokruženu sliku o učitelju i njegovoj funkciji. I ovde bismo morali mnogo toga da uradimo, kad bismo hteli da dobijemo jasnu sliku o tome kako živi i radi naše učiteljstvo svih kategorija. Imamo, istina, nešto malo podataka sakupljenih anketom (na pr. o zaduženju učiteljstva Dravske banovine), ali to je isuviše šturo i nedovoljno.

Da završimo.

Ako nam je stalo da naš bilans, ukoliko se tiče sociologije vaspitanja, u drugoj dvadesetogodišnjici našega samostalnog državnog života u ujedinjenoj otadžbini bude obilniji i pozitivniji, treba da nastojimo da se prvo ispune izvesni preduslovi:

1) da se sociologija uvede u filozofske fakultete naših univerziteta kao samostalna katedra sa vlastitim seminarom, a naročito da

se za slušaoce pedagoške grupe uvedu predavanja iz sociologije vaspitanja ;

2) da se predavanja iz tog predmeta uvedu i za slušaoce viših pedagoških škola ;

3) da se nastavni program iz sociologije u V godini učiteljskih škola izmeni na taj način što će se sociologiji dati više mesta (eventualno učiniti je samostalnim predmetom), a sem objašnjavanja osnovnih pojmova iz opšte sociologije omogućiti da se kandidatima bar u najkraćim potezima objasni problematika sociologije vaspitanja i dadu im osnovna znanja iz metodologije te discipline;

4) da se stručna udruženja naših prosvetnih radnika svih kategorija u većoj meri zainteresuju za kolektivan naučni rad i prikupljanje podataka iz te oblasti; i

5) da svi pozvani činioци, u prvome redu razna naučna udruženja i ustanove koje raspolažu sa fondovima, dakle imetkom, materijalno pomognu rad na sociološkom ispitivanju naše, jugoslovenske omladine.

НОВЕ КЊИГЕ ПОСЛАТЕ НА ПРИКАЗ „УЧИТЕЉУ“

Педагошка Чехословачка уредио Мил. Р. Мајсторовић, Београд 1938, 8⁰, стр. 132, дин. 12. Бр. 7 Педагошке библиотеке Југословенског учитељ. удружења. Садржи следеће студије: *Pozdravljamo Jugoslovene* — Dr. Emil Franke, *Razvoj pedagoških ideja kod Čehoslovaka* — Dr. J. Hendrih, *Pregled razvitka čehoslovačke filozofije i sociologije* — Dr. J. Kral, *Развој и садање стање психологије и психолошких основа савремене педагогике у Чехословачкој* — Др. Ј. Вањек, *Развој и данашње стање чехословачке дидактике* — Ф. Мусил, *Развој основног школства у Чехословачкој* — Др. В. Пржихода, *Учiteljsko obrazovanje u Čehoslovačkoј* — Dr. J. Kepřta, *Ekonomski i pravni položaj čehoslovačkog učiteljstva, i njegove organizacije* — F. Rot, *Школске зграде у Чехословачкој* — В. Велварски, *Наставна средства у чехословачким народним школама и њихова стандардизација* — Ј. Пејстержик, *Уџбеници у новој школи* — Л. Ханус, *Деčје позоришне претставе и позоришта за децу у Чехословачкој* — М. Disman, *Васпитање за одбрану у чехословачким народним школама* — О. Јелењ, *Грађанске поуке и васпитање у чехословачким народним школама* — М. Скоржепа, *Bibliografski pregled čehoslovačke pedagoške, filozofske i sociološke literature* — Dr. L. Kratochvil, *Карактеристика чехословачке литературе за младеж* — Др. Ф. Буланек—Длоухан, *Umesto rogovora* — Urednik.

Мишљења штампе о „Педагошкој Чехословачкој“ — нарочито чешке и словачке, врло су ласкава. Она су, углавном, изнета у бр. 1 „Учитеља“ — за септембар.

Овде наводимо још два.

... Многе чланке из тога часописа донећемо у преводу за наше читаоце. Књига је штампана на 130 страна великог формата, лепе штампе и добре хартије. Идеја уредништва је више но похвална. Само ће се тако Словени добро упознати и немачком аншлусу противставити своје уједињење. Једна од следећих свезака овога часописа биће посвећена бугарској педагошкој мисли. Поводом тога случаја ми шаљемо Југословенима наше братске поздраве.

Д. Правдољубов „Педагогическа практика“,
Софија 1938, књ. 8, стр. 482.

... Уредник је замолио за сарадњу најистакнутије чехословачке педагошке раднике. Тежња уредника је била, да истакне словенску узамност и прикаже тако велике успехе што су Чехословаци постигли на школском пољу откада живе у властитој држави... Расправе пружају свакоме, ко се бави Чехословачком, њеном културом и школством, обилно ново градиво. Овај Зборник служи добро сваком ко жели да упореди нашу педагогику и школство са педагогом и школама наше северне браће... Препоручујемо да се са садашњим стањем педагошке Чехословачке упозна што више наших људи са школскога терена, као и сви они, који одлучују о нашем школству.

Јоже Жупанчич, „Jutro“, No 169, Ljubljana

Психолошки типови, написао К. Ј. Јунг, превео с немачког Др. Милош Ђурић 1938, 8⁰, стр. 546. Изд. „Космос“ — Београд. Садржај: Психоанализа и „аналитичка психологија“ од Владимира Вујића. Психолошки типови. Увод. I. Проблем типова у античкој и средњовековној историји духа, II. О Шилеровим идејама за проблем типова III. Аполонско и диониско. IV. Проблем типова у познавању човека. V. Проблем типова у песништву. VI. Проблем типова у психијатрији. VII. Проблем типичних ставова у естетици. VIII. Проблем типова у модерној философији. IX. Проблем типова у биографији. X. Општи опис типова (А. Увод. Б. Екстравертовани тип. В. Интровертовани тип). XI. Дефиниције. Завршна реч. Регистар.

Ка новој основи религиске наставе, написао проф. Др. Јордан П. Илић, Београд 1938, 8⁰, стр. 150, цена? Садржи: Предговор. I. Потреба наставне основе и њени принципи. II. Избор градива за религиску наставу (историско, систематско и практично градиво религиске наставе). III. Распоред наставног градива (концентрични кругови, културно-историски ступњеви, психолошки ступњеви, укупна настава, наше гледиште). IV. Наставна основа за веронауку у областима српске цркве. Додатак: Наставни програм за православну вероисповест у нашим школама (1) Школе у ресору Министар. просвете, 2) Школе у ресору Министарства пољопривреде, 3) Школе у ресору Министарства трговине и индустрије).

Др. Душан Недељковић, Стваралачки став новог реализма, Сарајево 1938, 8⁰, стр. 11.

Š. I. Ganelin, A. I. Herzen kao pedagog-prosvetitelj, s ruskog D. Sandić, Beograd 1938, 8⁰, str. 16, cena 2 din. Sv. 63 Biblioteke »Budućnost«, urednik Miloš B. Janković, učitelj, Gvozdićeva 3 Beograd.

A. N. Veselov, Ušinski o narodnom učitelju, s ruskog Mitra Mitrović. Beograd 1938, 8⁰, str. 16, cena 2 din. Sv. 64 Biblioteke »Budućnost«.

Споменица о прослави четрдесете године друге генерације ђака Алексиначке учитељске школе, Београд 1938, 8⁰, стр. 24, цена 10 д.

Мато Вожићевић, Od Garića do Illove i Čezme, Garešnica 1938, 8⁰, št. 190, cena 25 din. Piščevo izdanje. Monografski prikaz o narodnim, vjerskim, prosvjetnim, gospodarskim i higijenskim prilikama u srezu garešničkom. Podesan priručnik za učitelje u vanškolskom radu. Preporučujemo.

Гењо Дочев, Вјероучението, в трето одјеление, Софија 1938, 8⁰, стр. 126, цена 25 лева, издање „Казанлишка Долина“.

Гењо Дочев, Вјероучението, в четврто одјеление, Софија 1938, 8⁰, стр. 123, цена 25 лева, издање „Казанлишка Долина“.

Обе службе као упутства за наставнике основних школа, за III и IV разред.

ПАЖЊА ПРЕТПЛАТНИЦИМА. Сву пошту која се односи на питања организације и администрацију листова Јуу. „Народну Просвету“, „Учитель“ и „Југословенче“ упућивати на **ЈУГОСЛОВЕНСКО УЧИТЕЉСКО УДРУЖЕЊЕ БЕОГРАД ПОШТАНСКИ ФАХ БР. 401** увек с плаћеном поштарином.

Рукописи за „Учитель“ могу се слати уреднику и на улицу **Боже Јанковића бр. 30 Београд XI.**

„Учитель“ излази у месечним свескама од четири до пет табака. Годишња му је цена за чланове Југ. учит. удружења 50 дин.; за нечланове и школе 80 дин.; за ђаке учитель. школа 45 дин. Претплата се полаже унапред најмање за пола године на Југосл. учит. удружење, Београд, чек. рач. бр. 53081. — Рекламације непримљених бројева најдаље после два месеца. Учитель излази из штампе сваког 15 у месецу. Плаћање и туживо у Београду.

Власник и одговорни уредник
ИВАН ДИМНИК

претседник Југословенског учитељског удружења

Краља Милутина 66.

Београд

Телефон 22-585

Штампарија „Привредник“ Жив. Д. Благојевића, Београд. Кн. Михаилова 3. Тел. 21-450

ИЗАШЛА ЈЕ
ШТАМПАНА
ЋИРИЛИЦОМ
НА 200 СТРАНА

ПРАКСА НОВЕ ШКОЛЕ

СВЕСКА ПРВА
ЦЕНА 30.— ДИН.

САДРЖИ: Реформу просвете; Начин како ћемо данашњу школу претворити у Радну; разна упуштава и 25 практичних предавања, разрађених по принципима Радне школе, која испуњавају око 180 радних часова.

Друга свеска излази новембра. Претплатна цена јој је 20 дин. и прима се до конца новембра.

Посебно оштампана Упутства за преображај наше данашње школе стају 5 дин.

Наруџбине извршује и претплату прима Милорад Павловић, професор — Сомбор (Учитељска школа)

Г.г. УПРАВИТЕЉИ ШКОЛА

Не шаљите поруџбенице за издања Ј.у.у. службено ш.ј. без поштанске марке, јер Удружење због тога плаћа огромне суме за таксе.

Удружење већ плаћа таксене марке на рачуне и признанице, па није право да плаћа и друге нередовне поршотаксе. Ово је нарочито незгодно за „Југословенче“ које се продаје скоро по режиској цени, ради тога, да се омогући прешићивање и сиромашној деци.

Администрација Ј.у.у.

ЗА СВЕТОСАВСКУ ПРОСЛАВУ НАБАВИТЕ СЛЕДЕЋЕ КЊИГЕ:

Милош С. Матовић, Прва школска свечаност Монолози, Диалози, мало позориште, хорска песма, хорска рецитација. дин. 6
Милош С. Матовић, Друга школска свечаност, Хорске песме, Диалози, Монолози, Соколска вежба, Мало позориште. дин. 6
Милош С. Матовић, Трећа школска свечаност, Хорска песма, Монолози, Диалози, Мало позориште, Соколске вежбе. дин. 6
Милош С. Матовић, Четврта школска свечаност, Декламације, Диалози, Дечје сцене, Хорска рецитација, Хорска песма. дин. 6
Змај-Јова Јовановић, Пета школска свечаност, Диалози, Монолози,

Рецитације, Позоришна сцена, Хорске песме. Дин. 6
Гвидо Тартаља, Шеста школска свечаност, Монолози, Диалози, Рецитације, Позоришна сцена, Хорске песме. Дин. 6
Јован Удицки, Мали свет, Монолози, Диалози, Позоришне слике. Дин. 10
Јован Удицки, Међу децом, Монолози, Диалози, Позоришне слике Дин. 8
Мил. Ђ. Станојевић-Млађинац, Јастребачки соко, (позоришни комад у 3 чина) Дин. 6
Милица Д. Петковићка, Југословенска буктиња, Монолози и позоришне сцене. Дин. 6

Издавачка књижара
ЈЕРМИЈЕ ЦЕЛЕБИЋА
БЕОГРАД — Карађорђева бр. 61

JUGOSLOVENSKO UČITELJSKO UDRUŽENJE

Centrala Beograd, Kralja Milutina 66.

Poručujte izdanja Jugoslovenskog učiteljskog udruženja

»Pedagoška biblioteka J. U. U.«:

1. „Projekat nastavnog plana i programa za narodne škole“
od Ernesta Vranca (rasprodato)	2.50
2. „Učiteljsko obrazovanje u stranim zemljama“	2.50
3. „Reforma praktičnog učiteljskog ispita“	4.—
4. „Reforma učiteljskog obrazovanja u Jugoslaviji“ od Dušana Price
i Gustava Siliha	10.—
5. „Učiteljeva bibliografija“ — pregled pedagoških pisaca i članaka
za 50 godina od Mil. R. Majstorovića	6.—
6. „Projekat nastav. plana i programa, E. Vranc i J. Dolgan	12.—
7. „Pedagoška Čehoslovačka	

Za učitelje:

8. „Dokumenta o učiteljskom nacionalnom radu u prošlosti“, sa
31 slikom	10.—
9. „Učiteljski kalendar“ za 1935 g. sa šematizom svih škola u Jugo-
slaviji i svim potrebnim uputstvima za učitelje	5.—
10. „Učiteljski kalendar“ za 1936 g. sa „Nastavnim planom i progra-
mom za osnovne škole, koji je sada na snazi	10.—
11. Komplet „Učitelja“ za 1922-23, 1925-26, 1926-27, 1928-29, 1932-33,
1934-35, po	25.—
i „polukompleti“ za god. 1922-23, 1925-26, 1928-29, 1929-30,
1930-31, 1932-33, 1933-34, 1934-35. po	8.—
2. Godišnji izveštaj o radu JUU za 1933-34, 1934-35, 1935-36,
1936-37 g. po	5.—

Za roditelje:

13. Komplet „Roditeljskog lista“, za 1936 g. naročito važno za
roditelje po	10.—

Za decu

Naročito preporučujemo kolegama „Jugoslovenče“ i „Jugoslovenske narodne pripovetke“, izdanja koja se mogu upotrebiti kao dar učenicima o godišnjem ispitu (nagradne knjige) i o Božiću i to:

1. Komplet „Jugoslovenčeta“, za godine: 1931-32, 1932-33, 1933-34,
1934-35, 1935-36, po	10.—
Polukomplet za iste godine	6.—
2. „Jugoslovenske narodne pripovetke“, ilustrovane po	5.—

Redovna izdanja J. U. U.

Isto tako preporučujemo kolegama naša redovna izdanja, bez kojih ne bi trebalo da bude nijedan svestan član, a naročito apelujemo na kolege, upravitelje škola, da svoje škole pretplate, ukoliko ih ove ne primaju, i to:

„Narodna Prosveta“, staleški organ Juu, koji izlazi nedeljno sa
godišnjom preplatom	
za članove	50.—
za nečlanove	60.—
„Učitelja“, pedagoško-socijalni časopis, koji izlazi mesečno sa godiš-
njom preplatom	
za članove	50.—
za nečlanove i škole	80.—
za učenike učiteljskih škola	45.—
„Jugoslovenče“, dečji list, koji izlazi mesečno, sa preplatom od
(Poverenicima iznad 3 broja 15% rebata).	10.—

Novac je najzgodnije poslati čekom br. 53.081 i porudžbenicom
— Jugoslovenskom učiteljskom Udruženju Beograd, —